

**Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох,
тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд
нөлөөлөх байдлын үнэлгээ**

СУДАЛГААНЫ САН

Бодлогын
инновацийн
хүрээлэн

**Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл
ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ**

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

2018 он

Тайлангийн тухай

Энэхүү тайлан нь Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын захиалгаар Бодлогын Инновацийн Хүрээлэнгээс хэрэгжүүлсэн “Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ”-ний үр дүнг танилцуулж байна.

Энэхүү Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг Швед Улсын Байгаль орчны агентлаг, НҮБХХ-ийн хамтран хэрэгжүүлж буй “Байгалийн нөөцийн тогтвортой удирдлагыг хангах байгаль орчны засаглал” төслийн санхүүжилтээр ХЭҮК, Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын удирдлагын оролцоо, дэмжлэгийн хүрээнд зохион байгууллаа.

Үнэлгээг тус хүрээлэнгийн судалгааны баг хэрэгжүүлж, эцсийн тайланг Японы Тохогүгийн их сургуулийн зочин судлаач, тус хүрээлэнгийн зөвлөх Доктор Д.Бямбажав, тус хүрээлэнгийн захирал, докторант Ж.Мэндээ, үнэлгээний багийн судлаач, докторант Ө.Пүрэвсүрэн нар боловсруулсан болно.

Улаанбаатар хот

2018 оны 10 сар

© Бодлогын судалгааны хүрээлэн 2018 он

Иш татах: Д.Бямбажав, Ж.Мэндээ, Ө.Пүрэвсүрэн. Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ. БИХ, ХЭҮК, НҮБХХ, 2018 он.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ГАРЧИГ

1.	УДИРТГАЛ.....	4
2.	ХҮНИЙ ЭРХЭД НӨЛӨӨЛӨХ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ (ХЭНБҮ) ГЭЖ ЮУ ВЭ?	10
3.	ТАВАНТОЛГОЙН БҮЛЭГ ОРДЫН ХЭНБҮ-НИЙ ЗОРИЛГО, АЖЛЫН ЦАР ХҮРЭЭ	12
4.	ҮНЭЛГЭЭНИЙ АРГА ЗҮЙ.....	13
5.	ЦОГТЦЭЦИЙ СУМЫН ИРГЭДИЙН ЭРХЭД НӨЛӨӨЛӨХ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ.....	18
	Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох үйл ажиллагаа	18
	Цогтцэций сумын нөхцөл байдал	20
	Тулгамдаж буй асуудлууд.....	22
	<i>Тоосжилт, агаарын бохирдол.....</i>	22
	<i>Цагаан-Овоо багийн төвийн иргэдийн эрүүл мэнд, амьжиргаанд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл</i>	38
	<i>Хүн амын өсөлт ба нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж</i>	44
	Хөндөгдөж буй эрхүүд, нөлөөлөл, эрсдлийн ТАЛААРХ ДҮГНЭЛТ	56
	Зөвлөмж	60
6.	НҮҮРС ТЭЭВЭРЛЭЛТИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ОРОЛЦОГЧДЫН ЭРХЭД НӨЛӨӨЛӨХ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ	63
	Нүүрс тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа.....	63
	Нүүрс тээврийн жолооч нарт тулгамдаж буй асуудал.....	68
	Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн ажиллах, амьдрах орчны асуудал	84
	Хөндөгдөж буй эрхүүд, нөлөөлөл, эрсдлийн ТАЛААРХ ДҮГНЭЛТ	90
	Зөвлөмж	93
7.	ОРОН НУТГИЙН МАЛЧДЫН ЭРХЭД НӨЛӨӨЛӨХ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ	96
	<i>Тоосжилт</i>	96
	<i>Усны чанар, хүртээмж.....</i>	98
	<i>Бэлчээрийн доройтол, хомсдол.....</i>	103
	<i>Малчдын аюулгүй амьдрах орчин</i>	105
	<i>Нөлөөллийн менежмент.....</i>	107
	Хөндөгдөж буй эрхүүд, нөлөөлөл, эрсдлийн ТАЛААРХ ДҮГНЭЛТ	110
	Зөвлөмж	112
8.	ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУДЫН ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ	114
9.	ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ	116

1. Удиртгал

Тавантолгойн нүүрсний бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаа өнгөрсөн 10 гаруй жил огцом нэмэгдэж, түүний улмаас байгаль орчин, нийгмийн өргөн хүрээтэй, ноцтой нөлөөллүүд үүсч буйг олон улсын болон үндэсний байгууллагууд, судлаачид баримтад үндэслэн анхааруулж ирсэн байна. 2012 онд Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс (ХЭҮК), Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр (НҮБХХ) хамтран хэрэгжүүлсэн судалгааны тайланд “[...]нийт нутгийн 50 хувь нь лицензийн талбайд орсон, нийт бэлчээрийн талбайн 80 орчим хувь нь талхлагдалтын шинж төлөвтэй болсон, нутаг дэвсгэрт нь 3 том нүүрсний уурхай, нүүрсний тээвэрлэлт гүйцэтгэдэг 50 гаруй компани үйл ажиллагаа явуулж, шороон замаар тээвэрлэлт хийж байгаагаас Цогтцэций сумын иргэд, малчдын хувьд бэлчээрийн МАА эрхлэх боломж, нөхцөл туйлын хомс болж байна. Судалгаанд хамрагдсан тус сумын иргэдийн хариултыг нэгтгэн үзэхэд, уул уурхайн үйлдвэрлэлийн нөлөөгөөр амьд явах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хөдөлмөрлөх, хөдөлмөрлөх таатай нөхцлөөр хангагдах, газар эзэмших, өмчлөх, амьдрах орчноо чөлөөтэй сонгох, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, нийгмийн амьдралд оролцох, үг хэлэх зэрэг хүний үндсэн болон нийгэм-эдийн засгийн эрхүүд зөрчигдөж байна” хэмээн дүгнэсэн байна.¹

Дүрслэл 1. Тавантолгойн бүлэг орд дахь уурхайн үйл ажиллагааны ул мөр

(Эх сурвалж: Google earth)

(Улаан өнгөөр уурхайн хүрээг, ногоон өнгөөр Цогтцэций сумын төвийн хүрээг тэмдэглэв)

2004 он

2008 он

2013 он

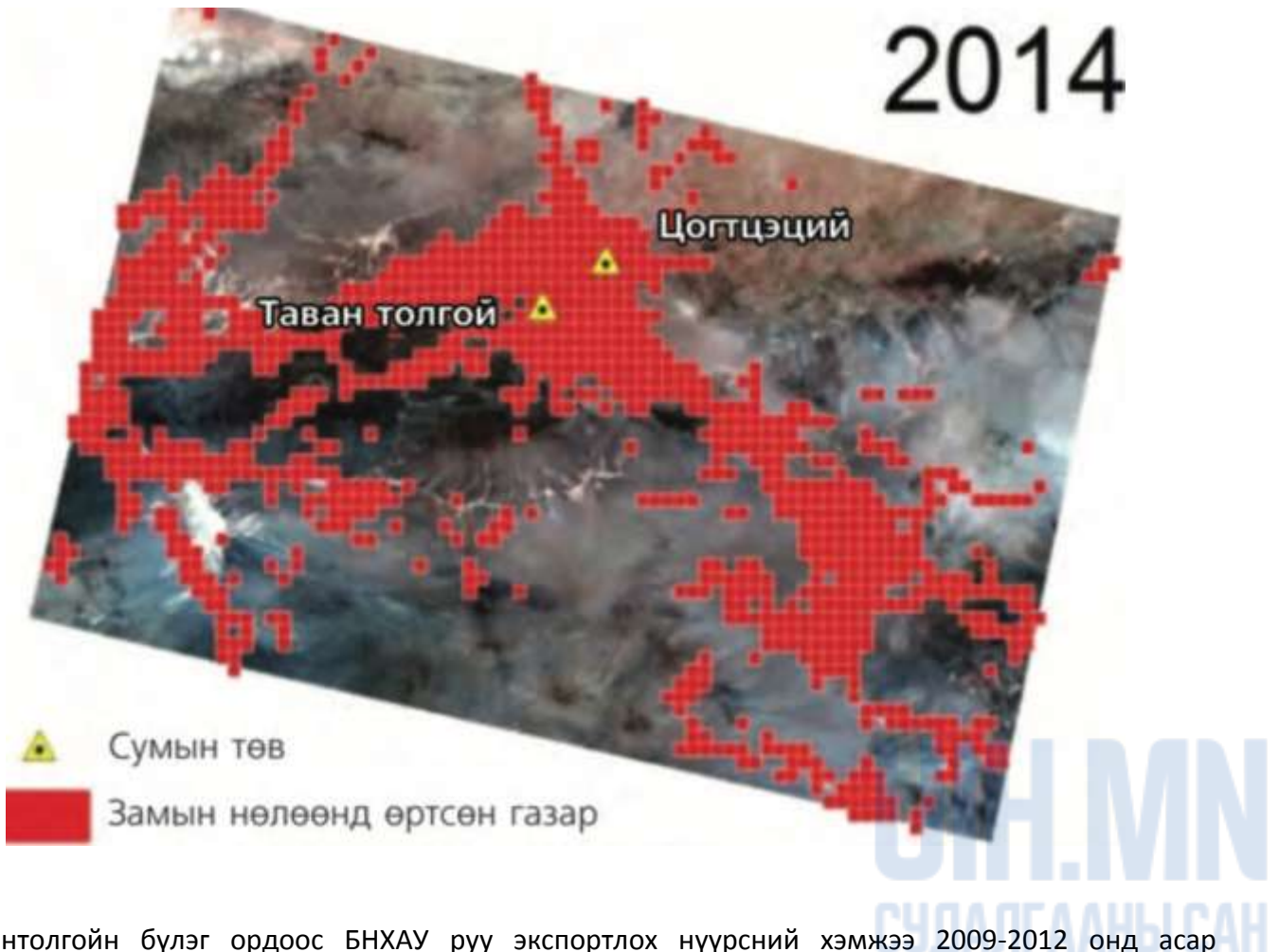

2016 он

¹ Нийгмийн бодлого, хөгжлийн судалгааны хүрээлэн. Монгол Улс дахь уул уурхайн үйл ажиллагаанаас хүний эрхэд үзүүлэх нөлөө: 2012 Судалгааны тайлан. ХЭҮК, НҮБХХ, 2012 он. 100-р хуудас.

2015 онд Австрали, Монгол судлаачдын хамтарсан багийнхны хийсэн судалгаагаар бэлчээрийн доройтол, тоосжилт, усны хомсдол зэрэг асуудал улам даамжирч буйг анхааруулж, нийгэм, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулах тодорхой зөвлөмжүүдийг танилцуулсан байдаг.² Уг судалгаагаар 2004 оноос хойш Тавантолгойн орд газар дахь уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой зөвшөөрөлтэй, зөвшөөрөлгүй шороон замууд ихсэж, Цогтцэций сумын төвийн орчим болон уурхайгаас Монгол Улс, БНХАУ-ын хил хүртэлх зам дагуу асар их хэмжээний хөрсний элэгдэл, эвдрэл үүсгэсэн болохыг онцолжээ.

Дүрслэл 2. 2003-2014 оны үед үүссэн замууд (Эх сурвалж: Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэн)
(Улаан өнгөөр 2 км тутамд 3 болон түүнээс дээш тооны зам үүссэн газрыг тэмдэглэсэн болно)

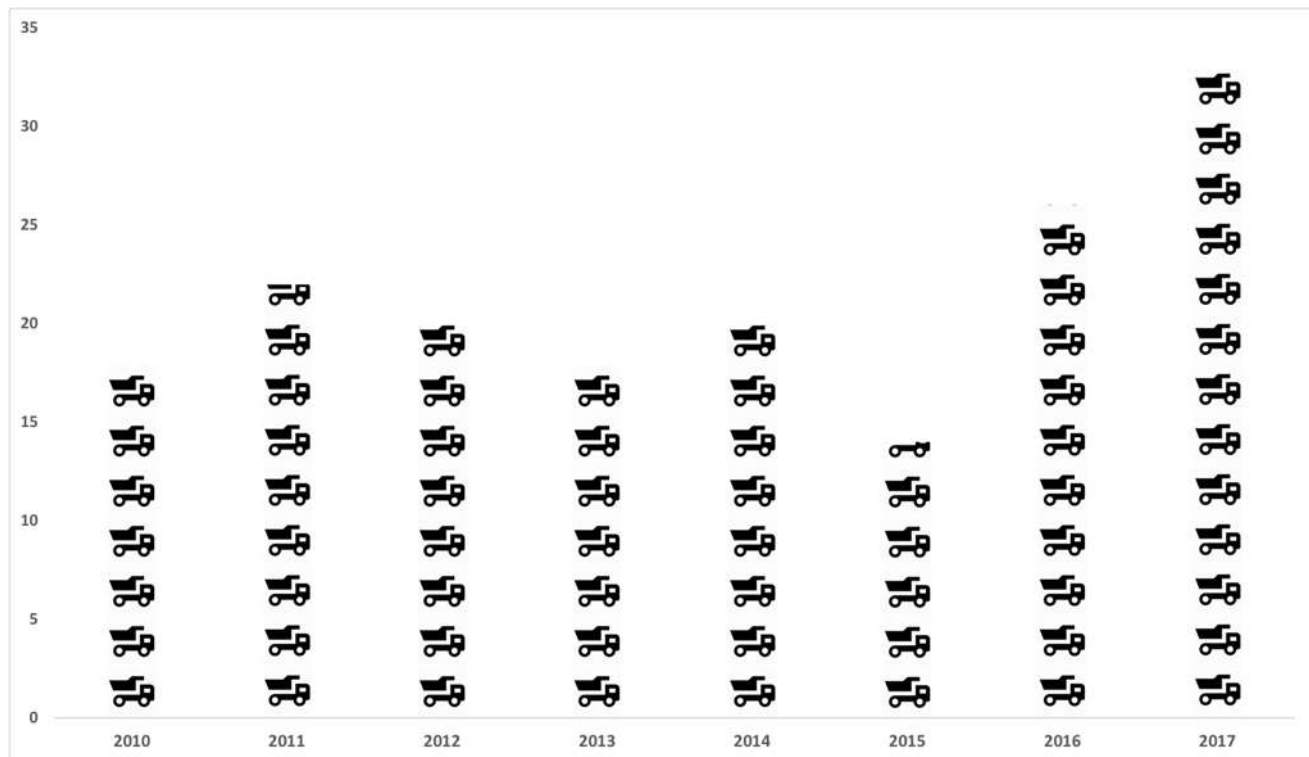

Тавантолгойн бүлэг ордоос БНХАУ руу экспортлох нүүрсний хэмжээ 2009-2012 онд асар хурдацтай нэмэгдсэн хэдий ч 2013 оноос БНХАУ-ын нүүрсний зах зээлийн үнэ, эрэлт буурснаар тус орд газраас экспорлох нүүрсний хэмжээ эргэн буурсан байдаг. Харин 2016 оны 2 дугаар сараас нүүрсний үнэ огцом өсч, нүүрсний экспортын хэмжээ 25 сая тоннд хүрсэн бөгөөд үүний дийлэнхийг Тавантолгойн бүлэг ордоос олборлосон нүүрс эзэлж байв. Улмаар 2017 онд Монгол улсын нүүрсний экспорт улам бүр өссөөр 33 сая тоннд хүрсэн байна.³

² Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэн. Хариуцлагатай уул уурхай Монголд: Хамтын зүтгэл. 2016 он

³ УУХҮЯ, АМГТГ. Эрдэс баялгийн салбарын статистик мэдээ. 2017 оны 9 сар.

Дүрслэл 3. Монгол улсын экспортолсон нүүрсний хэмжээ /сая.тн/ (Эх сурвалж: УУХҮЯ)

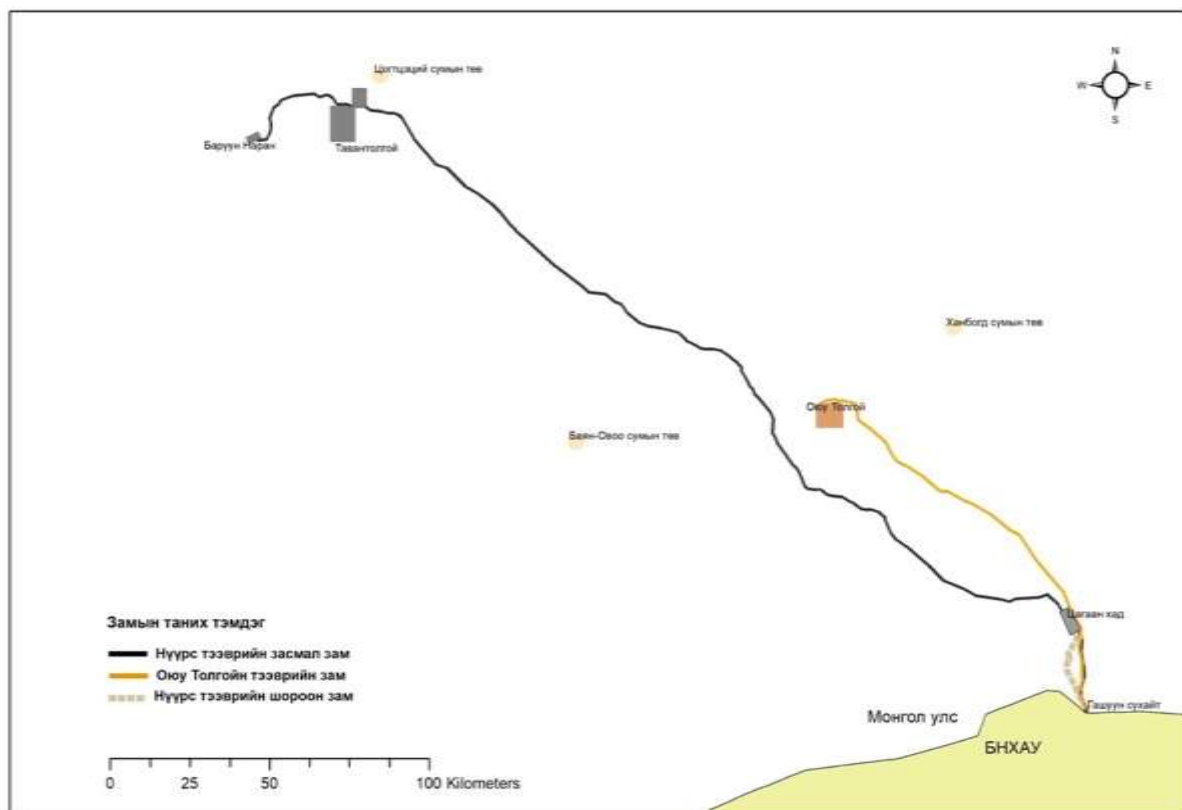

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын хувьд орон нутгийн иргэдийн амьжиргаа, аж ахуйн нэгжүүдийн ашиг орлого Тавантолгойн уурхайнуудаас улам бүр хамааралтай болсон тул 2014-2015 оны хугацаанд нүүрсний зах зээлийн уналт хүндээр туссан юм. Харин өнгөрсөн 3 жил гаруйн хугацаанд Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны эрчим, цар хүрээ хурдацтай нэмэгдсэн нь сумын эдийн засагт чухал хувь нэмэр оруулсан байна. Гэвч өмнөх судалгаанд анхааруулж байсан байгаль орчин, нийгэм, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх асуудал 2016 оноос улам даамжирч, ноцтой үр дагавар үүсч буйд орон нутгийн удирдлага, иргэд санаа зовниж, зохих дүн шинжилгээ хийж, арга хэмжээ авахыг холбогдох олон улсын болон үндэсний байгууллагуудад санал хүсэлтээ хүргүүлсээр иржээ.

Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс экспортлох дэд бүтцийн бүс нь уурхайгаас зүүн урагш чиглэсэн Гашуунсүхайд хилийн боомт хүртэлх 240 орчим км зурвас газар бөгөөд нөлөөллийн хүрээ нь зарим хэсэгтээ 41 км хүртэл өргөнтэй.⁴ Энэ бүсэд Тавантолгой-Гашуунсүхайд чиглэлийн хатуу хучилттай автозам, Тавантолгой-Гашуунсүхайд чиглэлийн төмөр замын далан, нүүрс тээвэрлэлтэд ашиглаж байсан шороон зам, түр хугацаанд ашиглаж буй шороон зам, Оюу Толгойн баяжмал тээврийн замын зарим хэсэг зэрэг багтаж байна.

⁴ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Дэлхийн банкны санхүүжилтээр хэрэгжиж байгаа “Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих” төсөл, Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам. 2015 он. 86-р хуудас.

Дүрслэл 4. Тавантолгойн бүлэг ордоос Гашуун сухайт боомт хүртэлх нүүрс тээврийн зөвшөөрөлтэй автозам

Гашуунсүхайт боомт хүртэлх нүүрс тээврийн автозам нь Өмнөговь аймгийн Цогтцэций, Баян-Овоо, Ханбогд сумдын нутгийг дайран өнгөрдөг. Түүнчлэн, Ханбогд сумын Хайрхан багийн нутагт Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс дэх нүүрс ачилт, буулгалтын үйл ажиллагаа, хүн амын төвлөрлөөс үүдсэн байгаль орчин, нийгмийн сөрөг нөлөөлөл нь 2010 оноос эхлэн олон жил даамжирсан асуудал болсон билээ. Дээрх шалтгаанаар Цагаан хадны хяналтын бүсийн үйл ажиллагааг 2013 он болон 2017 онд зогсоож байсан ч Засгийн газраас дахин үргэлжлүүлэх шийдвэр гаргаж байв.

2017 оны 3 дугаар сарын байдлаар Тавантолгойн нүүрсний уурхайнуудаас Гашуунсүхайтын чиглэлд нийт 71 аж ахуйн нэгжийн 4500 орчим тээврийн хэрэгсэл ачаа тээвэрлэж байсан байна.⁵ 2017 оны 6 сарын үед энэ чиглэлд 40-50 км урт дараалал үүсэх, улмаар жолооч нар олон хоног зам дээр хонох, зөвшөөрөлгүй шороон замаар нүүрс тээвэр хийх зэрэг асуудал тулгамдах болжээ. Түүнчлэн нүүрс тээврийн ачаалал нэмэгдсэний улмаас Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн орчимд байгаль орчин, нийгмийн сөрөг нөлөөлөл эрс ихэссэн байна.

⁵ АТҮТ. Гашуунсүхайт, Ганц модны чиглэлийн тээврийг “ХОНОГИЙН НЭГДСЭН ГРАФИК” -т оруулжээ. 2017 оны 3 сарын 28. <https://www.transdep.mn/cat.php?articles/642.html>

2017 оны 7 дугаар сарын дундаас замын нэвтрэх ачаалал эрс буурч, тээврийн хэрэгслийн зогсолт ихсэж, 130 гаруй км дугаарлах болсон. Энэ нь БНХАУ-ын талаас хилээр нэвтрүүлэх нүүрс тээврийн хэрэгслийн гарцыг бууруулж, хяналт шалгалтаа чангаруулсан, нүүрс тээвэрт оролцогч тээврийн хэрэгслийн тоо 6000 гаруй болж өссөн, “Уртын урт” буюу Тавантолгойн уурхайгаас Гашуунсүхайд боомт хүртэлх нүүрс тээвэрлэх маршрут нээсэн, тээврийн үйл ажиллагааны нэгдсэн зохион байгуулалт сул зэрэг хүчин зүйлстэй холбоотой байв.

Зураг 1. 130 гаруй км үргэлжилсэн Гашуун сүхайд хүртэлх нүүрс тээврийн зам (Эх сурвалж: Ройтерс агентлаг, 2017 оны 10 дугаар сарын 29)

Энэ үед зориулалтын бус замаар нүүрсний тээвэр хийх зөрчил огцом нэмэгдэж, Ханбогд сумын Жавхлант багийн бэлчээрийн газрыг доройтуулсан байдаг. Үүнийг таслан зогсоохоор сумын удирдлагууд, албан хаагчид, малчид, иргэд, цагдаа хамтран ээлжээр эргүүлд гарч, Оюутолгой ХХК-иас техник хэрэгслийн тусламж авч, малчидтайгаа зөвлөлдсөний дагуу нүүрс тээврийн замын гарц, малын гармуудын дагуу замыг хаах хүртэл арга хэмжээ авч байжээ.⁶

Зураг 2. Зориулалтын бус газраар явж буй нүүрсний ба түлшний автомашинууд, Ханбогд сумын Жавхлант баг, 2017 оны 9 сар. (Эх сурвалж: Ө.Баттогтох)⁷

⁶ Орд.мн. Нүүрс тээврийн замыг хаалаа. 2017 оны 11 сарын 30. <http://www.ord.mn/index.php?newsid=13568>

⁷ <https://www.facebook.com/uulii.battogtoh/videos/1957128767867209/>

2017 оны 11 дүгээр сарын 29-нд Монгол Улсын Засгийн газраас 320 дугаар тогтоолыг баталж Тавантолгойн нүүрсний тээвэрлэлтэд үүссэн хүндрэлтэй нөхцөл байдлыг арилгах зорилготой дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх болсон. Үүнд:

- Гашуунсүхайд-Ганц модны хилийн боомтын нэвтрүүлэх чадвар нэмэгдэх хүртэлх түр хугацаанд нүүрсний тээвэрлэлтийг Тавантолгойн нүүрсний ордоос Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс хүртэл, Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсээс Гашуунсүхайд боомт хүртэл чиглэлээр тус тус зохион байгуулах,
- Хилийн боомтоор нэвтэрч байгаа тээврийн хэрэгслийн тоо хэмжээтэй уялдуулан нүүрсний ачилт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаанд зохицуулалт хийж ажиллах,
- Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс болон Гашуунсүхайтын боомт хооронд нүүрсний тээвэрлэлт хийхдээ тус чиглэлийн орон нутгийн чанартай шороон зам ашиглах арга хэмжээ авч, гаалийн хяналтын бүсийн талбайд нүүрс буулгах, ачих үйл ажиллагааг байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөө багатай байхаар зохион байгуулан хяналт тавьж ажиллах
- Гашуунсүхайд боомтод орчин үеийн рентген аппарат, хяналтын тоног төхөөрөмж худалдан авах болон зохион байгуулалтын үйл ажиллагаанд шаардагдах хөрөнгийг зохих журмын дагуу шийдвэрлэх
- Нүүрс тээвэрлэлтийн болон гаалийн хяналтын бүсэд үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллагууд байгаль орчны талаарх хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлж байгаа байдалд тогтмол хяналт тавьж ажиллах арга хэмжээг холбогдох төр, орон нутгийн байгууллагын удирдлагад даалгасан байна.

2018 оны эхээр нүүрс тээврийн зөвшөөрөлтэй тээврийн хэрэгслийн тоо 9000 орчим болж, Гашуунсүхайд боомт хүртэлх нүүрс тээврийн зам дээрх дараалал Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс хүртэл буюу 20 гаруй км үргэлжилсэн байдалтай, уурхайн амнаас ачих, гаалийн хяналтын талбайд буулгах, ачих хэсэгт урт дараалал үүссэн, жолооч нар олон өдөр, хоногийг зам дээр, урт дараалал дунд өнгөрүүлж, түүнээс улбаатай нийгмийн асуудлууд болон хүний эрхийн зөрчлийн талаарх мэдээлэл хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд ба олон нийтийн цахим сүлжээгээр ихээхэн тархаж байсан билээ.

Дээрх нөхцөл байдлыг харгалзан ХЭҮК-оос санаачлан Швед Улсын Байгаль орчны агентлаг, НҮБХХ-ийн хамтран хэрэгжүүлж буй “Байгалийн нөөцийн тогтвортой удирдлагыг хангах байгаль орчны засаглал” төслийн хүрээнд “Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ”-г хийх, энэ явцад орон нутгийн иргэд болон нүүрс тээврийн үйл ажиллагаанд оролцогч жолооч, бусад ажилтнуудын эрхийн асуудлыг үнэлэх ажлын даалгаврыг боловсруулж, нээлттэй сонгон шалгаруулалт зарласны дагуу энэхүү үнэлгээний ажлыг гүйцэтгэв.

2. Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ (ХЭНБҮ) гэж юу вэ?

2011 оны 6 дугаар сарын 16-ны өдөр Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний Эрхийн Зөвлөл “Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хамгаал, Хүндэл, Эрхийг Сэргээ хэмээх бодлогын хүрээг хэрэгжүүлэх Бизнес ба хүний эрхийн удирдах зарчим”-ыг баталсан юм.⁸ “Бизнес ба хүний эрхийн удирдах зарчим” нь бизнесийн үйл ажиллагаанд “Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ” (цаашид ХЭНБҮ гэх) хийх суурь үзэл баримтлал болдог.

“Бизнес ба хүний эрхийн удирдах зарчим” нь үндсэн 3 тулгуур зарчмаас бүрддэг. Үүнд:

- **Нэгдүгээр зарчим - Хамгаал.** Төр нь зохистой бодлого, зохицуулалтаар дамжуулан хүний эрхийг гуравдагч талууд зөрчихөөс хамгаалах үүрэгтэй. Үүнд бизнесийн байгууллага хүний эрхийг зөрчихөөс хамгаалах үүрэг ч хамаарна.
- **Хоёрдугаар зарчим - Хүндэл.** Аж ахуйн нэгж байгууллага нь хүний эрхийг хүндэтгэх үүрэг хүлээнэ. Энэ нь “үл хохироох” гэдэг зарчимд тулгуурлана. Аж ахуйн нэгж байгууллага нь эрсдлийн судалгаа, нөлөөллийн үнэлгээ, хуулийг чанд мөрдөх зэрэг үйл ажиллагаагаар дамжуулан хүний эрхийг зөрчихөөс сэргийлэх ёстой. Аж ахуйн нэгж байгууллага шууд бус байдлаар хүний эрхийг зөрчсөн үйл ажиллагаанд оролцох, хамааралтай байх нь энэ зарчимд харшилна.
- **Гуравдугаар зарчим - Эрхийг сэргээ.** Эрх нь зөрчигдсөн иргэд буюу хохирогчид эрхээ хамгаалах шүүхийн ба шүүхийн бус тогтолцоог бий болгох шаардлагатай. Төр нь хуулийн хүрээнд хохирсон иргэдийн эрхийг хамгаалах, хохирлыг барагдуулах, гэм буруутай этгээдэд шүүх болон захиргааны аргаар хариуцлага тооцох ажлыг хариуцах ёстой. Мөн төрийн зүгээс хохирсон иргэдэд мэдээллийн болон бусад шаардлагатай туслалцааг үзүүлэх тогтолцоог бий болгож, компаниудаас иргэдийн гомдлыг хэлэлцэх, хохирлыг барагдуулах үр дүнтэй механизмыг бий болгохыг шаардаж, хяналт тавих хэрэгтэй. Компаниуд иргэдийн гомдол, саналыг хүлээн авч, яриа хэлэлцээрийн зарчмаар шийдвэрлэх механизмтай байх шаардлагатай.

ХЭНБҮ нь тодорхой бодлого, хөтөлбөр, төсөл, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх явцад хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлох үйл явц юм. ХЭНБҮ-ний гол зорилго нь нөлөөллийг тодорхойлж, гарч болзошгүй сөрөг нөлөөг бууруулах, арилгах арга замуудыг илрүүлж, тодорхойлох байдлаар хүний эрхийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх явдал юм.⁹

ХЭНБҮ нь дараах зарчимд үндэслэдэг. Үүнд:

- ХЭНБҮ нь нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн олон улсын хүний эрхийн стандарт, хэм хэмжээг мөрдлөг болгох
- Үнэлгээний үйл явцад оролцогч талуудын оролцоо, тэгш эрхийг хангах
- Ил тод байдлыг хангах

⁸ UN Human Rights Council, “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework” 2011

⁹ James Harrison. “Measuring Human Rights: Reflections on the Practice of Human Rights Impact Assessment and Lessons for the Future.” Warwick Law School Legal Studies Research Paper. 2010, Vol. 26.

ХЭНБҮ нь тухайн төслийн хэрэгжилтийн өмнөх (ex ante), хэрэгжилтийн дараах (ex post), эсвэл хэрэгжилтийн явцад тус тус байж болно. Хэрэгжилтийн өмнөх буюу “Ex ante” үнэлгээ нь тухайн төслийн үйл ажиллагааг төлөвлөх, боловсруулах, холбогдох байгууллагаар батлуулах үйл явцын нэг хэсэг буюу үүсэж болзошгүй нөлөөллийг тодорхойлох явдал юм. Хэрэгжилтийн дараах буюу “Ex post” үнэлгээ нь төслийн үйл ажиллагааны хэрэгжилтийн явцад болон дараа нь гарсан бодит нөлөөллийг илрүүлж, засаж сайжруулах арга замуудыг тодорхойлоход чиглэдэг.

ХЭНБҮ-г хөндлөнгийн ба дотоод гэж ангилж үзэж болно. Дотоод нөлөөллийн үнэлгээ нь тухайн байгууллагын дотоод мониторинг, үнэлгээний нэг хэсэг болон хэрэгждэг. Өөрөөр хэлбэл байгууллагын үйл ажиллагааны хэм хэмжээ, менежментийн тогтолцооны нэгэн бүрэлдэхүүн хэсэг болон хэрэгжинэ гэсэн үг юм. Энэ нь ex ante болон ex post үнэлгээг аль алиныг агуулж болно. Мөн хөндлөнгийн байгууллага, шинжээчид хийсэн гадаад үнэлгээ байж болно.

3. Тавантолгойн бүлэг ордын ХЭНБҮ-ний зорилго, ажлын цар хүрээ

Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын боловсруулсан “Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ” хийх Ажлын даалгаварт дараах 4 чиглэлд үнэлгээ хийхийг тусгасан байна. Үүнд:

- Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас орон нутгийн иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хөдөлмөр эрхлэх зэрэг эрхэд үзүүлж буй нөлөөллийг тодорхойлж, үнэлэх, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, бууруулахад чиглэсэн арга хэмжээний санал зөвлөмж гаргах
- Нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны улмаас малчдын эрүүл, аюулгүй орчинд ажиллаж, амьдрах эрхэд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийг үнэлэх
- Нүүрс тээвэрлэлтэд оролцож буй ажилчдын эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хөдөлмөр эрхлэх зэрэг эрхийн хэрэгжилтийг үнэлэх
- Цогтцэций сумын жишээнд тулгуурлан хөдөлгөөнт хүн амын тоо огцом өссөнөөс үүдэлтэйгээр гарч буй болон болзошгүй хүний эрхийн болон нийгмийн эрсдлүүдийг үнэлэх зэрэг болно.

Эдгээр чиглэлийн дагуу энэ бүс нутагт өрнөж буй уул уурхай ба нүүрс тээвэрлэлтийн үйл ажиллагааны байгаль орчин (агаарын бохирдол, тоосжилт, бэлчээр, хөрсний эвдрэл, усны нөөц, хангамж гэх мэт), нийгмийн (эрүүл мэнд, амьжиргаа, соёл, нийгмийн харилцаа, төрийн үйлчилгээ гэх мэт) нөлөөлөлтэй харилцан уялдаатайгаар хүний эрхэд үзүүлж буй шууд ба дам нөлөөллийг тодорхойлох зорилгыг гүйцэтгэгч байгууллагын зүгээс дэвшүүлж хэрэгжүүллээ.

Нөлөөлөлд өртөгч талуудыг орон нутгийн иргэд, малчид, нүүрс тээврийн жолооч ба ажилчид гэсэн үндсэн бүлгийн хүрээнд авч үзсэн. Нөлөөлөл үзүүлэгч талуудыг уул уурхайн компаниуд, тэдгээрийн гэрээт туслан гүйцэтгэгчид, нүүрс тээврийн компаниуд, бусад холбогдох төрийн байгууллагуудын хүрээнд авч үзсэн болно.

Энэхүү үнэлгээ нь хүний эрхэд үзүүлэх аливаа сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх, түүнийг бууруулах арга хэмжээг талуудын оролцоо, зөвлөлдөх уулзалтуудын үндсэн дээр тодорхойлж, хамтарсан шийдэлд хүрэхэд туслан оролцох зарчим баримталсан болно. Тиймээс энэ үнэлгээнд судалгааны ажлын зэрэгцээ оролцогч талуудын зөвлөлдөх уулзалтуудыг зохион байгуулж, баримт, мэдээлэлд үндэслэсэн хамтарсан шийдлүүдийг тодорхойлох ажил чухал үүрэгтэй байсан.

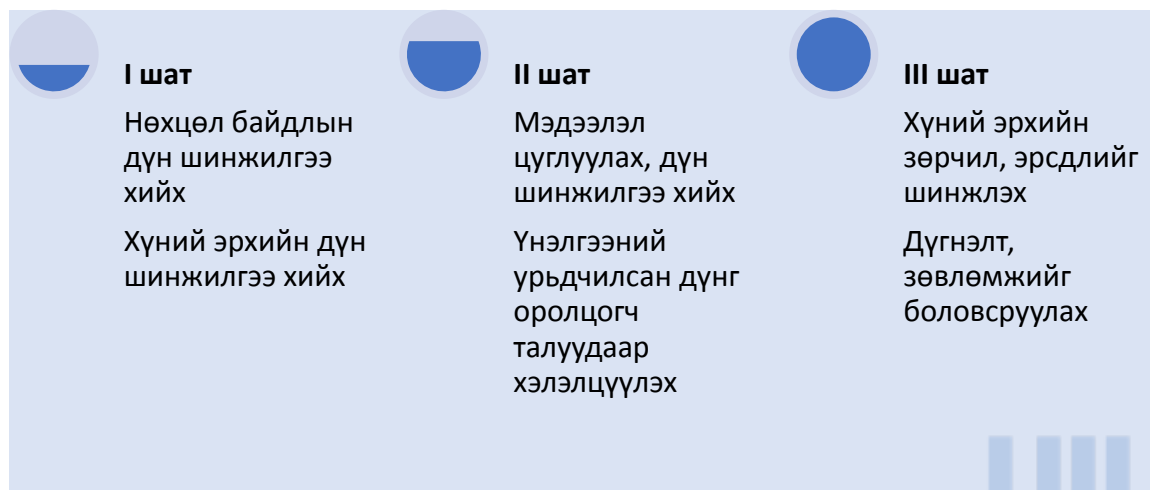
Зураг 3. Үнэлгээний урьдчилсан үр дүнгийн хэлэлцүүлэг (Цогтцэций сум, 2017 оны 6 дугаар сарын 29)
(Цогтцэций сумын Засаг дарга О.Бадарч, төрийн албан хаагчид, уул уурхайн компаниуд, иргэдийн төлөөлөл)

4. Үнэлгээний арга зүй

Үнэлгээний ажлыг дараах үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжүүлсэн.

1. Үнэлгээ хийх арга зүй, ажлын төлөвлөгөөг боловсруулах
2. Үнэлгээ хийх ажлын хамтын ажиллагааны төлөвлөгөөг ХЭҮК-той хамтран боловсруулах
3. Үнэлгээнд холбогдох хууль эрх зүй, бодлого стандарт, өмнөх судалгааны тоймыг боловсруулах
4. Өмнөговь аймагт судалгааны баг ажиллаж, тоон ба чанарын мэдээлэл цуглуулах
5. Үнэлгээний сэдэвчилсэн тайланг оролцогч талуудад танилцуулж, санал шүүмж авах
6. Үнэлгээний эцсийн тайлан, зөвлөмжүүдийг танилцуулах

Үнэлгээг хийх арга зүй үндсэн 3 шат буюу бүрдэл хэсэгтэй байв. Үүнд:

Үе шат тус бүрийг дараах хэсэгт танилцуулав.

I шат

- **Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийх:** Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаа, түүний байгаль орчин, нийгэм, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх өмнөх судалгаа, мэдээлэл, шинжээчдийн байр суурьд дүн шинжилгээ хийх замаар оролцогч талууд, ялангуяа эрх нь хөндөгдөгч болон нөлөө үзүүлэгч талууд, нөлөөллийн цар хүрээ, холбогдох бодлого, арга хэмжээ зэрэг асуудлыг судлав.

Энэхүү үнэлгээг хийхэд чухал ач холбогдолтой нижгээд судалгааны ажлууд өмнө хийгдсэн нь хүний эрхийн нөлөөллийн хүрээг оновчтой тодорхойлох, бодлогын шийдлүүдийг боловсруулахад

чухал ач холбогдолтой байв. Энд дараах судалгаа, үнэлгээний ажлуудыг онцлон дурдаж болно. Үүнд:

- 2012 онд Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын хэрэгжүүлсэн "Монгол Улс дахь уул уурхайн үйл ажиллагаанаас хүний эрхэд үзүүлэх нөлөө" сэдэвт судалгааны тайлан. <http://mn-nhrc.org/index.php?newsid=5292>
- 2015 онд Австралийн Квинсландын их сургуулийн Тогтвортой Эрдэс Баялгийн Хүрээлэнгийн хэрэгжүүлсэн Таван Толгойн бүс нутаг дахь уул уурхайн үйл ажиллагаанаас орон нутгийн байгаль орчин, нийгэм, уламжлалт мал аж ахуй, соёлд үзүүлж буй нөлөөллийн талаарх судалгаа. <https://www.csr.mq.edu.au/research/adra-home>
- 2015 онд Дэлхийн банкны санхүүжилтээр хэрэгжиж буй Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих төслийн хүрээнд хийгдсэн "Таван Толгойн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ"-ний эхний тайлан. <http://www.minis.mn/9.CIA%20report%20TT.pdf>

Түүнчлэн, Тавантолгойн бүс нутаг дахь хүүхдийн эрхийн хэрэгжилтийн талаарх судалгаа (НҮБХС, 2017), Цогтцэций сумын Цагаан-Овоо багийн өрхүүдийн нүүлгэн шилжүүлэлтийн талаарх судалгаа (Дэлхийн банк, 2015) зэрэг сэдэвчилсэн судалгаа, үнэлгээний ажлууд хийгдсэн нь чухал ач холбогдолтой байлаа.

- **Хүний эрхийн дүн шинжилгээ хийх:** Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээнд тулгуурлан гол анхаарах хүний эрхийн асуудлуудыг тодорхойлсон.

Хүснэгт 1. Хүний эрхийн олон улсын болон үндэсний эрх зүйн баримт бичгүүд дэх хэм хэмжээ
(Улаан өнгөөр энэ үнэлгээний явцад анхаарч авч үзэх эрхүүдийг тэмдэглэв)

	Хүний эрх	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
1.	Амьд явах эрх	3-р зүйл	6-р зүйл		16.1-р зүйл
2.	Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх				16.2-р зүйл
3.	Эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй дархан байх эрх	3-р зүйл	9-р зүйл		16.13-р зүйл
4.	Боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байх, албадан хөдөлмөрлөхөөс ангид байх эрх	4-р зүйл	8-р зүйл		16.4-р зүйл
5.	Эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүний ёсноос гадуур буюу нэр төрийг нь доромжлон харьцах, шийтгүүлэхээс ангид байх эрх	5-р зүйл	7-р зүйл		16.13-р зүйл
6.	Эрх зүйн чадвартай байх эрхээ хүлээн зөвшөөрүүлэх эрх	6-р зүйл	16-р зүйл		14-р зүйл
7.	Хуулийн өмнө адил тэгш байх, ямар ч алагчлалгүйгээр хуулиар хамгаалуулах эрх	7-р зүйл	14, 26-р зүйл		14-р зүйл
8.	Дайныг аливаа хэлбэрээр сурталчилсан, алагчлан дайсагналцах болон хүчирхийллийг өдөөн түрхирдэг үндсэрхэх үзлээр, арьс үндсээр болон шашин шүтлэгээр үзэн ядах байдлыг дэмжсэн аливаа ухуулга сурталчилгаанаас ангид байх эрх		20-р зүйл		
9.	Эрх нь зөрчигдвөл эрхээ бүрэн сэргээн тогтоолгох эрх	8-р зүйл	9-р зүйл		16.12-р зүйл
10.	Хараат бус шүүхээр шударгаар шүүлгэх эрхтэй	10-р зүйл	9, 14-р зүйл		16.14-р зүйл

11.	Үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт шинээр тооцсон, оногдуулах ялыг хүндрүүлсэн, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн эрх зүйн байдлыг дордуулсан хуулийг буцаан хэрэглэхээс ангид байх эрх	11-р зүйл	15-р зүйл		
12.	Хэний ч хувийн болон гэр бүлийн амьдралд хөндлөнгөөс дур мэдэн оролцох, орон байрны халдашгүй байдал, захидал харилцааных нь нууцад халдахаас ангид байх эрх	12-р зүйл	17-р зүйл		16.13-р зүйл
13.	Чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа чөлөөтэй сонгох эрх	13-р зүйл	12-р зүйл		16.18-р зүйл
14.	Хэн боловч мөрдөлт мөшгилтөөс зугтаж, өөр улсад орогнох боломжийг эрэлхийлэх болон орогнох эрх	14-р зүйл			
15.	Иргэний харьяалалтай байх эрх	15-р зүйл			15-р зүйл
16.	Хүүхэд асрамж, түслалцаа авах эрх	25-р зүйл	10, 24-р зүйл	10-р зүйл	16.11-р зүйл
17.	Гэрлэх, өрх тусгаарлах эрх	16-р зүйл	23-р зүйл	10-р зүйл	16.11-р зүйл
18.	Эд хөрөнгө өмчлөх эрх	17-р зүйл			16.3-р зүйл
19.	Чөлөөтэй бодож сэтгэх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх	18-р зүйл	18-р зүйл		16.15-р зүйл
20.	Өөрийн үзэл бодолтой байх, түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх эрх	19-р зүйл	19-р зүйл		16.16-р зүйл
21.	Тайван хуран цуглах эрхтэй	20-р зүйл	21-р зүйл		16.16-р зүйл
22.	Эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй	20-р зүйл	22-р зүйл		16.10-р зүйл
23.	Улсаа удирдахад шууд буюу чөлөөтэй сонгосон төлөөлөгчдөөрөө уламжлан оролцох эрх	21-р зүйл	25-р зүйл		16.9-р зүйл
24.	Нийгмийн хангамж эдлэх, нийгмийн даатгалд хамрагдах эрх	22-р зүйл		9-р зүйл	16.5-р зүйл
25.	Хөдөлмөрлөх эрх	23-р зүйл		6-р зүйл	16.4-р зүйл
26.	Хөдөлмөрийн шударга, аятай нөхцлөөр хангуулах эрх	23-р зүйл		6-р зүйл 7-р зүйл	
27.	Үйлдвэрчний эвлэл байгуулах буюу үйлдвэрчний эвлэлд нэгдэх, ажил хаях эрх	23-р зүйл	22-р зүйл	8-р зүйл	
28.	Эрүүл мэнд, аж амьдралыг тэтгэхэд хүрэлцэхүйц амьжиргаатай байх эрх	25-р зүйл		11-р зүйл	
29.	Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх	25-р зүйл			16.2, 16.6-р зүйл
30.	Сурч боловсрох эрх	26-р зүйл		13-р зүйл	16.7-р зүйл
31.	Нийгмийнхээ соёлын амьдралд чөлөөтэй оролцох, шинжлэх ухааны дэвшилд оролцож үр шимийг нь хүртэх эрхтэй, өөрийн туурвисан бүтээлийн материаллаг болон ёс суртахууны эрх ашгаа хамгаалуулах эрх	27-р зүйл		15-р зүйл	16.8-р зүйл
32.	Өөрөө засан тохинох эрхтэй			1-р зүйл	
33.	Эрх чөлөөгөө хасуулсан хүний хүнлэг бус харьцаанаас ангид байх эрх		10-р зүйл		
34.	Гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлж чадаагүйг үндэслэл болгон эрх чөлөөг хасуулахгүй байх эрх		11-р зүйл		
35.	Гадаадын иргэний албадан гаргахыг эсэргүүцсэн үндэслэл шалтгаанаа танилцуулах, эрх бүхий байгууллага буюу түүнээс тусгайлан томилсон этгээд буюу этгээдүүдээр хэргээ дахин хянуулах эрх		13-зүйл		
36.	Угсаатан, шашны болон хэлний цөөнхөд багтдаг хүмүүсийн соёлоо баримтлах, шашнаа шүтэх, шашныхаа зан үйлийг үйлдэх, түүнчлэн эх хэлээрээ ярих эрх		27-р зүйл		
37.	Өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх	8-р зүйл	9-р зүйл		16.12-р зүйл
38.	Ундны ус болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх	НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 2010 оны 7 сарын 28-ны 64/292-р тогтоол			

II шат

- **Мэдээлэл цуглуулах, дүн шинжилгээ хийх:** Үнэлгээний баг Улаанбаатар хот, Өмнөговь аймаг, БНХАУ-ын Баяннүүр аймгийн Ганц Мод боомт зэрэг газар ажиллаж мэдээлэл цуглуулсан.

Хүснэгт 2. Мэдээлэл цуглуулсан арга ба эх сурвалж

Мэдээлэл цуглуулсан арга	Эх сурвалж
Хоёрдогч эх сурвалжийн тойм	Байгууллагын баримт бичгүүд Үнэлгээний тайлан, төлөвлөгөө Судалгаа, статистикийн мэдээлэл Хэвлэлийн нийтлэл, сурвалжлага Агаарын чанар ба бусад мониторингийн мэдээлэл
Ярилцлага (50 хүн)	Орон нутгийн удирдлага, иргэдийн төлөөлөл, малчид, нүүрс тээврийн жолооч нар, төрийн байгууллагын ажилтнууд, аж ахуйн нэгжүүдийн удирдлага, ажилтнуудын төлөөлөл
Асуулга судалгаа (500 хүн)	Цогтцэций сумын төв болон Цагаан-Овоо багийн иргэдийн төлөөлөл (350) Нүүрс тээврийн жолооч нар (150)
Бүлгийн ярилцлага (8 удаа)	Эмэгтэйчүүд, Цагаан-Овоо багийн иргэд, ахлах сургуулийн сурагчид, төрийн албан хаагчид, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид, жолооч нар
Ажиглалт (2017 оны 3 сар, 6 сар)	Цогтцэций сумын төв ба Цагаан-Овоо баг, Тавантолгойн уурхай, нүүрс тээврийн зам, түүний дагуух зогсоолууд, бэлчээр, Ханбогд сумын төв ба Жавхлант баг, Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс, Гашуунсүхайд боомт, Ганц мод боомт
Цахим сүлжээн дэх мэдээллийн дүн шинжилгээ	Нүүрс тээврийн жолооч нарын Фэйсбүүк группын хүний эрхийн нөлөөлөлд холбогдох мэдээлэл, Гашуунсүхайд авто зам болон бусад холбогдох байгууллагын цахим сүлжээн дэх мэдээлэл

Түүнчлэн үнэлгээний урьдчилсан дүнг оролцогч талуудаар хэлэлцүүлэх үеэр илэрхийлсэн санал, шүүмжид дүн шинжилгээ хийсэн.

III шат

- Мэдээллийн нарийвчилсан дүн шинжилгээнд үндэслэн сэдэвчилсэн асуудал тус бүрийн тухайд хүний эрхийн зөрчил, эрсдлийг тодорхойлж, нэн яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагаар нь эрэмбэлсэн. Үүнд дараах аргачлалыг баримталсан.

Хөндөгдөж буй хүний эрхийн тайлбар, сэдэвчилсэн асуудал тус бүрт анхаарах шаардлагатай нөлөөлөгч хүчин зүйлс, нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт боловсруулах

Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
Хөндөгдөж буй эрх:				
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				

Хөндөгдөж буй хүний эрхэд үзүүлж нөлөөллийн эрчим, анхаарч үзэх эрэмбийг тодорхойлох, ингэхдээ дараах шалгууруудын дагуу 1-3 хүртэлх оноогоор үнэлэх

Н - Нөлөөллийн ноцтой байдал (1-3)

(3) Хүний амь нас, эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулахуйц

(2) Хүний амьдралын суурь нөхцөл, хэрэгцээг хязгаарласан, өмч хөрөнгөд хохирол учруулсан

(1) Бусад нөлөөлөл

Х - Нөлөөллийн хамрах хүрээ (1-3)

(3) Нөлөөлөлд хамаарахуйц хүмүүсийн 50-иас дээш хувь

(2) Нөлөөлөлд хамаарахуйц хүмүүсийн 10-50 хувь

(1) Нөлөөлөлд хамаарахуйц хүмүүсийн 10 хүртэлх хувь

С - Эрхийг сэргээх боломж (1-3)

(3) Бэрхшээлтэй: Зөрчигдсэн эрхийг сэргээж, эрх нь зөрчигдөхөөс өмнөх нөхцөл байдлыг бий болгоход олон хүчин зүйлээс хамаарах, эрхийг сэргээсэн гэж хүлээн зөвшөөрөхгүй байх магадлал их, хохирлыг нөхөн олгох, орлуулах боломж муу

(2) Харьцангуй бололцоотой: Зөрчигдсэн эрхийг сэргээж, эрх нь зөрчигдөхөөс өмнөх нөхцөл байдлыг бий болгох нь харьцангуй цөөн хүчин зүйлсээс хамаарах, эрхийг сэргээсэн гэж хүлээн зөвшөөрөх магадлалтай, хохирлыг нөхөн олгох, орлуулах боломж бий

(1) Хялбар: Зөрчигдсэн эрхийг сэргээж, эрх нь зөрчигдөхөөс өмнөх нөхцөл байдлыг бий болгох нь олон хүчин зүйлсээс хамаарахгүй, эрхийг сэргээсэн гэж хүлээн зөвшөөрөх өндөр магадлалтай, хохирлыг нөхөн олгох, орлуулах боломж ихтэй

М - Эрхийн зөрчил ойрын хугацаанд дахин үүсэх магадлал (1-3)

(3) Эрхийн зөрчил давтагдах магадлал өндөр

(2) Эрхийн зөрчил давтагдах магадлал дунд

(1) Эрхийн зөрчил давтагдах магадлал бага

Эрэмбэ	Хөндөгдөж буй эрхүүд	Н	Х	С	М
I					
II					
III					
IV					

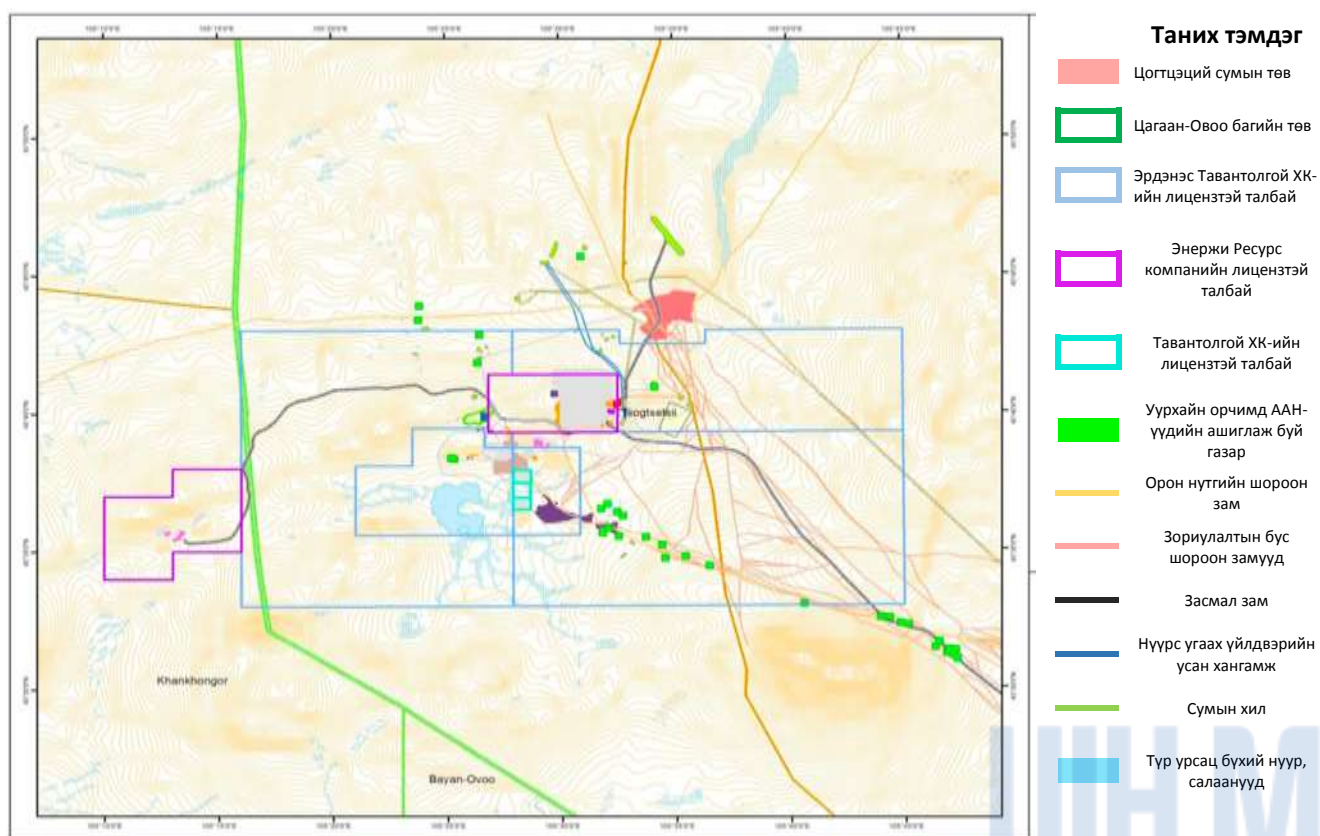
- Сэдэвчилсэн асуудал тус бүрээр болон үнэлгээний ерөнхий дүгнэлт, зөвлөмжийг үнэлгээний багийнхан боловсруулсан болно.

5. Цогтцэций сумын иргэдийн эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох үйл ажиллагаа

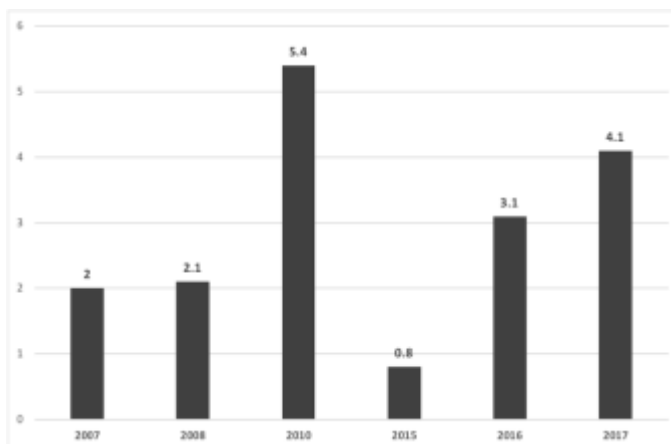
Тавантолгойн нүүрсний бүлэг орд нь Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутагт, Улаанбаатар хотоос 540 км, Монгол улс ба БНХАУ-ын хилээс 240 км, Өмнөговь аймгийн төв Даланзадгадаас 90 км зайтай газар оршдог. Өнөөгийн байдлаар тус бүлэг ордын Ухаа худгийн уурхай Цогтцэций сумын төвд хамгийн ойр буюу 5 км орчим зайтай байрлаж байна.

Дүрслэл 5. Тавантолгойн орд газар дахь уурхайн газар (Эх сурвалж: Тавантолгой Хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ)

Таван толгойн нүүрсний бүлэг орд нь 7.4 тэрбум орчим тонн нүүрсний нөөцтэй, үүнээс 5.1 тэрбум тонн нь коксжих нүүрсний үндсэн нөөц эзэлж байгаа бол 1.9 тэрбум тонн нь эрчим хүчний өндөр чанарын нүүрс гэх тооцоо байдаг. 2017 онд Тавантолгойн бүлэг ордоос БНХАУ руу экспортолсон нүүрсний нийт хэмжээ өмнөх жилүүдээс давж, 17 сая тонн болсон. Нүүрсний зах зээлийн таатай орчинд уг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаа урт хугацаанд үргэлжлэх боломжтой юм. Гэвч дэлхийн улстөр, эдийн засгийн нөхцөл байдал, БНХАУ-ын төрийн бодлого болон нүүрсний зах зээлийн өөрчлөлтөөс хамаарч тус ордоос нүүрс олборлож, экспортлох үйл ажиллагаа удаашрах, зогсох эрсдэл бий. Одоогийн байдлаар Монгол Улсын төрийн өмчит “Эрдэнэс Тавантолгой” ХК, орон нутгийн өмчит “Тавантолгой” ХК, хувийн өмчит “Энержи Ресурс” ХХК гэсэн 3 компани тус орд газарт ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшин, олборлолт явуулж байна.

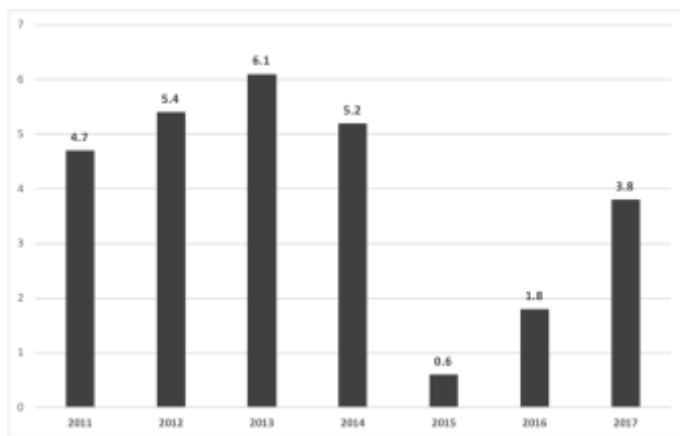
Таван толгойн нүүрсний бүлэг ордын судалгаа 1953 оноос хийгдэж, 1966 оноос уг ордыг говийн аймгуудын дулааны цахилгаан станц, өрхийн нүүрсний хэрэгцээнд ашиглаж эхэлжээ. Тус уурхай 1994 онд хувьчлагдаж, төрийн өмч давамгайлсан, орон нутгийн “Тавантолгой ХК” болж, дотоодын зах зээлд үргэлжлүүлэн нүүрс нийлүүлэх болжээ. БНХАУ-ын эдийн засгийн өсөлтийн улмаас коксжих нүүрсний эрэлт нэмэгдэж, 2004 оноос “Тавантолгой” ХК Хятадын зах зээлд коксжих нүүрс гаргаж, экспортын нүүрсний эхлэлийг тавьсан байна.

Дүрслэл 6. Тавантолгой компанийн нүүрс борлуулалтын хэмжээ /сая.тн/¹⁰

2005 онд дотоодын 14 компани (MCS, Петровис, Шунхлай зэрэг) хамтран “Энержи Ресурс ХХК”-ыг байгуулж, 2006 оноос Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох уурхайн барилгын ажлыг албан ёсоор эхэлсэн. 2006 онд “Ашигт малтмалын тухай хууль” шинэчлэгдэн батлагдаж, Тавантолгойн бүлэг орд нь стратегийн ач холбогдолтой ашигт малтмалын ордын жагсаалтад орсноор уг хуулийн дагуу 2008 онд Засгийн газар Энержи Ресурс компанитай хэлэлцээр хийж, Ухаа худаг (нийт талбайн 4%-тай тэнцэх)-аас бусад ашиглалтын лицензийн талбайг төрийн мэдэлд шилжүүлэн авсан. Энержи Ресурс компани 2009 оноос нүүрсний экспортоо эхэлж, улмаар 2010 оны 10 дугаар сард тус компани Хонгконгийн хөрөнгийн биржид бүртгүүлж, хувьцаагаа арилжаалжээ.

Дүрслэл 7. Энержи Ресурс компанийн нүүрс борлуулалтын хэмжээ /сая.тн/¹¹

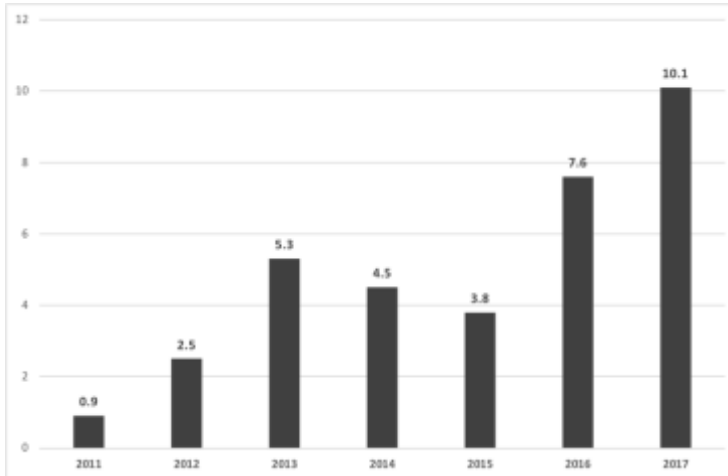

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

¹⁰ Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга. Цахим тайлан. 2018 он <https://e-reporting.eitimongolia.mn/reportList>

¹¹ Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга. Цахим тайлан. 2018 он <https://e-reporting.eitimongolia.mn/reportList>

Монгол Улсын Засгийн газар төрийн эзэмшлийн талбай (Баруун болон Зүүн Цанх)-г зах зээлийн эргэлтэд оруулах, дэд бүтэц (дулааны цахилгаан станц, төмөр зам, үйлдвэрлэлийн зам, усны хангамж, хил, гаалийн байгууламж г.м.)-ийн асуудлыг шийдэх зорилгоор төрийн өмчит “Эрдэнэс Тавантолгой ХК” компанийг байгуулж, 2011 оноос нүүрс экспортолж эхэлсэн байна.

Дүрслэл 8. Эрдэнэс Тавантолгой компанийн нүүрс борлуулалтын хэмжээ /сая.тн/¹²

Цогтцэций сумын нөхцөл байдал

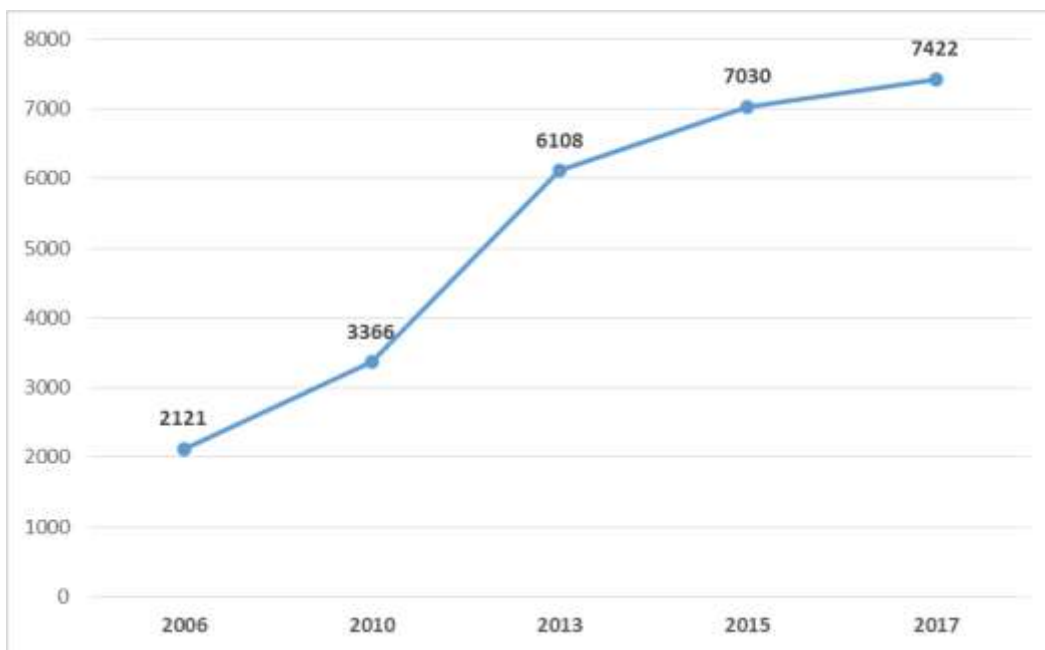
Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум нь 7.2 мянган хавтгай дөрвөлжин километр нутаг дэвсгэртэй, нийслэлээс 540 км, аймгийн төвөөс 100 км зайд, далайн түвшнээс 1200-1791 метрийн өндөрлөгт, бүхэлдээ говь цөлийн бүсэд оршдог. Нутаг дэвсгэрийн хэмжээ харьцангуй жижиг буюу Өмнөговь аймгийн нийт 15 сумдаас 12-т ордог. Уул уурхайн томоохон төслүүд байрладаг Гурвантэс сум (27.9), Ханбогд сум (15.2)-тай харьцуулахад нутаг дэвсгэрийн хэмжээ маш бага юм. Аймгийн төвийг эс тооцвол хүн амын нягтралаар аймгийн хэмжээнд хамгийн өндөр буюу 1.03-тай байна.

Цогтцэций сум нь Сийрэст, Билгэх, Цагаан-Овоо, Өгөөмөр гэсэн 4 багтай. Тус сумын Цагаан-Овоо, Сийрэст багуудын 2557.4 га нутаг дэвсгэр дээр Тавантолгойн уурхайн олборлолтын үйл ажиллагаа явагдаж байна. Түүнчлэн, экспортын нүүрс тээвэрлэх 44.4 км засмал зам, 55.9 км төмөр замын трассын зориулалттай далан дайран гарч байна.¹³ Өмнө дурдсанчлан, нүүрс тээврийн олон тооны шороон замууд тус сумын нутаг дэвсгэрийг дайран гарсан байна.

2017 оны 12 дугаар сарын байдлаар Цогтцэций сумын хүн ам 7422, нийт 2441 өрх албан ёсны бүртгэлтэй байна. Уул уурхайн эрчимжилттэй холбоотой тус сумын хүн ам сүүлийн 5 жилд огцом нэмэгджээ. Үүнээс гадна уул уурхайн олборлолт, тээвэр, бусад холбогдох үйл ажиллагаанд оролцогч 8000-10000 орчим хөдөлгөөнт хүн ам Цогтцэций сумын нутаг дэвсгэрт ажиллаж, амьдардаг гэж үздэг.

¹² Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга. Цахим тайлан. 2018 он <https://e-reporting.eitimongolia.mn/reportList>, Эрдэнэс Тавантолгой. Нүүрс олборлолтын мэдээ. 2018. <http://erdenesst.mn/otbowj>

¹³ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хүримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ.

Дүрслэл 9.
Цогтцэций
сумын хүн
амын өсөлт

Өнөөгийн байдлаар сумын хүн амын 88 хувь буюу 6506 нь сумын төвд, 12 хувь буюу 916 нь хөдөө амьдарч байна.¹⁴ Нийт хүн амын дунд сумын төвд амьдардаг хүмүүсийн хувь аймгийн хэмжээнд хамгийн өндөр нь Цогтцэций сум байна. Өмнөговь аймгийн хүн ам харьцангуй ихтэй, томоохон уурхай бүхий сүмд болох Гурвантэс сумын хүн амын 57 хувь нь сумын төвд амьдардаг бол Ханбогд сумынх 80 хувьтай байна. Бусад сумдын хувьд дунджаар хүн амын 30 орчим хувь л сумын төвд амьдардаг.

Цогтцэций суманд нийт 289 малчин өрх байна. Тус сум нийт 130 мянган малтай, түүний 60 орчим хувь нь ямаа, 30 орчим хувь нь хонь, 6 орчим хувь нь адуу, 2 орчим хувь нь тэмээ, мөн 2 хувь нь үхэр байна. Малын тоо сүүлийн жилүүдэд ихээхэн нэмэгдсэн. Ялангуяа түүний 90 хувь болох бог мал маш их өссөн байна. 2013 онд нийт 37 мянган ямаа, 21 мянган хонь тоолуулсан бол 2017 онд ямаа 75 мянга, хонь 42 мянга болжээ.

Сумын хэмжээнд улсын төсөвт 6 байгууллага үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Сумын эдийн засгийн уламжлалт салбар нь мал аж ахуй бөгөөд сүүлийн 10 гаруй жилд уул уурхай эрчимжиж, “Тавантолгой” ХК, “Энержи ресурс” ХХК, “Эрдэнэс тавантолгой” ХК зэрэг уул уурхайн томоохон компаниуд олборлолт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа явуулж байна. 2014 оны байдлаар сумын хэмжээнд 288 аж ахуй нэгж, жижиг бизнес эрхлэгч 1290 иргэн үйл ажиллагаа явуулж байсан. Худалдаа үйлчилгээний газрууд жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байна. Тухайлбал: Эмийн сан-5, Хүнсний үйлдвэрийн тоо-10, Зочид буудал-29, Хүнсний дэлгүүр-36, Супермаркет-10, Хүнсний бөөний төв-5, Нийтийн хоолны газар-37 болж нэмэгдсэн байна.¹⁵

¹⁴ Өмнөговь аймгийн Статистикийн хэлтэс.

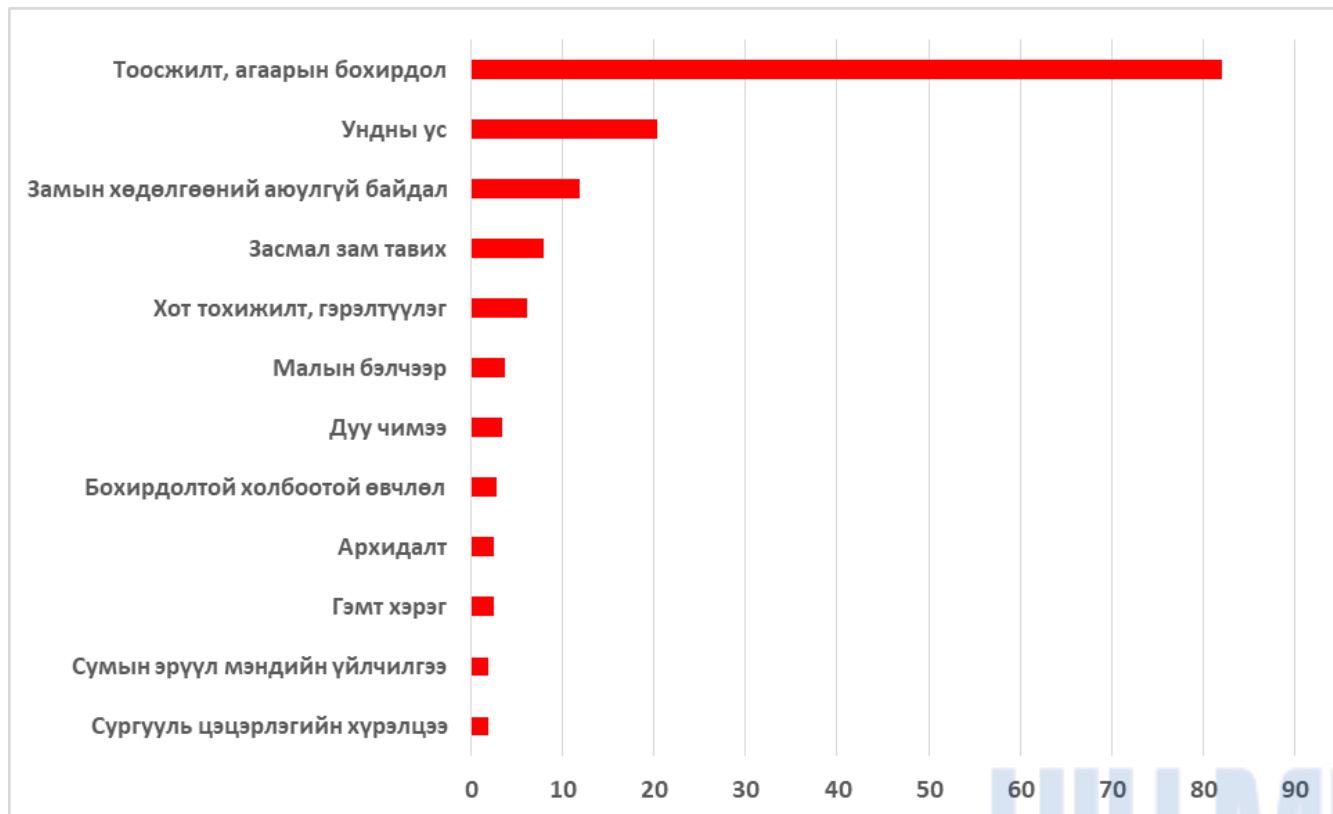
¹⁵ Цогтцэций сумын танилцуулга.

Тулгамдаж буй асуудлууд

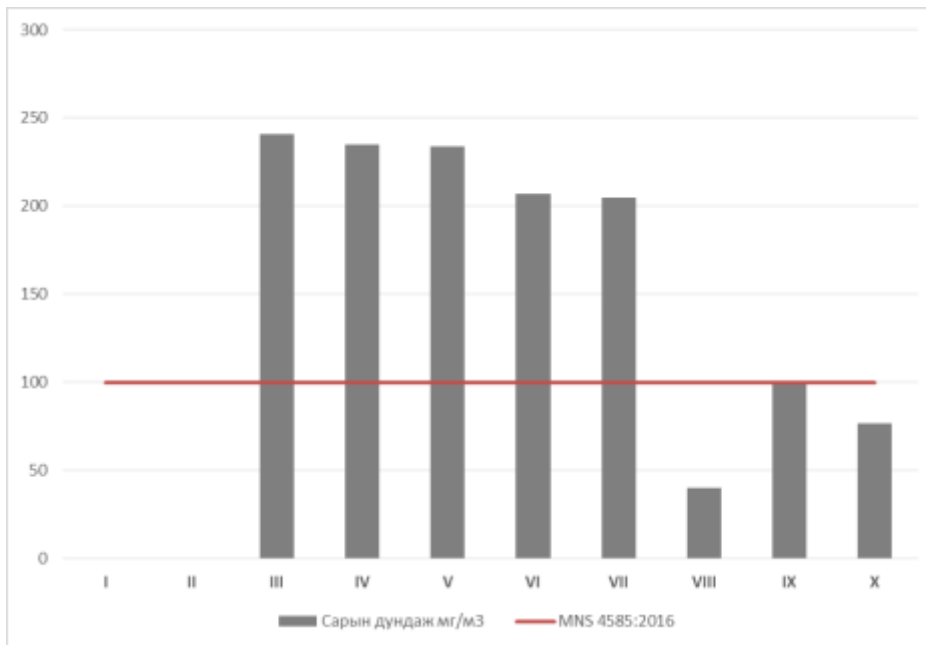
Тоосжилт, агаарын бохирдол

Сумын төв (Өгөөмөр баг) болон Цагаан-Овоо багийн иргэдээс авсан судалгаагаар 80 орчим хувь нь тоосжилт, агаарын бохирдлыг бууруулах асуудлыг хамгийн ихээр тулгамдаж буй асуудал гэж үзэж байна.

Дүрслэл 10. Сумын төв орчимд амьдарч буй иргэдийн хувьд хамгийн их тулгамдаж буй асуудлууд (Асуулгын судалгааны дүн)

Цогтцэций сумын Цаг уурын ажиглалтын харуул нь 2015 онд сумын төв орчмын тоосжилтын хэмжилт хийх DustTrak багаж ашиглан сумын төв орчмын тоосжилтын түвшинг сард 4-5 удаа 24 цагийн дунджаар хэмжих болсон байна. Гэвч хэмжилт хийх аргачлал, баримтжуулалт, мэдээллийн хадгалалтын горимыг нарийвчлан тодорхойлоогүй, албан хаагчдын орон тооны өөрчлөлтөөс хамаарч тасалдах, шинээр орсон албан хаагч уг төхөөрөмжийг ашиглах аргад суралцах, түүнээс хамаарч алдаа гаргах магадлал үүсэх зэрэг асуудлууд тулгарсан байна. Тус харуулаас 2017 онд сумын төв орчмын тоосжилтын хэмжилт хийсэн дүнг сарын дунджаар дараах графикт танилцуулсан байна.

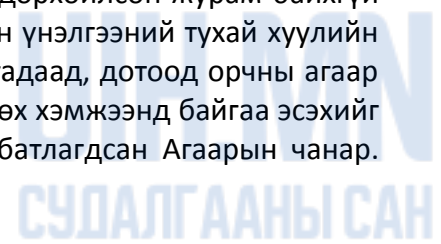

Дүрслэл 11. Цогтцэций сумын цаг уурын ажиглалтын харуулаас сумын төв орчмын агаар дахь PM10 буюу том ширхэгт тоосонцрыг хэмжсэн дүн , 2017 он

Дээрх хэмжилтийн дүн нь Цогтцэций сумын төвийн орчмын тоосжилт нь хавар, зуны саруудад зөвшөөрөгдөх түвшнээс хоёр дахин, түүнээс илүү хэтэрсэн болохыг харуулж байна.

Монгол Улсад агаарын чанар, агаарын бохирдлын асуудлыг 2012 онд батлагдсан “Агаарын тухай хууль”-иар зохицуулдаг. Энэ хуулийн дагуу аж ахуйн нэгжүүд уурхайн болон ойр орчмын агаарын чанарт байнгын хяналт тавьж, агаарын чанарын байдал стандартын түвшнээс өөрчлөгдсөн тохиолдолд олон нийт болон орон нутгийн засаг захиргаанд мэдэгдэх, бохирдлыг бууруулах шаардлагатай арга хэмжээ авах үүрэгтэй.

Агаарын тухай хууль нь Улаанбаатар болон аймгийн төвүүдийн агаарын чанартай холбоотой асуудалд төвлөрч, аж ахуйн нэгжийн үүрэг, хариуцлага, орон нутгийн нөлөөллийн бүсүүдийн асуудлыг орхигдуулсаар байна. Уг хууль болон байгаль орчны талаарх хуулиудад тоосжилтыг хянах, бууруулахад чиглэсэн аж ахуйн нэгжийн үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлсон журам байхгүй байна. Байгаль орчны тухай хууль, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн дагуу аж ахуйн нэгжүүд нарийвчилсан үнэлгээний тайланд зааснаар гадаад, дотоод орчны агаар дахь хими, физикийн гаралтай түгээмэл бохирдуулагчийн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд байгаа эсэхийг хянах үүрэгтэй байдаг. Зөвшөөрөгдөх хэмжээг 2016 онд шинэчлэн батлагдсан Агаарын чанар. Техникийн ерөнхий шаардлага MNS 4585:2016-аар тогтоосон.

Хүснэгт 3. Агаар дахь түгээмэл тархацтай бохирдуулах бодисын хүлцэх агууламж (MNS 4585:2016)

Үзүүлэлтийн нэр	Хэмжилтийн дундаж хугацаа	Хэмжих нэгж	Хүлцэх агууламж
Химийн нөлөөлөл			
Хүхэрлэг хий (SO ₂)	20 минутын дундаж 24 цагийн дундаж Жилийн дундаж	мкг/м ³	450 50 20
Нүүрстөрөгчийн дутуу исэл (CO)	20 минутын дундаж 1 цагийн дундаж 8 цагийн дундаж	мкг/м ³	60000 30000 10000
Азотын давхар исэл (NO ₂)	20 минутын дундаж 24 цагийн дундаж Жилийн дундаж	мкг/м ³	200 50 40
Озон (O ₃)	8 цагийн дундаж	мкг/м ³	100
Нийт тоосонцор	20 минутын дундаж 24 цагийн дундаж Жилийн дундаж	мкг/м ³	500 150 100
PM 10 тоосонцор	24 цагийн дундаж Жилийн дундаж	мкг/м ³	100 50
PM 2.5 тоосонцор	24 цагийн дундаж Жилийн дундаж	мкг/м ³	50 25
Хар тугалга (Pb)	24 цагийн дундаж Жилийн дундаж	мкг/м ³	1 0,25
Бенз-а-пирен (C ₂₀ H ₁₂)	24 цагийн дундаж	мкг/м ³	0,001

Тавантолгойн 3 уурхайн хувьд байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, менежментийн төлөвлөгөөнийхөө дагуу уурхайн орчмын агаарын чанар, тоосжилтын хэмжилтийг хийж байна. Гэвч хэмжилтийн агуулга, хүрээ, аргачлал, үр дүнгийн ил тод байдал учир дутагдалтай байна.

Эрдэнэс Тавантолгой компанийн Байгаль орчны шинжилгээний хөтөлбөрт дурдсанаар компани нь сард нэг удаа Dusttrak DRX 8533 багажаар уурхайн талбайн дотор 8 цэгт TSP буюу тоосонцорын нийт хэмжээ, нарийн, том ширхэгт ба нарийн ширхэгт тоосонцорын хэмжилтийг сар бүр хийхийн зэрэгцээ хүхэрлэг хий, нүүрстөрөгчийн дутуу исэл, азотын давхар исэлийн хэмжилтийг хагас жилд нэг удаа хийдэг байна. Уг хөтөлбөрт дурдсанаар агаарын чанарын хөндлөнгийн хяналтыг жилд нэг удаа хийх ёстой байна. Гэвч энэ хэмжилтийн мэдээлэл нь ил тод бус учраас нягтлах боломжгүй байна. Бидний олж үзсэн мэдээлэл нь 2018 оны 5 сарын тоосонцорын 3 үзүүлэлтээр зөвхөн 2 цэгт хэмжилт хийсэн товч тайлан байсан болно.

Тавантолгой ХК нь уурхайн талбай ба түүний орчмын нарийн ба том ширхэгт тоосонцор, тоосонцорын хэмжээ, дүү шүүгиан /дБА/, салхины хурд, харьцангуй чийгшил, агаарын температур гэсэн үзүүлэлтээр агаарын чанарын хэмжилтийг сард 2 удаа, хөндлөнгийн хяналтыг

жилд 2 удаагийн давтамжтайгаар хийдэг байна. Уурхайн талбай орчмын 4 цэгээс гадна Цагаан-Овоо багийн төв буюу Тавантолгой ХК-ийн уурхайн тосгон, түүнээс баруун тийш Эрдэнэс Тавантолгой компанийн уурхайн хөрсний овоолго хүртэлх завсрын бүс гэсэн 2 цэг дээр хэмжилт хийдэг байна. Хэмжилтийн дүнг зөвхөн компанийн дотоод хэрэгцээ, холбогдох төрийн байгууллагын хяналт шалгалт хийгдэх тохиолдолд танилцуулдаг байна. Бид хэмжилтийн протокол тэмдэглэл, хөндлөнгийн хяналт шинжилгээний тайлантай компани дээр зохион байгуулсан уулзалтын үеэр танилцсан.

Зураг 4. Тавантолгой ХК-ийн тоосжилтийн хэмжилт хийхэд ашиглаж буй DustTrak TSI 8530 зөөврийн багаж

Жилд 2 удаа хийгддэг хөндлөнгийн хяналт шинжилгээний дүн нь тухайн үеийн цаг агаарын байдал, уурхайнуудын хөдөлгөөний эрчим, зам усалгаа зэргээс шалтгаалах тул агаарын чанарыг бодитой хэмжиж дүгнэхэд хангалтгүй юм. Ийм өрөөсгөл байдал жилд нэг удаа хөндлөнгийн хяналт шинжилгээ хийлгэхээр төлөвлөсөн Эрдэнэс Тавантолгой компанийн хувьд мөн адил ажиглагдаж байна.

Энержи Ресурс компани нь Ухаа худаг уурхай, Цогтцэций сумын төв, эргэлтийн усан сан зэрэг газруудад 1-10 саруудад сар бүр агаарын чанарын хэмжилт хийдэг байна. Хэмжилтийг DustTrak TSI 8530 багажаар, хэмжилтийн суурь, тэмдэглэгээ бүхий тогтсон 10 орчим цэгт хийдэг. Хэмжилтийн үр дүнг орон нутгийн удирдлагад танилцуулдаг байна. Үнэлгээ хийж буй байгууллагын зүгээс 2013-2017 оны жил бүрийн тоосжилтын хэмжилтийн тайлантай танилцах хүсэлт тавьж хэвлэсэн хувилбараар хүлээн авсан. Энержи Ресурс компани нь зөвхөн PM2.5 буюу нарийн ширхэгт тоосонцорыг хэмжиж байгаа нь маш учир дутагдалтай байна. Сар бүр агаарын чанарын хэмжилт хийдэг ч яагаад агаарын чанарын бусад үзүүлэлтийн дагуу хэмжилт хийдэггүй нь тодорхойгүй байна. Түүнчлэн, 2013 оны хэмжилтийг 1-11 сард хийсэн бөгөөд 11 сард хэмжилт хийсэн 7 цэгийн 5-д нь нарийн ширхэгт тоосонцор зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтэрсэн дүн гарсан

байна. Гэтэл 2014 оноос 1-10 сард л агаарын чанарын хэмжилт хийдэг болсон байна. Цаашлаад, тоосжилт ихэсдэг 1-3 сарын хэмжилтийг хийхдээ “багажны ажиллах горимоос шалтгаалаад өвөл цаг агаар хүйтэн үед буюу 1-3 сард хэмжилтийн хугацааг богиносгосон бөгөөд дээж авах давтамжийг ойрхон хийсэн” гэдэг шалтгаанаар өөр аргачлалаар хийсэн нь учир дутагдалтай юм. Бусад компаниудын хувьд мөн адилаар хэмжилтийн багаж өвөл хүйтэнд удаан цагаар ажиллахгүй гэдэг шалтгаанаар хэмжилтээ өөр аргачлалаар хийсэн байхыг үгүйсгэхгүй.

Энержи Ресурс компани 2014 оноос Ухаа худаг уурхайн орчмоос гадна Цогтцэций сумын төвийн орчмын 5 цэгт нарийн ширхэгт тоосонцорын хэмжилт хийх болсон байна. Түүнчлэн, салхины хурд, чиглэлийг давхар хэмжиж тайланд тусгаж иржээ. 2014-2016 оны тайланд дурдсанаар сумын төв цэгт 2 удаа (2015, 2016 оны 1 сард, салхи баруун хойноос), сумын зүүн хойно цэгт 1 удаа (2015 оны 2 сар, салхи баруун хойноос), сумын зүүн урд цэгт 1 удаа (2016 оны 1 сард, салхи баруун хойноос) тоосонцорын хэмжээ зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 0.01-0.03 мкг/м³-ээр хэтэрсэн байна. Товчоор хэлбэл, энэ хугацаанд сумын төвийн орчмын агаар дахь нарийн ширхэгт тоосонцорын хэмжээ стандартад заасан түвшнээс хэтэрсэн тохиолдол тун цөөн байсныг эдгээр тайланд бичжээ. Салхины чиглэлийн хувьд баруун урдаас буюу уурхайн зүгээс салхилах үед хэмжилт хийсэн нэг ч тохиолдол алга байна. 2017 оны тайланд сумын төвийн цэгт хийсэн хэмжилтээр 1-4, 10-р сард нарийн ширхэгт тоос зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 2-3 дахин хэтэрсэн болохыг дурджээ. Эдгээр тайланд дурдсан зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтэрсэн тоосонцорын шалтгааныг сумын төвийн дотоод тоосжилт их, айл өрхүүдийн яндангийн утаа, нүүрс тээврийн шороон замын нөлөөлөл гэж тайлбарласан байна. Эндээс үзэхэд, Энержи Ресурс компани нь Цогтцэций сумын төвийн агаарын чанарт хяналт шинжилгээг хийх зорилго тавьсан нь сайшаалтай сайн туршлага боловч агаарын чанарын бүрэн, бодитой хэмжилт хийхээс зайлсхийсэн, зөвхөн компанийн эрх ашиг, нэр хүндийг хамгаалахад чиглэсэн мэдээллийг л танилцуулсан гэж үзэж болохоор байна.

Хүснэгт 4. Уул уурхайн компаниудын тоосны хэмжилтийн өнөөгийн байдал

Компани	Тоосжилтын хэмжилтийн цэгүүд	Тоосжилтын хэмжилтийн үзүүлэлт	Тоосжилтын хэмжилтийн давтамж	Тоосжилтын хэмжилтэд ашигладаг багаж	Хэмжилтийн дүнг орон нутагт танилцуулдаг эсэх
Энержи Ресурс	Нийт 12 цэг: Уурхай, сумын төв, технологийн зам, завсрын хэсэг	PM2.5 (Нарийн ширхэгт тоосонцор),	Нэг цэгт 24 цаг хүртэлх хугацаатай, сард 1 удаа	Зөөврийн Dust Trak TSI 8530 – 1 ширхэг	Тийм (Удирдлагад)
Эрдэнэс Тавантолгой	Нийт 11 цэг: Уурхай, технологийн зам	Тоосны ерөнхий агууламж, PM2.5, PM10 1m ² талбайд унах тоосны жин	30 минутын хугацаатай, 7 хоногт 1 удаа Сар бүр	Зөөврийн Dust Trak DRX 8533 – 1 ширхэг Унац цуглуулах 22 см диаметртэй юүлүүртэй шилэн бортог	Үгүй
Тавантолгой	Нийт 6 цэг: Уурхай, уурхайн тосгон, завсрын бүс	PM2.5, PM10	30 минутын хугацаатай, сард 2 удаа	Зөөврийн Dust Trak TSI 8530 – 1 ширхэг	Үгүй

Тавантолгойн орд дахь 3 уурхайн тоосжилтын хяналт шинжилгээ хийж буй өнөөгийн байдалд хэд хэдэн ноцтой дутагдал байна. Нэгд, өмнө дурдсанчлан Монгол Улсын стандартад заасан

аргачлалын дагуу биш хэмжилтийн үзүүлэлт, хэмжих хугацаа нь зөрөөтэй байдлаар хэмжилт хийж байна. Жишээ нь Энержи Ресурс компани зөвхөн нарийн ширхэгт тоосонцор хэмжиж байгаа нь ил аргаар нүүрс олборлох үед үүсэх тоосжилтын гол бүрэлдэхүүн болох том ширхэгт тоосонцорын хэмжээ, тархалтыг үл ойшоосон хандлага юм. Эрдэнэс Тавантолгой ба Тавантолгой компанийн хувьд тоосжилтын хэмжилт хийх хугацаа нь стандартад зааснаас богино учраас стандартад заасан 24 цагийн болон жилийн дундаж ямар байгааг тодорхойлох боломжгүй, түүний үлмаас шинжлэх ухааны үндэстэй дүн шинжилгээ хийх боломжгүй, цаашид ямар зорилгоор хэрхэн ашиглах нь тодорхойгүй, хэрэгцээгүй мэдээлэл гаргаж байна. Эрдэнэс Тавантолгой компани байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөндөө нийт тоосонцорыг хэмжих, унац цуглуулах хэмжилт хийнэ гэсэн боловч үр дүн нь ил тод биш, үнэхээр хийдэг эсэх нь тодорхойгүй байна.

Нэг бүлэг ордод нэгэн зэрэг олборлолт хийж буй хөрш 3 уурхайн хувьд тоосны хэмжилтийн арга зүй нь ялгаатай, мэдээлэл солилцдоггүй, мэдээлэл нь ил тод бус байх тул тоосжилтыг бодитой хэмжих, байгаль орчинд, нийгэмд, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах талаар “компаниудын гаргаж буй хүчин чармайлт маш хангалтгүй” хэмээн дүгнэж байна. Олон улсын нийтлэг болон сайн туршлагаас үзэхэд Тавантолгойн бүлэг ордын хэмжээний нүүрсний уурхайн агаарын чанарт үзүүлэх нөлөөллийг өдөр тутам, тасралтгүй хяналт шинжилгээ хийж, хүлцэх хэмжээнээс хэтэрсэн тохиолдолд ажилчид болон орон нутгийн иргэдэд цаг тухайд нь мэдээлж байх нийтлэг жишиг байна.¹⁶

Тавантолгойн бүлэг ордоос олборлолт хийж буй 3 компани нь нүүрсний ил уурхайн байгаль орчин, нийгэм, ажилчдын эрүүл мэндэд нөлөө үзүүлэгч гол хүчин зүйл болох тоосжилтын хяналт, шинжилгээнд тун хариуцлагагүй хандаж иржээ. Ойролцоогоор 20-30 сая төгрөгийн үнэтэй нэг ширхэг Дасттрак багажаар жилдээ 20 орчим сая тонн нүүрс олборлож, хамгийн багадаа 1000 тонн тоос ялгаруулж буй эдгээр 3 уурхайн тоосжилтыг хэмжих, хяналт тавих ямар ч бололцоогүй юм. Говийн хуурай бүсэд, 7000-10000 орчим хүн байнга амьдарч, ажиллаж буй суурингаас 2-10 км зайд нүүрсийг ил аргаар олборлож байгаа нөхцөлд хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх эрсдлийг зөв тодорхойлж, хариу арга хэмжээ авах боломжийг хааж байна.

Тоосжилтын нөлөөлөл

Байгалийн болон хүний үйл ажиллагааны явцад тоосонцор агаарт шууд хаягдахаас гадна өөр бусад хийн бохирдуулагчид агаарт хоорондоо нэгдэн хувирч тоосонцорыг үүсгэнэ.¹⁷

Томоохон хот суурин газрын тоосжилтод нарийн ширхэгт тоосонцор (PM2.5) голлох нөлөөтэй байдаг. Энэ төрлийн тоосонцор нь ихэвчлэн автомашин ба айлуудын яндангийн утаа, дулааны цахилгаан станц, хүнд үйлдвэрийн үйл ажиллагаатай холбоотой ялгарах хийнээс үүдэлтэй байдаг. Харин том ширхэгт тоосонцор (PM10) нь барилга, уул уурхай, шороон зам, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа, хөрсний элэгдэл эвдрэл зэргээс ихээхэн хэмжээгээр үүсэх эрсдэлтэй байдаг. Нүүрсний ил уурхайгаас ялгарах тоосонд том ширхэгт тоосонцор зонхилдог бөгөөд энэ нь хөрс хуулах,

¹⁶ Австралийн Засгийн Газар. Уул уурхайн салбарт зориулсан тэргүүлэх туршлага, тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр. Агаарын бохирдол, дуу чимээ, чичиргээ. 2009.

<https://archive.industry.gov.au/resource/Programs/LPSD/Documents/AirborneContaminantsMongolian.pdf>

¹⁷ Цаг үүр орчны шинжилгээний газар. Агаарын чанарын хяналт шинжилгээний тойм. 2008 он.

овоолго хийх, нүүрс ачих, тэсэлгээ хийх, шороон замаар нүүрс тээвэрлэх зэрэг уурхайн талбай дахь олборлох үйл ажиллагаанаас үүсэхийн зэрэгцээ нүүрсний овоолго, хаягдлын овоолго, тээврийн хөдөлгөөн зэргээс дэгддэг.

Эрүүл мэндийн судалгаагаар тоосонцор нь холбогч эд үүсгэх, цочроох, хордуулах, харшил үүсгэх шинж чанартай, амьсгалын замаар хүний бие махбодид нэвтрэн орж улмаар хамрын хөндий, залгиур, төвөнхийг үрэвсүүлдэг болохыг тогтоосон. Уушгинд голчлон 5 микрометр (микрограмм) хүртэлх хэмжээтэй тоос нэвтрэн орох ба

түүнээс том ширхэгтэй эрдсийн тоос амьсгалын замын дээд хэсгийн салст бүрхэвч болох хамар, хоолойд шүүгдэж үлддэг байна. Энэ нь амьсгалын замын дээд хэсгийн үрэвсэл буюу гуурсан хоолойн үрэвсэл үүсгэдэг.¹⁸

Агаарын тоосжилт их байхын хамгийн их аюул нь уушги тоосжих буюу пневмокониоз өвчин гэж үздэг. Тоосыг удаан амьсгалснаас болж уушги тоосжих өвчин үүснэ. Нүүрсний тоосоор үүссэнийг антракоз, төмрийн тоосоор үүссэнийг сидероз зэрэг олон төрөл байдаг. Уушги тоосжих өвчний хамгийн хүнд хэлбэр нь силикоз буюу уушги цахиуржих өвчин юм. Энэ нь цахиурын давхар исэл ихтэй тоосны нөлөөгөөр үүснэ. Уул уурхай, нүүрсний уурхайн хөрсний давхаргын найрлагад цахиурын исэл их хэмжээтэй байдаг.¹⁹

Нүүрсний ил уурхайн орчимд амьдарч буй хүн амын дунд дараах бүлгийн хүмүүс эрүүл мэндийн сөрөг нөлөөлд өртөх магадлал өндөр гэж үздэг. Үүнд:

- Нялх хүүхэд, бага насны хүүхэд, өсвөр насныхан
- Жирэмсэн эмэгтэйчүүд
- Өндөр настнууд
- Багтраа, бронхит, сүрьеэ зэрэг амьсгалын тогтолцооны өвчнөөр өвчлөгсөд
- Зүрх судасны өвчнөөр өвчлөгсөд
- Чихрийн шижин өвчнөөр өвчлөгсөд

Тоосонцор нь эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж буй дараах анхдагч шинж тэмдгүүд байдаг.

- Ханиалгах
- Амьсгал давчдах
- Багтраа өвчин даамжирах
- Цацлага, антибиотик зэрэг эмийн хэрэглээ ихсэх

¹⁸ Coal Services. Protecting against airborne dust exposure in coal mines. 2016. http://www.coalservices.com.au/wp-content/uploads/2016/12/NEW-CS-Dust-Booklet_Final-artwork.pdf

¹⁹ Монгол улсын Хөдөлмөрийн яам. Бичил уурхайн хөдөлмөрийн нөхцлийн сөрөг хүчин зүйлс, түүнээс урьдчилан сэргийлэх нь. 2015 он

- Найтаах
- Нүд улайх
- Зүрхний үйл ажиллагаа доголдох²⁰

Сумын төвийн орчимд тоосжилт ихсэж амьсгалын замын өвчин, төрөлтийн хүндрэл, харшил, зүрх судасны өвчин зэрэг өвчлөл нэмэгдэхийн зэрэгцээ сэтгэл санаа, эд материалын хохирол гарч байгаа гэх мэдээлэл, зовнилыг сумын удирдлагууд, иргэдийн зүгээс ихээхэн мэдээлж байв. Тэдгээрээс нийтлэг давтагдсан болон зарим онцлох санал гомдлыг дараах хүснэгтэд харууллаа.

Тоосжилттой холбоотой тулгамдаж буй нийтлэг асуудлууд

Зарим онцлох жишээ

Өвчлөл

- Амьсгалын тогтолцооны өвчлөл, харшил маш их болсон. Ялангуяа, хүүхдүүдийн дунд өвчлөл ихэссэн.
- Цогтцэцийд ирснээс хойш тоос шорооны харшилтай гэж оношлогдсон хүн олон.
- Хавар болоход том хүн, хүүхэд гэлтгүй нийтээрээ тоосны харшил эхэлдэг.
- Уул уурхайд ажилладаг хүмүүсийн хувьд архаг бронхит, ларингет зонхилдог.
- Жирэмсэн эмэгтэйчүүдэд жирэмсний үеийн хүндрэл гарах нь ихэссэн.
- Их тоостой үед хоолой хорсох, хэлний уг, чихний уг загатнах зэргээр мэдрэгддэг.
- Боллоцгоогүй айлын хүүхдүүд сургууль руугаа өглөө үүрээр алхахад утаа, машины тоос ихтэйгээс өвчлөл их гардаг.

“Салхи тогтуухан оройд бид агаар амьсгалж болохгүй, битүү тоос буудаг, үүнээсээ болоод амьсгалын замын өвчлөл тасрахгүй байна. 11 сараас ханиад тасардаггүй, эм тан уугаад л, гайгүй болно, дахиад л ханиалгаад байдаг”

“Би өмнө нь харшилгүй байсан. Энд ирээд харшилтай болсон. Саяхан хот яваад 10 хоног харшлаа үзүүлээд ирсэн. Эмч нар тоосны харшил гэж оношилсон. Энэ мэтчилэн эрүүл мэндийн зардал нэмэгдсэн”

“Тонус өгдөггүй эмэгтэй гэж бараг байхгүй болсон гэж эмэгтэйчүүдийн эмч ярьж байсан. Одоогоор урагт нөлөөлсөн зүйл байхгүй, яваандаа гарна”

“Миний ойр дотны охид хүүхнүүдийн ярьж байгаагаар 2017, 2018 онд лав л 4, 5 ураг нь амьгүй болсон тохиолдол бий”

Санхүү, эд материалын хохирол

- Хувь хүн, өрхийн эрүүл мэндийн зардал нэмэгдсэн.
- Ноос, ноолуур, махны чанар зэрэг малын гаралтай бүтээгдэхүүний зах зээлийн үнэлгээг бууруулдаг.
- Гэрийн эд хогшил, өмч хөрөнгө тоос, шороонд дарагддаг.

“Өглөө эрт хичээлдээ явахад өвөл харанхуй байдаг. Нохой их дайрдаг, утаанд юу ч үзэгдэхгүй, дээрээс нь унаатай айлууд хүүхдээ хүргэх гээд олон машинууд явдаг болохоор битүү манарсан юманд л хүүхэд алхаж байдаг”

“Манай нэг цагдаа эмнэлэгт үзүүлтэл хамранд нь тоос ихээр орсноос идээт үрэвсэл үүссэн гэсэн онош гарсан”

Сэтгэл санааны дарамт

- Төрөх хүүхдийн эрүүл мэндэд маш их санаа зовж стресс үүсдэг.
- Нялх хүүхдээ гадаа салхилуулахад эрсдэлтэй.
- Сүрьеэ өвчин огцом нэмэгдэж байна гэж болгоомжилж байна.

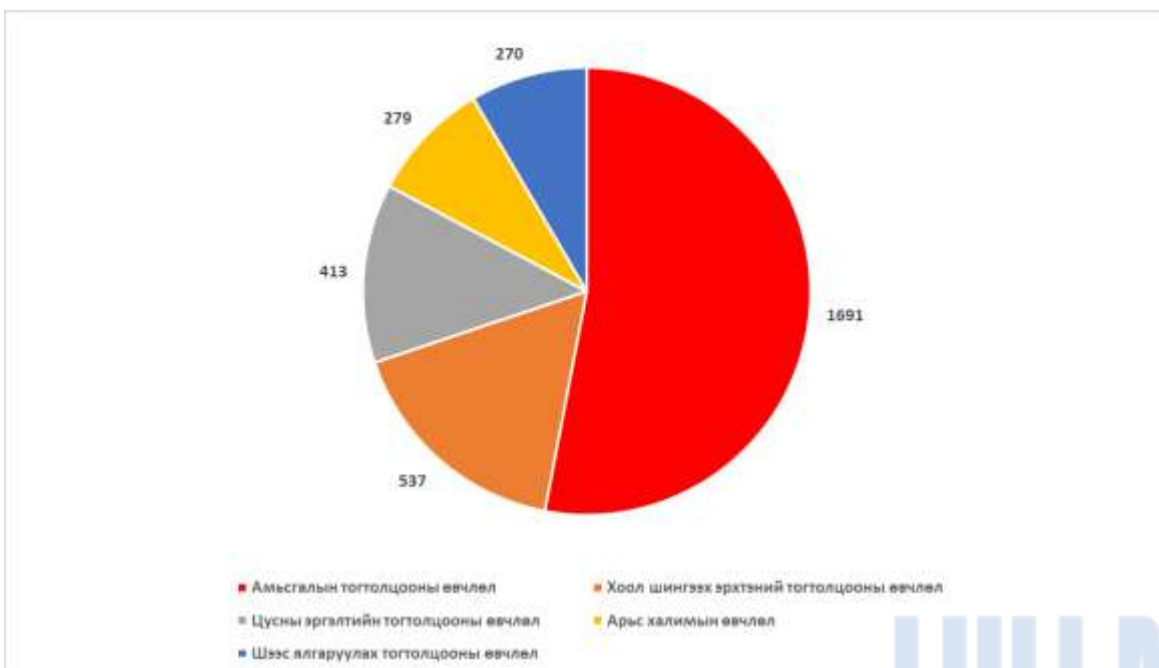
“Сүүлийн 5 жилд сүрьеэгийн 18 тохиолдол илэрчихээд байна. Энэ бол яах аргагүй тоосжилттой холбоотой. Ерөөсөө л амьсгалын замаар халдварладаг өвчин. Өвчин авчихаад тодорхой хугацаанд тээгээд бусдад халдаагаад яваад байдаг юм байна”

²⁰ Агаар дахь бохирдуулах бодисын хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөлөл. <http://www.tsag-agaar.gov.mn/>

Өмнө дурдсан Тавантолгойн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээнээс үзэхэд Цогтцэций сум нь 10000 хүн амд эзлэх амьсгалын тогтолцооны өвчлөлөөр сумдаас хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байна. Цогтцэций сумын хэмжээнд оношлогдсон өвчлөлийн 49.3 хувь нь амьсгалын тогтолцооны өвчлөл байгаа ба нийт өвчлөлд амьсгалын тогтолцооны өвчлөлийн эзлэх хэмжээ 2006–2014 онд жил бүр нэмэгдсээр 32.7-оос 55.7 хувь хүртэл өссөн байна.²¹ 2006-2014 онуудад амьсгалын тогтолцооны өвчлөл бүхий л улиралд тэргүүлж, ялангуяа өвлийн улиралд нийт өвчлөлийн 41.7 хувь, зун нийт өвчлөлийн 21.3 хувийг амьсгалын тогтолцооны өвчин эзлэх болсон нь амьдрах орчны бохирдлоос шалтгаалж байна.²²

Цогтцэций сумын Сум дундын эмнэлгийн танилцуулсан мэдээллийг үзэхэд 2017 оны байдлаар 3190 удаагийн өвчлөл бүртгэгдсэний 53 хувь нь амьсгалын тогтолцооны өвчлөл байна.

Дүрслэл 12. Цогтцэций сумын хүн амын өвчлөлийн тэргүүлэх шалтгаан, 2017 он²³

Тоосжилтын шалтгаан

Тавантолгойн бүлэг уурхай нь Цогтцэций сумын төвд ойр зайд оршдог хийгээд говийн бүс салхи шүүрга ихтэй байдаг учраас олборлолт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа нь тоосжилтын үндсэн шалтгаан болдог. Үүнийг орон нутгийн оролцогч талуудын өгсөн мэдээлэл болон өмнөх судалгаа нотолж байна.

“Баруун өмнөөс салхилвал хар хөшиг татчихдаг”

Цогтцэций сумын иргэн

²¹ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Хүүдас 82-83

²² Мөн тэнд. Хүүдас 84.

²³ Цогтцэций сумын Сум дундын эмнэлгийн үйл ажиллагааны мэдээлэл. 2018 оны 2 сарын 28.

Уурхайн хөрс хуулалт, тэсэлгээ, овоолго, уурхай доторх болон гадагш хийж буй нүүрс тээвэрлэлтээс дэгдсэн тоос салхины чиглэлээр ойр орчимдоо тархаж байна гэж иргэд үзэж байна. Иргэдийн үзэж буйгаар уурхайн зүгээс буюу баруун өмнө зүгээс салхитай үед сумын төв орчмын тоосжилт огцом ихэсдэг байна. Түүнчлэн уурхайн үйл ажиллагаа түр зогссон үед тоосжилт багасч байсан гэдгийг хэлж байна.

Зураг 4. Тавантолгойн уурхайн талбайгаас үүссэн тоос (Цагаан-Овоо багийн хойд талаас, 2018 оны 3 сар)

Энэ бүс нутаг нь жилийн 4 улиралд 19-35 хувьд нь тогтуун, салхигүй байдаг бол үлдсэн хувьд нь баруун, баруун хойно, баруун өмнө зүгийн салхи улирлаас хамааран зонхилдог байна.²⁴ Үүнээс үзэхэд сумын төвийн баруун өмнө оршдог бүлэг уурхай тоосжилтын гол шалтгаан байх бүрэн үндэстэй юм.

Ил уурхайн олборлолт, тээвэрлэлтээс үүсдэг тоосжилт нь хэмжээ, тархац, агаарын бохирдолд үзүүлэх нөлөөгөөр ялгаатай байдаг. Жижиг хэмжээний тоосонцор нь салхинд түүгдахдаа том хэмжээний тортогоос илүү хол замыг түүлдэг. 10 микроноос бага хэмжээтэй тоосонцор нь салхины хүчээр алсад очих боломжтой. Салхины хүч, тоосонцорын хэмжээ, чийгшил зэрэг хүчин зүйлс тоосны тархалтанд нөлөөлнө.²⁵

Хүснэгт 5. Тоосонцорын агаарт байх хугацаа ба тархалт

Тоосонцорын төрөл	Тайлбар	Агаарт байх хугацаа	Тархах зай
Нийт жинлэгдэгч бодис (TSP)	Агаар дахь олон төрлийн тоосонцоруудын нийлбэр	Хэдэн минутаас хэдэн цаг хүртэл	Эх үүсвэрээс салхины чиглэлийн дагуух ойролцоох газар
Том ширхэгт тоосонцор (PM10)	Ширхэгийн голч нь 2.5-10 микроноос хэмжээтэй тоосонцор.	Хэдэн өдөр хүртэл	100 км хүртэл
Нарийн ширхэгт тоосонцор (PM2.5)	Ширхэгийн голч нь 2.5 микроноос бага хэмжээтэй тоосонцор.	Хэдэн өдрөөс хэдэн долоо хоног хүртэл	Хэдэн зуу, мянган км хүртэл

²⁴ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Хуудас 111

²⁵ Австралийн Засгийн Газар. Агаарын бохирдол, дуу чимээ, чичиргээ. 2009 он.

Өмнөх судалгаанд Тавантолгойн уурхайн нүүрсний давхаргыг суллахын тулд хийдэг тэсэлгээний улмаас шороо, чулуу, тоос 130-150 метрийн өндөрт дээш дэгддэг. Шороо, чулуу, том ширхэгтэй тоос нь орчин тойрныхоо 100-300 метрийн дотор унадаг бол нарийн ширхэгтэй тоосон үүл нь зонхилох салхины дагуу зөөгдөж 7-8 км зурвас газар, 20-30 минутын дотор унаж дуусдаг гэж тооцсон байна.²⁶

Уурхайн талбай доторх том оврын тээврийн хэрэгслийн шороон замын тоосны хэмжээ, тархац нь агаарын чийгшил, замын усалгаа зэргээс хамаарч ялгаатай байна. Тавантолгойн бүсэд харьцангуй чийгшил өвлийн улиралд ихсэн 60-70% болж, зун температур өндөр учир өдрийн цагт 30-50% хүртэл багасдаг байна.²⁷ Гэвч өнөөг хүртэл Тавантолгойн уурхайн бүсийн тоосжилтын эх үүсвэрүүд, тоосжилтын тархац, байгаль, нийгэмд үзүүлж буй нөлөөллийн талаар хээрийн цогц хяналт шинжилгээнд үндэслэсэн судалгаа хийгдээгүй байна. Тавантолгойн уурхайн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээний тоосжилттой холбоотой хэсэг нь бие даасан суурь судалгаанд тулгуурлаагүй, уурхайн байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээнүүд, бусад хоёрдогч эх сурвалжуудыг ашиглаж хийгдсэн нь учир дутагдалтай байна.

Сумын баруун талаар 30 нүүрсний машин хойш чиглээд явсанаас 2-3 минутын дараа салхины чигээр маш их боргио хийсч байдаг.

Цогтцэций сумын иргэдтэй хийсэн ярилцлага

Эрдэнэс Тавантолгой компанийн уурхайгаас Гашуунсухайтын зам хүртэлх нүүрс тээвэрлэлтийн шороон замаас их хэмжээний тоосжилт үүсдэг.

Зураг 5. Эрдэнэс Тавантолгойн уурхайн нүүрс тээврийн замын тоос (2018 оны 3 сар)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

2017 оны 1-4 сар, 10 сард Энержи Ресурс компанийн тоосжилтын хэмжилтийн нэг цэг болох Ухаа худаг уурхайн баруун үрд хэсэг, Эрдэнэс Тавантолгой компанийн нүүрс тээврийн шороон замаас

²⁶ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Хүүдас 111

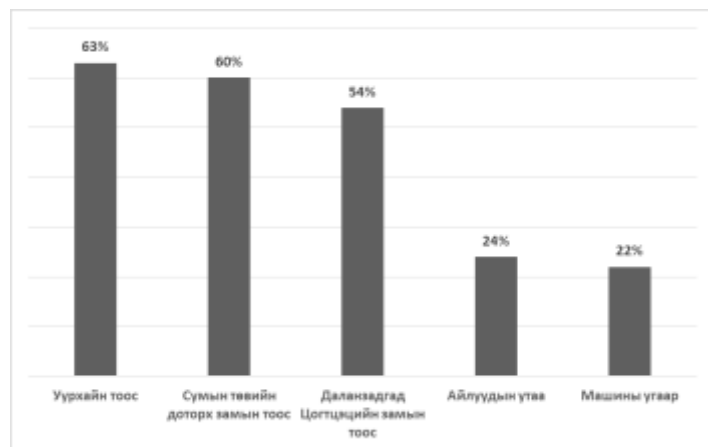
²⁷ Тавантолгой ХК-ийн ХАББОЭА. Агаарын хяналт шинжилгээ. Танилцуулга. 2017

400 метрийн орчимд нарийн ширхэгт тоосонцор стандарт түвшингээс 0.008-0.153 мг/м³-ээр хэтэрсэн байна.²⁸ Эрдэнэс Тавантолгой компанийн 2018 оны 5 сард хийсэн хэмжилтээр Зүүн борлуулалтын хяналтын пүүний байрны гадаа нарийн ширхэгт тоосонцорын хэмжээ зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 2.96 дахин их, том ширхэгт тоосонцорын хэмжээг зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 2.33 дахин их, нийт тоосны хэмжээ зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 1.58 дахин их байсан байна.²⁹

Оюу Толгойн уурхайн орчимд хийсэн тоосны тархацын талаарх судалгаагаар салхины хүч, газарзүйн онцлог болон замын элэгдэл зэрэг хүчин зүйлсээс хамаарч уурхайн тоосны тархац уурхайн орчимд биш уурхайгаас зайтай газруудад хүрч, бохирдол нь их байж болохыг тогтоосон байна.³⁰ Тийм учраас Тавантолгойн бүлэг уурхайн үйл ажиллагаанаас үүссэн тоосны тархацыг хэмжих, загварчлахдаа зөвхөн уурхайн орчимд их, түүнээс холдох тусам хэмжээ нь буурдаг гэдэг явцуу ойлголтыг өөрчлөх, нарийвчилсан хяналт шинжилгээ хийх шаардлагатай юм.

Сумын дотоод замын тоос

Сумын төвийн орчимд үүсч буй тоосжилтын хоёр дахь гол шалтгаан бол сумын төвийн дотоод авто замын хөдөлгөөнөөс үүсч буй тоосжилт юм. Хатуу хучилттай зам багатай, тээврийн хэрэгслийн тоо, хөдөлгөөн их, олон машин хурдтай давхих зэрэг шалтгаанаар сумын төв орчмын тоосжилт сүүлийн жилүүдэд ихэссэн болохыг оролцогч талууд хүлээн зөвшөөрч байна. Иргэдээс авсан асуулга, судалгааны дүн ч үүнийг нотолж байна.

Дүрслэл 16. Цогцэций сумын төв орчмын тоосжилтод дараах эх сурвалжууд ихээр нөлөөлж байна гэж үзсэн иргэдийн хувь

Сумын хэмжээнд такси үйлчилгээ үзүүлдэг олон машин тоосжилт ихтэй шороон замаар хурдтай давхих зэргээр тоос босгодог байна. Иргэдийн хувьд ч ялгаагүй тоос дэгдэмтгий шороон замтай хэсгээр хурдаа сааруулах, тоосжилт үүсэхээс сэргийлэх талаар төдийлэн анхаардаггүй нь ажиглагдсан. Харин сумын сургуулиудын хувьд сургуулийн ойролцоох машины замбараагүй хөдөлгөөнийг хязгаарлахын тулд сургуулийн орчныг моджуулах, хашаажуулах, зориулалтын зогсоол байгуулах, эргүүл ажиллуулах арга хэмжээ авсан нь үр дүнтэй болжээ.

²⁸ Энержи Ресурс. Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөний 2017 оны биелэлтийн тайлан.

²⁹ Эрдэнэс Тавантолгой ХК-ийн Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө: Орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөр. 2018

³⁰ Troy Sternberg and Mona Edwards. Desert Dust and Health: A Central Asian Review and Steppe Case Study. Int. J. Environ. Res. Public Health 2017, 14, 1342

Цогтцэций сумын удирдлагын зүгээс сумын дотоод замын тоосжилтыг бууруулахын тулд ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэх, хатуу хүчилттай замыг нэмэгдүүлэх, зорчигч тээврийн автобусны үйлчилгээ, зогсоолтой болох ажлуудыг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байна.

Зураг 6. Цогтцэций сумын төв орчмын тоосжилт (Наад талд сумын дотоод шороон замын тоос, цаад талд уурхайн зүгээс салхиар туугдсан тоос, 2018 оны 3 сар)

Түүнчлэн, Даланзадгад сумаас Дундговь аймгийн Цогт-Овоо сумаар дайран Улаанбаатар хот руу явах хатуу хүчилттай авто замаар Цогтцэций сумын төв хүртэлх шороон замаар зорчигч тээврийн хэрэгслүүдээс гадна Тавантолгойн бүлэг уурхай, Оюутолгой уурхай, дэд бүтэц, түлшний хангамжийн зэрэг аж ахуйн нэгжийн тээврийн хэрэгслүүд олноор явдгаас их хэмжээний хөрсний элэгдэл эвдрэл, тоосжилт үүсдэг байна. Энэ 59.6 километр шороон зам нь сумын төв рүү ойртох хэсэг буюу баруун хойд талаас 20 орчим километр газар олон салаалсан байдалтай, хөрсний элэгдэл эвдрэл ихтэй болохыг сумын удирдлага болон иргэд онцолж байсан нь бидний ажиглалтын судалгааны үр дүнтэй тохирч байна.

Агаарын чанар, тоосжилтын мэдээлэл

Тавантолгойн бүлэг уурхайн үйл ажиллагаа эрчимжсэн сүүлийн 10 орчим жилд Цогтцэций сумын иргэдийн зүгээс тоосжилт ихсэж, амьсгалын тогтолцооны өвчлөл нэмэгдэж, амьдрах орчин, эд хөрөнгөд хохирол учирч байгаа талаар гомдол санал гаргаж ирсэн боловч агаарын чанар, тоосжилттой холбоотой хяналт шинжилгээ, байгаль орчин, эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх мэдээлэл маш хомс байна.

Дээрх 3 компаниас зөвхөн Энержи Ресурс компани иргэдийн оролцоотой тоосны хэмжилт хийдэг гэж мэдээлсэн боловч иргэд хэрхэн оролцож, хяналт тавьдаг нь бүрхэг байна. Түүнчлэн, хяналт

шинжилгээний дүнг зөвхөн орон нутгийн удирдлага, холбогдох албаны хүмүүсийн хүсэлтээр танилцуулдаг учраас жирийн иргэд энэ талаарх мэдээлэл авах боломж бага байна.

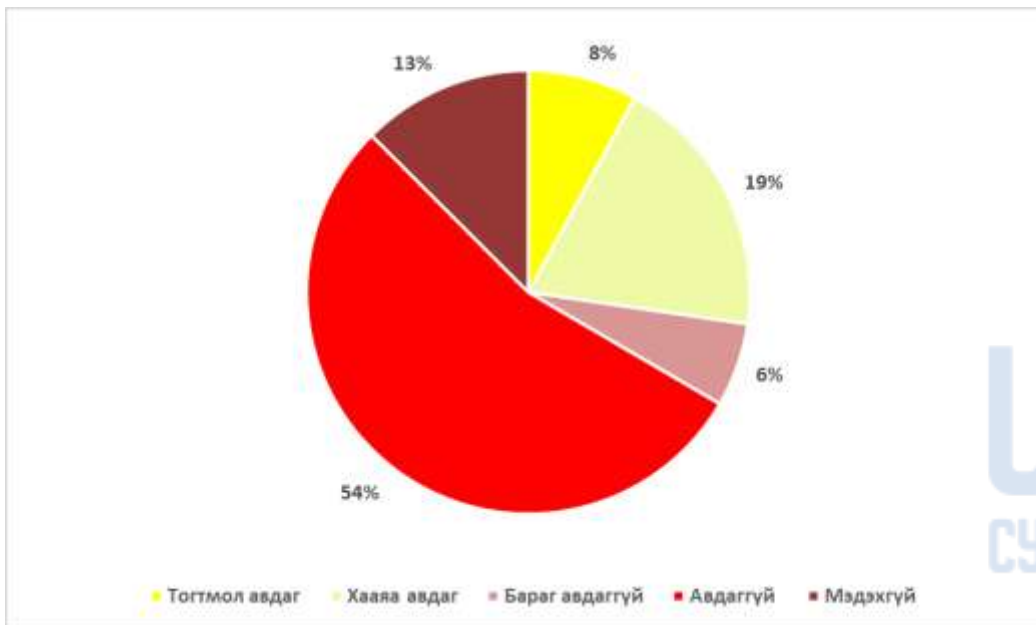
Уул уурхайн компаниуд ямар багаж ашигладаг, яаж хэмждэгийг бид мэдэхгүй. Энержи Ресурс байсхийгээд л тоос, усны түвшин хэмжинэ гээд орон нутгийн иргэдээс төлөөлөл оролцуулаад явж байна гэж зөндөө сонссон. Үнэхээр уул уурхайн компанийн ус, тоосжилт хэмжиж байгаа бол багаж нь чухам ямар юм байдаг, үр дүн нь ямар байна гэж бидэнд мэдээлсэн юм байхгүй. Аймгийн Засаг даргын мөрийн хөтөлбөрт тоосжилт хэмждэг багаж тавина гэж орсон байдаг. Гэхдээ энд тавьсан гэх юм байхгүй. Тэр багаж нь нүдэнд үзэгдэхгүй жижиг юм байдаг юм болов уу?

Цогтцэций сумын иргэн

Орон нутгийн удирдлага нь компаниудаас агаарын чанарын хэмжилтийн мэдээллийг хүлээн авч, иргэдэд мэдээлэх, өөрсдийн хэмжилтийн мэдээтэй харьцуулах зэргээр мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх талаар авсан арга хэмжээ дутмаг байна.

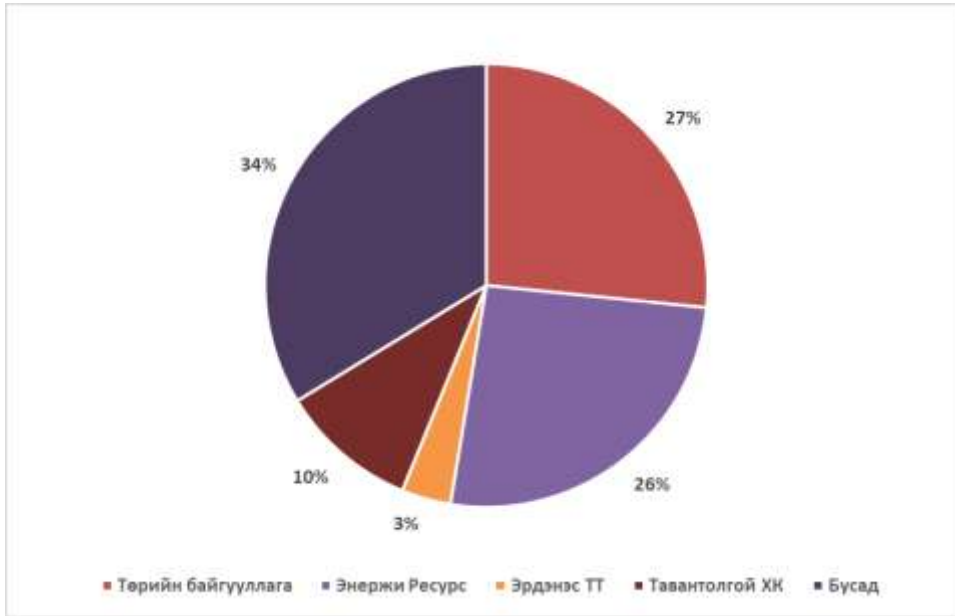
Иргэдээс авсан асуулга судалгаанаас үзэхэд сумын төвийн иргэдийн 70 гаруй хувь нь агаарын чанар, тоосжилттой холбоотой хяналт шинжилгээний мэдээлэл авж байгаагүй байна.

Дүрслэл 13. Агаарын чанар, тоосжилттой холбоотой мэдээлэл авдаг уу? (Цогтцэций сумын төв, Цагаан-Овоо багийн иргэдээс авсан судалгаа)

Тоосжилттой холбоотой мэдээллийг орон нутгийн захиргааны байгууллагаас, Энержи Ресурс компаниас, мөн хэвлэл мэдээлэл зэрэг бусад эх сурвалжаас авдаг байна. Харин төрийн ба орон нутгийн өмчит 2 компаниас тоосжилттой холбоотой мэдээлэл авсан тохиолдол түн цөөн байна.

Дүрслэл 14. Тоосжилттой холбоотой мэдээллийг аль байгууллагаас авч байсан бэ?

Тоосжилтыг бууруулах арга хэмжээ

Тавантолгойн уурхайн үйл ажиллагаа эрчимжсэн сүүлийн 10 орчим жилд Цогтцэций сумын иргэдийн зүгээс тоосжилт ихсэж, амьсгалын тогтолцооны өвчлөл нэмэгдэж, амьдрах орчин, эд хөрөнгөд хохирол учирч байгаа тухай гомдол санал гаргаж ирсэн боловч Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох байгууллагууд, орон нутгийн удирдлага, уул уурхайн компаниуд дорвитой арга хэмжээ аваагүй байна.

Нүүрсний ил уурхай нь асар их хэмжээний хатуу хаягдал болон тоос ялгаруулдаг. Дэлхийн банкны судалгаагаар нүүрсний ил уурхайгаас 1000 тонн нүүрс олборлох тутамд дунджаар 10 тонн орчим хөрсний овоолго үүсч, 0.06-0.1 тонн орчим тоос дэгддэг байна.³¹ Олон улсын туршлагаас үзэхэд нүүрсний ил уурхайн тоосжилт үүсгэгч эх үүсвэр тус бүрээс ялгарах тоосжилтыг хэмжиж, түүнийг ихээс бага руу эрэмбэлж, хамгийн их тоосжилт үүсгэгч эх үүсвэрт авах арга хэмжээг технологийн ба санхүүгийн хамгийн оновчтой хувилбараар төлөвлөж хэрэгжүүлдэг байна.

Уул уурхайн компаниуд жил бүрийн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд тоосжилтыг бууруулах талаар авах арга хэмжээг тусгахдаа зөвхөн уурхайн дотоод замын үсалгааг сайжруулах ажил төлөвлөсөн боловч зам арчилгааны шинэ технологи нэвтрүүлэх, замын хучилтаа сайжруулах, тоосжилтын бусад эх үүсвэрүүд болох хөрсний овоолго, нүүрс овоолох, нүүрс ачих, тэсэлгээ хийхэд үүсэх тоосжилтыг бууруулах ажлуудыг багтаасан цогц арга хэмжээ төлөвлөхгүй, хөрөнгө зарцуулахгүй байна. Компаниуд тус бүртээ ойн зурвас байгуулах, ногоон байгууламж

³¹ Pollution Prevention and Abatement Handbook. 1998.
https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/79a98080488552b5ac5cfe6a6515bb18/coal_PPAH.pdf?MOD=AJPERES

нэмэгдүүлэх зэрэг хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг боловч тоосжилтыг бууруулахад ямар үр нөлөө үзүүлж байгаа нь бүрхэг байна.

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын цахим тайлангийн системээс авсан мэдээллээр 2017 онд дээрх гурван компани Агаарын бохирдлын төлбөрт нийт 20 орчим тэрбум төгрөг зарцуулжээ. Агаарын бохирдлын төлбөр гэдэг нь “бохирдуулагч нь төлөх ёстой” гэдэг зарчимд суурилагдсан ойлголт юм. Үүний дагуу байгаль орчны бохирдол үүсгэсэн этгээд нь бохирдлын хэмжээндээ дүйцэх төлбөр төлдөг учраас эдийн засгийн үр ашгаа тооцох агаад ингэснээр бохирдлын хэмжээг аль болох бууруулах сэдэлтэй болно. Бохирдлын хэмжээгээ бууруулсан бол төлбөр нь багасахын зэрэгцээ урамшуулал, хөнгөлөлт эдлэх боломж олгох нь нийтлэг байдаг. Түүнчлэн төлбөрийн зохих хувийг бохирдлыг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх, дүйцүүлэн хамгаалах зэрэг үйл ажиллагаанд зарцуулах ёстой.

Монгол Улс 2010 оноос Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хуулийн дагуу төлбөр хурааж эхэлсэн бөгөөд нүүрсний салбар гол төлбөр төлөгч болжээ. Уг хуулийн 7.1-д зааснаар олборлосон түүхий нүүрсний төлбөрийн хувь, хэмжээг нүүрсний килограмм тутамд 1-2 төгрөгийн хязгаарт багтаан Засгийн газар тогтооно. Засгийн газраас хуульд заасан хамгийн бага үнэлгээгээр буюу 1 килограмм тутамд 1 төгрөг буюу 1 тонн түүхий нүүрс тутамд 1000 төгрөгийн төлбөр хурааж байна. 2016-2017 онд Тавантолгойн бүлэг уурхайгаас улсын төсөвт 40 орчим тэрбум төгрөг төвлөрүүлсэн. Эрдэнэс Тавантолгой компанийн 2018 оны батлагдсан төсвийг үзэхэд энэ онд 10 сая тонн түүхий нүүрс олборлож, агаарын бохирдлын төлбөрт 10 тэрбум төгрөг төлнө.³²

Түүнчлэн, уг хуулийн 7.3-д автотээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслээс ялгарах нүүрсхүчлийн хийн төлбөрийг тэдгээрийн ангиллаас хамаарсан хувь, хэмжээгээр тогтоосон бөгөөд том оврын ачаа тээврийн хэрэгсэл тутамд жилд 7500-9500 төгрөг байна.

Агаар бохирдуулсны төлбөрийг 2011 оноос “Цэвэр агаар” сангаар дамжуулан зарцуулж эхэлсэн ч тус сангийн үйл ажиллагаан дахь авлигын асуудал хүндэрч, улмаар 2015 онд татан буугдсан байна. Түүнээс хойш агаарын бохирдлын төлбөрийн ихэнх нь улсын нэгдсэн төсвийн том “тогоо” руу орох болж, зарим хэсэг нь Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Агаарын бохирдлын эсрэг үндэсний хороогоор дамжин зарцуулагдах болсон. 2018 онд УИХ-аар хэлэлцэж баталсан “Агаарын тухай хууль”-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн дагуу өмнөх санг “Агаарын бохирдлын эсрэг сан” гэдэг нэртэйгээр дахин байгуулах болж 2019 оны 1 сараас эхлэн агаарын бохирдлын төлбөр уг санд төлөгдөх болов.

Агаарын тухай болон агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хуулийн үзэл баримтлал, мөн Агаарын бохирдлын эсрэг үндэсний хөтөлбөрт нүүрсний уурхай орчмын агаарын бохирдлын асуудал, орон нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийн эрсдлийн талаар орхигдсон нь иргэдийн эрх зөрчигдөх суурь шалтгаан болж байна. Үндсэндээ 2010 онд Агаарын бохирдлын төлбөрийг хурааж эхэлснээс хойш нүүрсний уурхайн шууд болон дам нөлөөнд автсан Цогтцэций суманд агаарын бохирдолтой тэмцэх, тус сумын бүртгэлтэй 7000 гаруй, мөн тооны бүртгэлгүй иргэдийн эрүүл мэндийг хамгаалахад зориулж нэг ч төгрөг зарцуулаагүй байна.

³² Эрдэнэс Тавантолгой ХК. 2018 оны батлагдсан төсөв. <http://erdenestt.mn/ihpoex/ykzhxj/tg2/>

Өмнөговь аймгийн Засаг даргын 2016-2020 оны мөрийн хөтөлбөрт уул уурхайн нөлөөллөөс үүсч буй тоосжилтыг бууруулах, иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах арга хэмжээ авахаар тусгасан байна. 2018 оны 5 дугаар сард Өмнөговь аймгийн Засаг дарга Н.Наранбаатар, Эрдэнэс Тавантолгой ХК-ийн Гүйцэтгэх захирал Б.Ганхуяг нарын байгуулсан Хамтын ажиллагааны гэрээнд тоосжилтыг бууруулахад чиглэсэн хэд хэдэн зүйл орсон байна. Үүнд:

- Эрдэнэс Тавантолгой компани нь уурхайн хотхоноос Цогтцэций сумын төв хүртэлх авто замыг 2018-2020 онд барьж байгуулна.
- Эрдэнэс Тавантолгой компани нь Гашуунсухайтын зам хүртэлх нүүрс тээвэрлэлтийн 8.2 км шороон замыг хатуу хүчилттай авто зам болгоно.
- Эрдэнэс Тавантолгой компани нь “Тонн баялаг - 1 мод” хөтөлбөрийн хүрээнд сумаас тогтоосон газарт мод тарьж, арчлалт хамгаалалтыг гэрээнд заасан хугацаанд хариуцна.
- Эрдэнэс Тавантолгой компани нь тоосжилт, орчны бохирдлоос сэргийлэх арга хэмжээг тогтмол авч хэрэгжүүлнэ.
- Гэрээний хүрээнд хийсэн ажлуудаа 6 сар тутам иргэдэд мэдээлнэ.

Цогтцэций сумын Засаг даргын тамгын газраас тоосжилтыг бууруулах чиглэлээр хэд хэдэн арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- 2017 онд 90 сая төгрөгөөр ногоон байгууламжаа нэмэгдүүлэх чиглэлээр ажил хийсэн, цаашдаа тогтмол нэмэгдүүлэх
- 2018 онд аймгийн төсвийн хөрөнгө оруулалтаар сумын төв доторх 2.2 км замыг хатуу хүчилттай болгох
- Авто тээврийн үндэсний төвтэй хамтраад автобусны зогсоол тавиулж, автобус явуулах болсон
- Агаарын бохирдлын төлбөрийг орон нутагт хүртээмжтэй хуваарилах тухай хүсэлтийг УИХ-ын гишүүн Л. Энхболдод хүргүүлсэн
- Тоосжилтын асуудлыг шийдэх зорилго бүхий олон талт оролцогчдын уулзалт, хурал зохион байгуулсан зэрэг ажлыг дурджээ.

Цагаан-Овоо багийн төвийн иргэдийн эрүүл мэнд, амьжиргаанд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл

Нөлөөллийн шалтгаан

Одоогийн Цогтцэций сумын Цагаан-Овоо багийн төв нь 1960-аад оноос Тавантолгойн нүүрсний уурхайн тосгон байсан. Тавантолгой уурхайг Засгийн газрын өмч хувьчлалын комиссын хурлын 1994 оны 12 дугаар сарын 05-ны өдрийн 42 тоот тогтоолоор 51 хувийг нь орон нутгийн өмч, 49 хувь нь хувийн өмчтэй Тавантолгой ХК болгон хувьчилсан. 2013 оны байдлаар Монголын томоохон компаниудын нэг болох Ажнай Корпораци болон түүний нэгдмэл сонирхолтой этгээдүүд Тавантолгой ХК-ийн 37 орчим хувийг эзэмшиж байна.³³ Тавантолгой компаний төв оффис нь Цагаан-Овоо багийн төв дээр байдаг.

2006 онд Энержи Ресурс компаниас Тавантолгойн бүлэг ордын ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй талбайн 96 хувийг Монгол Улсын Засгийн газар шилжүүлэн авч, Ашигт малтмалын тухай хуулийн

³³ Ажнай Корпорацийг үүсгэн байгуулагч, УИХ-ын гишүүн асан Д.Бат-Эрдэнэ 2012 оныг хүртэл Тавантолгой ХК-ийн ТУЗ-ын даргын албыг хашиж байв.

дагуу стратегийн ач холбогдол бүхий ордын жагсаалтанд оруулсан байна. Өмнөх хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн талбайд орсон байсан Цагаан-Овоо тосгоны газар Эрдэнэс Тавантолгой компаний ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайд хэвээр үлджээ.

2010 онд Тавантолгойн Цанхийн ордын Зүүн хэсгээс (Зүүн Цанхи) хөрс хуулалтын ажлыг эхлүүлж, 2011 оноос нүүрс экспортоо эхлүүлсэн. Эрдэнэс Тавантолгой компани 2012 онд Цанхийн ордын Баруун хэсгийн (Баруун Цанхи) Техник, эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулж дуусгасан. Үүний дагуу Баруун Цанхийн уурхайн хөрсний овоолго тэлэхдээ Цагаан-Овоо багийн төвийн нутаг дээр хийгдэх болсон. 2011 онд Их Айлчин ХХК-ийн хийсэн Зүүн Цанхийн Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээнд Зүүн Цанхийн уурхайн байгаль орчны нөлөөллийн 5 км бүсэд Цагаан-Овоо багийн төв хамрагдаж байсан. Үүнээс үзэхэд Эрдэнэс Тавантолгой компаний хувьд Тавантолгойн ордыг бүрэн ашиглахад Цагаан-Овоо баг, түүний дунд багийн төвийн нутагт байгаа айл өрхүүд, Тавантолгой ХК-ийн төв оффисийг нүүлгэн шилжүүлэх шаардлагатай болох нь тодорхой байжээ. Харамсалтай нь нүүлгэн шилжүүлэлтэд хийхэд шаардлагатай суурь судалгаа, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулж, хэрэгжүүлэхгүйгээр өнөөдрийг хүрсэн байна.

Эрдэнэс Тавантолгой компани 2011 оноос Баруун Цанхид олборлолт явуулах олон улсын консорциумыг шалгаруулах ажлыг эхлүүлсэн боловч тодорхой үр дүнд хүрээгүй. Эрдэнэс Тавантолгой компани 2012 онд Баруун цанхид хөрс хуулалтыг эхлүүлж, 2013 оны 2 сард олборлолтыг эхлүүлсэн. Олборлолтын хэмжээ ихсэж 2015 онд Баруун Цанхиас олборлосон нүүрс 3.8 сая тонн болов. Энэ хэмжээгээр уурхайн эдэлбэр газар дахь газрын ашиглалт нэмэгдэж, ил уурхайн карьер, ачилт, тээвэрлэлтийн зам, хаягдлын овоолгын талбай өргөжсөн. 2016 онд Баруун цанхийн олборлолтыг тодорхойгүй хугацаагаар зогоосон байсныг 2017 оны 2 сараас сэргээж олборлолтын хэмжээг нэмэгдүүлсэн байна.

Ийнхүү 2013 оноос Баруун Цанхийн уурхай олборлолтоо эхлүүлснээс хойш Цагаан-Овоо багийн төвийн иргэд, аж ахуйн нэгжийн эрхийн асуудал хурцадсан. Баруун Цанхийн уурхайн хаягдлын овоолго багийн төвд улам бүр ойртож, нүүрс тээвэрлэлтийн замтай холбоотой байгаль орчин, нийгмийн нөлөөлөл ихэссэн. 2015 онд хийсэн Тавантолгойн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээний тайланд “Таван толгойн уурхайн бүс нутаг дахь эрүүл мэндийн байгууллагын бүртгэлээс үзвэл оршин суугчдын өвчлөлийн байдал багуудаар харилцан адилгүй байгаа бөгөөд Цогтцэций сумын 4 багаас Цагаан-Овоо багийн өвчлөл 2007 онд сумын нийт өвчлөлийн 38.5 хувийг эзэлж байсан бол 2013 онд талаас илүү хувийг эзлэх болсон байна” гэж дүгнэсэн байна.³⁴ Өмнөх хэсэгт дурдсанчлан, зөвхөн Тавантолгой ХК тоосжилтын хэмжилт хийхдээ Цагаан-Овоо багийн төвийг хамруулдаг. Тоосжилт, чичиргээ, дуу чимээнээс эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллөөс сэргийлж олон айл өрх Цогтцэций сумын төв рүү шилжин амьдрах болсон. Байнга оршин сууж буй иргэдийн хувьд эрүүл мэндэд үзүүлж буй нөлөөллийн талаар байнгын сэтгэл зовнил, сэтгэл санааны дарамттай амьдрах болсон байна.

Нөлөөллийн цар хүрээ

³⁴ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Хүүдас 82.

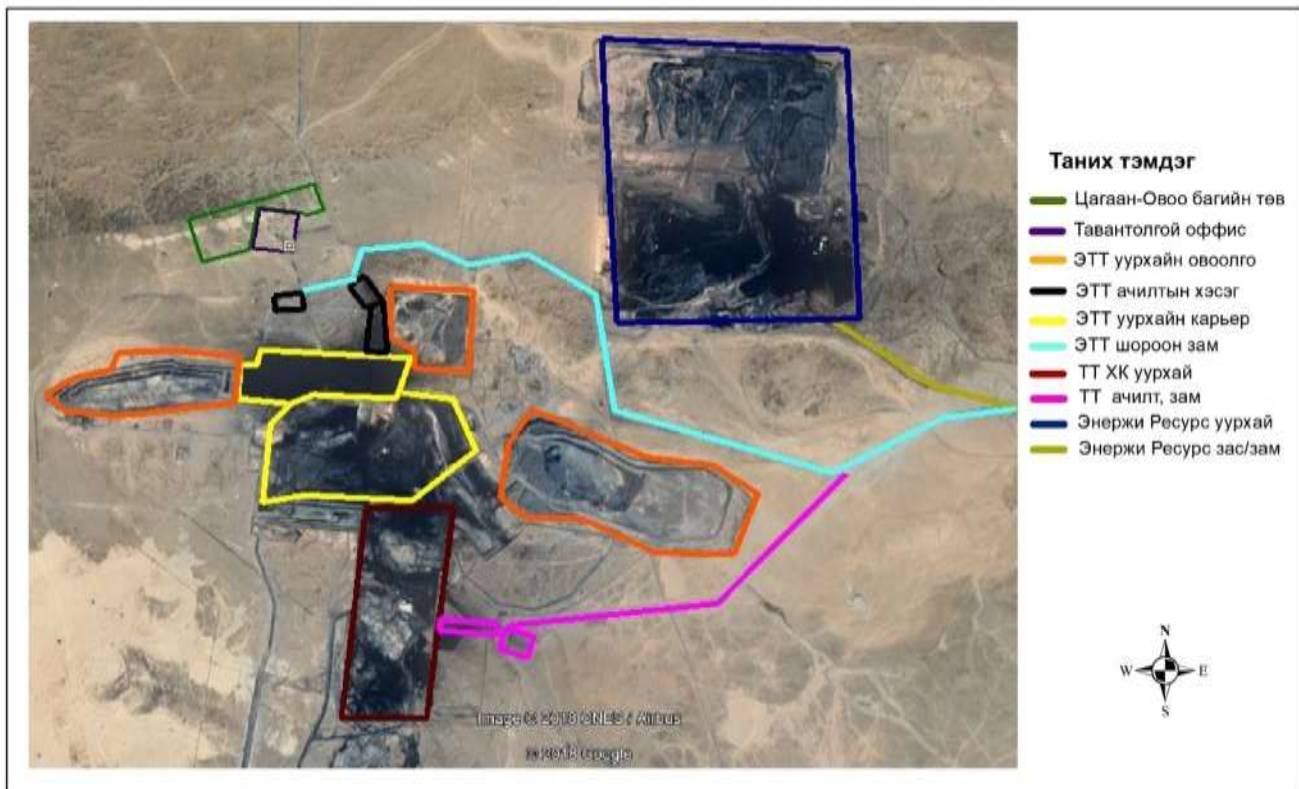
2014 онд хийгдсэн судалгаагаар Цагаан-Овоо багийн төвд нийт 137 өрх амьдарч, ихэнх нь газраа өвчилж авсан болохыг дурджээ.³⁵ Цогтцэций сумын удирдлагын бидэнд өгсөн мэдээллээр 2018 оны байдлаар Цагаан-Овоо баг нь 200 гаруй өрхтэй, 2300 гаруй хүн амтай. Багийн төв дээр тоосжилт их, усны хүртээмж, чанар муу учраас багийн иргэдийн дийлэнх нь сумын төв дээр болон хөдөө амьдарч байна. Багийн төвийн барилга тосгон дээр байдаг. Гэвч хүн амын дийлэнх нь сумын төв дээр байдаг учраас Багийн засаг дарга, нийгмийн ажилтан нь сумын төв дээр ажиллаж амьдардаг байна.

2018 оны 3 дугаар сарын байдлаар Баруун Цанхийн уурхайн хөрсний овоолго Цагаан-Овоо тосгоноос 1-1.5 км орчим зайтай, уурхайгаас ачилт, тээвэрлэлт хийх тээврийн хэрэгслүүдийн зогсоол 0.6-1 км орчим зайтай байна. Иймд тоосжилтоос гадна, уурхайн тэсэлгээний дуу чимээ, доргилт, тээврийн хэрэгслүүдийн дуу чимээ, агаарт ялгаруулж буй хий зэрэг нөлөөлөл их. Цагаан-Овоо багийн хэмжээнд нийт 100 гаруй малчин өрх байсан бол сүүлийн жилүүдэд илт цөөрч одоогоор мал маллаж байгаа 30 гаруй өрх байгаа гэж мэдээлсэн. Энэ нь уул уурхайн нөлөөгөөр бэлчээрийн хомсдол, доройтол ихэссэн, уурхайгаас холдож нүүсэн зэрэг шалтгаантай болохыг орон нутгийн иргэд, удирдлага тайлбарлаж байна. Уул уурхай, дэд бүтэц, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн ихэссэн, өөр ажилд орсонтой холбоотой мал маллахаа болих, хүнээр маллуулах зэрэг өөрчлөлт гарсан тохиолдлуудыг ихээр дурдаж байна.

Дүрслэл 15. Цагаан-Овоо баг ба Тавантолгойн бүлэг уурхай, нүүрс тээвэрлэлтийн тойм зураг

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

³⁵ Бодлогын судалгааны хүрээлэн. Хүүдас 39.

Цагаан-Овоо багийн төвийн орчимд тоосжилт, усны хомсдол, газар, бэлчээрийн хомсдол зэргээс үүссэн амьсгалын замын өвчин, төрөлтийн хүндрэл, харшил, зүрх судасны өвчин зэрэг өвчлөл нэмэгдэхийн зэрэгцээ сэтгэл санаа, эд материалын хохирол гарч байгааг сумын удирдлагууд, иргэд мэдээлж байна. Тэдгээрээс нийтлэг давтагдсан болон зарим онцлох санал, гомдлыг доор харууллаа.

Тоосжилттой тулгамдаж асуудлууд **холбоотой буй нийтлэг**

Өвчлөл

- Амьсгалын тогтолцооны өвчлөл, зүрх судасны өвчлөл, харшил их болсон.
- Жирэмсэн эмэгтэйчүүдэд жирэмсний үеийн хүндрэл гарах нь ихэссэн.
- Арьсны бохирдол ихэссэн

Санхүү, эд материалын хохирол

- Хувь хүн, өрхийн эрүүл мэндийн зардал нэмэгдсэн.
- Гэрийн эд хогшил, өмч хөрөнгө

Зарим онцлох жишээ

“Манай хүн Тавантолгойд ажилладаг байсан. Бурхан болоод 21 ч хоноогүй байна. Хоёр уушгиндаа хатгаа авсан байсан. Эмнэлгийн сүүлийн дүгнэлтээр зүрхний шигдээс гэсэн. Ажлаа хийж байгаад гэнэт муудаад түргэн дуудаад эмнэлэгт очоод нас барсан”

“Сүүлийн 5 жилийн дотор Цагаан-Овоо баг дээр хоёр дахь удаагаа зүрхний шигдээсээр хүн нас барлаа. Амь насыг нь аврах ямар ч боломжгүй байсан. Тэр нь хүнд элемент амьсгалын замаар дамжин уушгинд орж хордуулсантай холбоотой”

“2017 оны 3 сараас 2018 оны 3 сарыг 1 жилээр гэж тооцоход 8 жирэмсэн эхийн ураг амьгүй болсон. Энэ мөн л хүчилтөрөгчийн дутагдал. Цусан дахь хордлого их хэмжээтэй байгаа учраас дархлаа суларч байна. Хүчилтөрөгч дутагдсанаас ихэс цусан хангамжгүй болсноос ураг амьгүй болж байна”

“Миний төрсөн эгчийн охин 3 хүүхэдтэй. Хүүхдээ төрүүлэх гэж нилээд

тоос, шороонд дарагддаг. Элэгдэл, арчилгаа цэвэрлэгээ нэмэгдсэн.

- Малын уушиг, дотор эрхтэн бохирдсон байдаг.

Сэтгэл санааны дарамт

- Төрөх хүүхдийн эрүүл мэндэд ихэд санаа зовж стресс үүсдэг.
- Уушиг тоосжих өвчин, зүрхний шигдээс, бронхит огцом нэмэгдэж байна гэж болгоомжилж байна.
- Уурхайн отвалийн нарийн ширхэгт цагаан тоос хүүхдийн эрүүл мэндийг хордуулж байна гэж эмээж байна.

Усны чанар, хүртээмжтэй холбоотой тулгамдаж буй нийтлэг асуудлууд

- Ундны усаа Цогтцэций сумын төвөөс зөөдөг
- Ундны усны үнэ өндөр, нэмэлт зардал үүсдэг.
- Усны чанар муу
- Усны нөөц, зардал болон эрх зүйн хувьд гүний худаг гаргах эрсдэлтэй болоод байна.

Малын бэлчээрийн чанар, хүртээмж

- Багийн төвийн өрхүүдийн малын бэлчээр уурхайн талбайд орж хашигдсан
- Уурхайн тоосжилт бэлчээр, ургамлын чанарт сөргөөр нөлөөлсөн

зүдэрсэн. Анхны хүүхэд нь тархины даралттай, өрөөсөн нүд нь хараа муутай гэх мэт хүндрэлүүд гарсан. Сүүлийн 2 хүүхдээ сумын төв рүү шилжиж очиж байж гайгүй төрүүлсэн. Энэ нь тоосжилттой холбоотой хүчилтөрөгч дутагдлаас үүдэлтэй байх”

“Манай говь голдуу л урдаасаа салхилдаг. Цагаан-Овоод урдаасаа салхилах үед бужигнасан хар нүүрс л бидний дээр буудаг”

“Бид нар Тавантолгойн тосгонд амьдарч байгаад жоохон хүүхэдтэй учраас их тоосжилтоос зугатааж сумын төвд нүүж ирчихээд байна”

“Тавантолгойд бид гэрт амьдардаг байсан, гэрийн тооно, амбаар савны нүх сүвээр нүүрсний нарийн ширхэгтэй тоос орж байдаг. Бүх л юм хар болсон байдаг”

“Энд өмнөөсөө салхилвал говийн угалз дотор амьдарч байгаа юм шиг л байдаг. Гал тогоог арчиж цэвэрлээд ямар ч нэмэр байхгүй эргээд тоос дарчихдаг”

“Хөмүүл түүхэд гар хав хар болдог, сайн угааж байж л идэж байна”

Зарим онцлох жишээ

“Тосгоноос алхам газарт ухаад худаг гаргах эрхгүй болчихсон. Байгаа худгууд нь бүгд усгүй болчихсон. Тосгоны хашаан дотор Эрдэнэс Таван толгой худгаа гаргачихсан, тэрнээс нь Таван толгой ажиллагсаддаа худалдаж авч өгдөг”

“ЭТТ 1 тонн усыг 96 төгрөг биш 20-30 дахин илүү үнээр 3000 үнээр өгнө гээд байна”

“Цагаан-Овоо руу ус зөөж байна. 1 литр нь 3 төгрөг бол сумын төв дээр 1 төгрөг байдаг”

“Энержийн уснаас авахад зүгээр, өөр худгаас авахад 2 өдөр болоод ус буцалгагчны дотор тал хужиртчихдаг”

“Би цалин мөнгөө авсан үедээ суман дээр байдаг “Болор” цэвэр уснаас авдаг. Ихээр авч дийлэхгүй”

“Багийн төв Тавантолгойн ашиглалтын лицензтэй талбай учраас худаг ус гаргах хэцүү”

“Баруун Цанхи манай малын бэлчээр байсан”

“Улаан нуур дээр зусдаг байлаа, өвөл хүүхдүүд очиж гулгаж тоглох үе байв. Одоо Улаан нуурын усыг хаагаад овоолго хийчихсэн”

“Уурхайг тойрсон гүн шуудуунд мал орж эрсддэг”

“Мал алаад идэхээр баас нь ногоон байдаг бол манай энд бор, хар, шар

болчихсон”

Уурхайн бусад нөлөөлөл

- Олборлолт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагааны дуу чимээний нөлөөлөл их
- Нүүрс тээврийн хэрэгслүүдийн ялгаруулдаг утаа, хий эрүүл мэндийн эрсдэлтэй
- Уурхай тэсэлгээнээс чичэргээ их мэдрэгддэг

Зарим онцлох жишээ

“Энэ олон машины дуу чимээ биднийг өдөр шөнөгүй амраадаггүй”

“Одоо нүүрсний машинууд тосгоны зүүн талаас 500 метрт оочерлож байна. Машинаа байнга асаалттай байлгадаг болохоор ч тэр үү, бензин үнэртдэг”

“Тэсэлгээ хийхэд бүх юм доргидог, урьдчилсан мэдээ, тогтсон өдөр, цаг гэж байхгүй”

Нүүлгэн шилжүүлэх бодлого, арга хэмжээ

2014 онд Дэлхийн банкны санхүүжилтээр Тавантолгойн Цанхийн зүүн уурхайн нөлөөллийн бүс дэх өрхүүдийн нүүлгэн шилжүүлсэн байдалд үнэлгээ хийж, сайжруулах төлөвлөгөөг боловсруулсан байна.³⁶ Энэ үнэлгээнд Цагаан-Овоо багийн төв орчмын нутаг дэвсгэр 2015 оноос Тавантолгойн уурхайн хаягдлын овоолгын талбай болохоор Техник, эдийн засгийн үндэслэлд тодорхойлсон байгааг онцолж, овоолгын байршлыг өөрчлөх, ингэх боломжгүй бол багийн төвийг нүүлгэн шилжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулах шаардлагатай болохыг зөвлөжээ.³⁷

2015 онд Дэлхийн банкны санхүүжилтээр хийсэн Тавантолгойн уурхайн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээнд Цагаан-Овоо багийг нүүлгэн шилжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай болохыг дараах 3 үндэслэлээр тайлбарлажээ. Үүнд:

- Тавантолгойн уурхайн эдэлбэр газар тэлж, ялангуяа Баруун Цанхийн уурхайн овоолго Цагаан-Овоо багт 1.5 км хүртэл зайд ойртсон, цаашлаад ойрын 30 жилд уурхайн олборлолт үргэлжилбэл Цагаан-Овоо багийн эргэн тойронд овоолго, карьерууд бий болно.
- Тавантолгойн нүүрсний уурхай орчимд агаарын тоосжилт их, агаар дахь хүхэрлэг хийн хэмжээ бүс нутгийн бусад хэсгээс хамгийн их байгаа нь Цагаан-Овоо багийн иргэдийн эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөлөл үзүүлж, цаашид ноцтой эрсдэл учруулж байна.
- Таван толгойн бүс нутаг дахь уул уурхай, үйлдвэрлэлийн усны хэрэгцээ нэмэгдэж, бүс нутгийн хүн амын усны үндсэн эх үүсвэр болох уурхай орчмын нутгийн бага гүний усны түвшин буурч, одоо усны хомсдолтой байгаа Цагаан-Овоо багийн төвийн иргэд цаашид улам усны гачигдалд орох эрсдэлтэй.³⁸

Цагаан-Овоо багийн Иргэдийн нийтийн хурлаар нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудлыг сүүлийн жилүүдэд хэлэлцэж, санал гомдлоо Эрдэнэс Тавантолгой болон төрийн холбогдох албаны хүмүүс, сум, аймгийн удирдлагуудад хүргүүлж байжээ. Өмнөговь аймгийн ИТХ-ын даргын захирамж гарч, аймгийн хурлын тэргүүлэгч, төлөөлөгч, сумын удирдлагууд орсон ажлын хэсэг байгуулагдаад 2 удаа хуралдсан байна. Эхний хуралдаан нь Цагаан-Овоо тосгонд болж тосгоныг яаралтай нүүлгэх шаардлагатай гэсэн шийдвэр гаргасан байна. Цогтцэций сумын удирдлага газар төлөвлөлтийн дагуу Цагаан-Овоо багийн иргэд шилжин суурьшихад зориулсан газрыг шинэ суурьшлын бүсэд

³⁶ Бодлогын судалгааны хүрээлэн. 2014

³⁷ Хүүдас 39.

³⁸ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ.

байхаар төлөвлөсөн ч одоогоор ямар нэгэн дэд бүтэц тавигдаагүй, зөвхөн цахилгааны шугам татах төсөв батлагдсан гэж сумын удирдлага мэдээлсэн.

2018 оны 2 дугаар сард Өмнөговь аймгийн ИТХ-ын Тэргүүлэгчдийн хурлын үеэр Цагаан-Овоо багийг нүүлгэн шилжүүлэх ажлын талаар Эрдэнэс Тавантолгой компаний төлөөлөлтэй уулзаж, цаашдын боломжуудыг хэлэлцсэн байна. Эрдэнэс Тавантолгой компаний зүгээс Цагаан-Овоо багийг нүүлгэн шилжүүлэх асуудлаар Засгийн газрын түвшинд шийдвэр гарах шаардлагатай гэж мэдэгдэн тодорхой арга хэмжээ авалгүй явж ирсэн. 2018 оны 5 дугаар сард Өмнөговь аймаг, Эрдэнэс Тавантолгой компанийн хооронд байгуулсан Хамтын ажиллагааны гэрээний 4.7.2-т “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр Цогтцэций сумын Цагаан-Овоо багийн иргэдийн газар болон эд хөрөнгийн үнэлгээг мэргэжлийн байгуулагаар хийлгэн тодорхой хэсгийг хариуцна” гэж тусгасан байна.

Цагаан-Овоо багийн иргэдийн хувьд Эрдэнэс Тавантолгой компанийн Цанхийн уурхайн Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээ, Баруун Цанхийн уурхайн Техник, эдийн засгийн үндэслэл, уурхайн нөхөн сэргээлт, хаалтын төлөвлөгөө зэрэг нэн чухал баримт бичгүүдтэй танилцаж, мэдээлэл авч байгаагүй, энэ талаар компанийн зүгээс танилцуулсан, хэлэлцүүлэг уулзалт зохион байгуулаагүй байна. Нөгөө талаас, аймаг, сумын удирдлагын зүгээс энэ талаарх мэдээллийг компаниас гаргуулж, нутгийн иргэдэд хүргэх талаар арга хэмжээ авалгүй ирсэн байна.

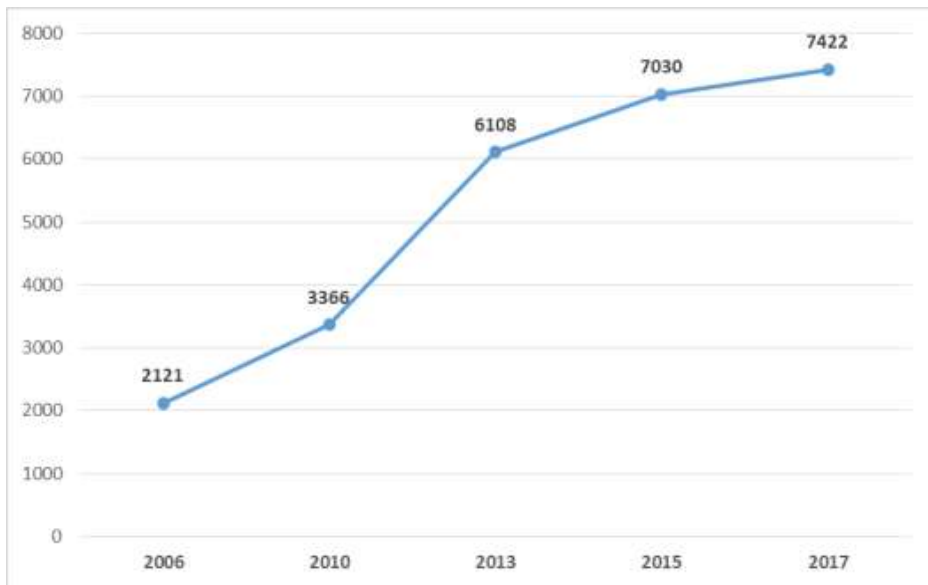
Цагаан-Овоо багийн төвийг нүүлгэн шилжүүлэх арга хэмжээг цаг алдагүй авч хэрэгжүүлэх, орчны хяналт, шинжилгээг хөндлөнгийн байгууллагаар хийлгэх, эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээг хийх зэрэг алхмуудыг авч хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байна. Цаашид иргэдийн эд хөрөнгө, эрүүл мэндэд учруулсан хохирлыг тооцуулах, шүүхээр нөхөн төлбөр тогтоолгох арга хэмжээ авах шаардлагатай гэдгийг орон нутгийн иргэд, зарим иргэний нийгмийн байгууллагууд илэрхийлж байна.

Цагаан-Овоо багийн асуудал нь хамгийн ойр үйл ажиллагаа явуулж байгаа, биет нөлөөлөл ихтэй гэдэг үндэслэлээр зөвхөн Эрдэнэс Тавантолгой компанийн Баруун Цанхийн уурхайн хариуцлага байдлаар хязгаарлагдахгүйгээр бусад уурхай, дэд бүтцийн хуримтлагдах нөлөөлөлд орж байгааг харгалзан үзэж, нүүлгэн шилжүүлэлтийг төлөвлөх, зохион байгуулахдаа талуудын оролцоо, хамтын ажиллагааг сайтар хангах хэрэгтэй юм. Нүүлгэн шилжүүлэлтийн гол хариуцагч нь Эрдэнэс Тавантолгой ХК ба Цогтцэций сумын Засаг даргын тамгын газар байх ёстой боловч Тавантолгой ХК-ийн зүгээс Цагаан-Овоо тосгонд амьдарч буй ажиллагсад, тэдгээрийн гэр бүлийн эрүүл мэндийг хамгаалах, амьжиргааны тогтвортой нөхцлийг бүрдүүлэхийн тулд нүүлгэн шилжүүлэлтийн урт хугацааны төлөвлөгөөнд чухал үүрэгтэй оролцох нь маш чухал байна.

Хүн амын өсөлт ба нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж

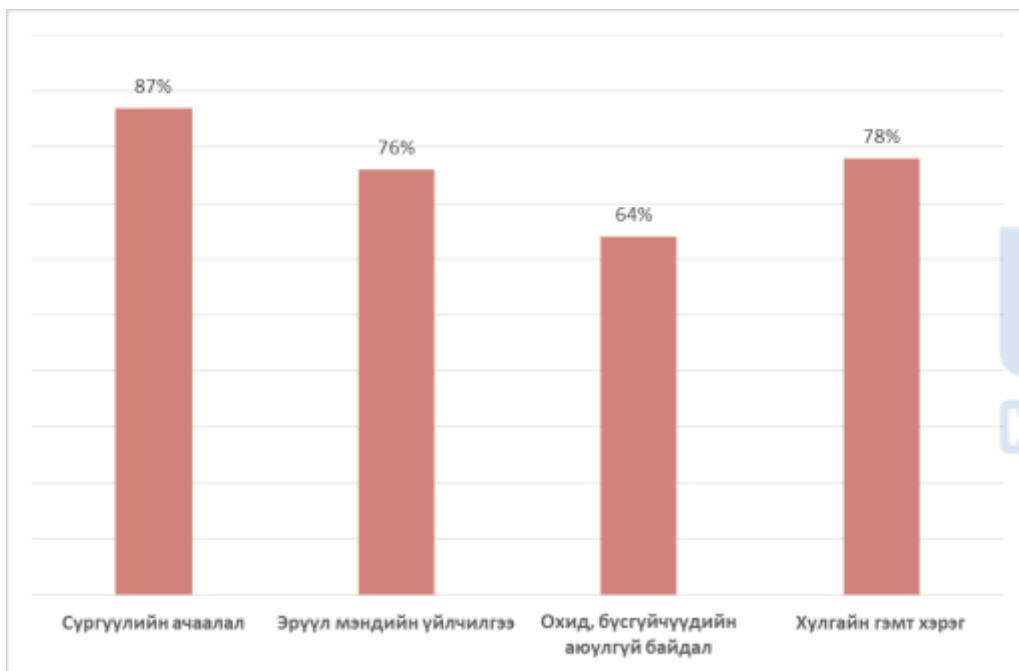
Цогтцэций сум 2006 онд 2121 хүн амтай байсан бол Тавантолгойн бүлэг уурхай ажиллаж эхэлснээр 2010 он гэхэд 3366 болж, түүнээс хойш тасралтгүй өссөөр 2017 оны байдлаар 7422 болсон байна. Цогтцэций суманд бүртгэлтэй хүн амын өсөлтийн зэрэгцээ нүүрс олборлолт, тээвэрлэлтийн олон аж ахуйн нэгжүүдийн ажилтнууд, хувь хүмүүс, бусад туслан гүйцэтгэгч аж ахуйн нэгжүүд, дэд бүтцийн төслүүдэд ажиллагсад зэрэг суманд бүртгэлгүй хөдөлгөөнт хүн амын

тоо 2011 оноос хойш хурдацтай нэмэгдсэн байна. Цогтцэций сумын удирдлагуудын баримжаа тооцооллоор 9000 орчим хөдөлгөөнт хүн сумын нутаг дэвсгэрт оршин сууж байна.³⁹

Дүрслэл 16. Цогтцэций сумын хүн амын өсөлт

Цогтцэций сумын иргэдээс авсан асуулгын судалгаанаас үзэхэд иргэдийн дийлэнх олонх нь хүн амын өсөлтийн үлмаас нийгмийн үйлчилгээний байгууллагын үйл ажиллагаанд нэмэлт ачаалал үүсч, хүртээмж буурсан гэж үзэхийн зэрэгцээ 41 хувь нь хулгайн гэмт хэрэг “маш их болсон” гэдэгтэй санал нийлж /маш их, их, дунд гэсэн хариултын нийлбэр - 78 хувь/, түүнчлэн олонх иргэд охид, эмэгтэйчүүдийн аюулгүй байдалд санаа зовних болсон байна.

Дүрслэл 17. Цогтцэций сумын хүн амын өсөлтийн нийгэмд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн талаарх иргэдийн санаа бодол

³⁹ Өмнөговь аймгийн Эрүүл мэндийн газар. Өмнөговь аймгийн эрүүл мэндийн статистикийн мэдээлэл-2017. Албан хэрэгцээнд зориулав. 2018 он. Хуудас 22.

Дээрх асуулгын үр дүн болон судалгааны бусад мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр бүртгэлтэй ба бүртгэлгүй хүн амын өсөлтийн улмаас Цогтцэций сумын хувьд дараах асуудлууд тулгамдаж буйг тодорхойлов. Үүнд:

1. Эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний чанар, хүртээмж

Цогтцэций сумын Сум дундын эмнэлгийн төсөв нь сумын албан ёсны бүртгэлтэй хүн ам буюу 7400 орчим хүнээр тооцогддог. Гэвч хөдөлгөөнт хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн үйлчилгээний зардал жил бүрийн төсөвт тусгагддаггүй учраас эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид сөргөөр нөлөөлдөг байна.

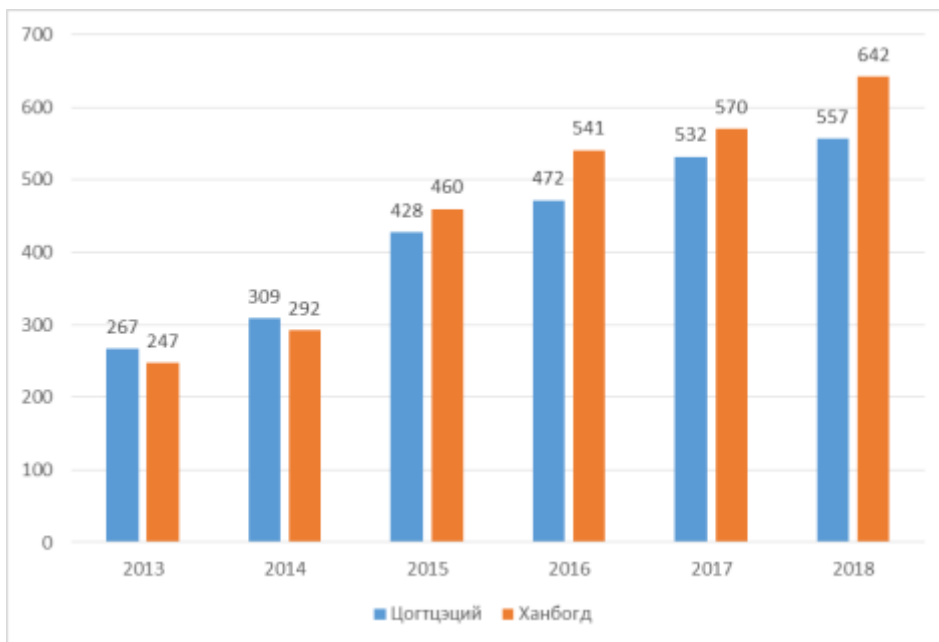
Хөдөлгөөнт хүн амаас болж нэмэлт ачаалал үүүсдэг учраас эмч, сувилагчдын ажил ихсэж, хүн бүрд хүрэхгүй болдог. Хүн нэмж авах гэхээр төсөв хязгаартай. Нэг эмч, сувилагчийн ажлын ачаалал их. Ажлын ачааллаас болж алдаа гаргах эрсдэл бий.

Цогтцэций сумын эрүүл мэндийн байгууллагын ажилтантай хийсэн ярилцлагаас

Хүн амын төвлөрөл ихэссэнтэй холбоотойгоор Цогтцэций болон Ханбогд сумын эмнэлгийн статусыг 2012 онд “Сум дундын эмнэлэг” болгож, эмч, ажилтнуудын орон тоо, зардал төсвийг тодорхойлсон байна. Цогтцэций сумын Сум дундын эмнэлгийн шинэ байр улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар 5,2 тэрбум төгрөгийн өртөгтэй баригдаж, 2016 оны 4 сард ашиглалтад орсон бөгөөд 5 тасаг, 50 ортой. Тус эмнэлэг нь 9 их эмч, 10 сувилагч, 27 бусад эмнэлгийн ба техникийн ажилтнуудтай байна.⁴⁰

2013 оноос хойш Цогтцэций сумын Сум дундын эмнэлгийн төсвийн санхүүжилт тасралтгүй нэмэгдсэн байна. Цогтцэций сумын 2018 оны төсвийн санхүүжилтийг 2013 оныхтой харьцуулахад Өмнөговь аймгийн ихэнх сумдаас 40-50 хувиар илүү өссөн байна. Гэвч уул уурхайн мега төслийн нөлөөлөлд орсон, бүртгэлтэй хүн амын тоогоор ойролцоо Ханбогд сумтай харьцуулахад төсвийн санхүүжилтийн өсөлт 50 гаруй хувь бага байна. Өөрөөр хэлбэл Ханбогд сумын эрүүл мэндийн байгууллагын 2013 оны улсын төсвийн санхүүжилтийг 2018 оныхтой харьцуулбал 160 хувийн өсөлттэй байгаа бол Цогтцэций сумын хувьд 108 хувьтай байна. Ханбогд сумаас ялгаатай чухал онцлог бол Цогтцэций сумын төвийн чанх дэргэд орших Тавантолгойн бүлэг уурхайн холбоотой олон тооны аж ахуйн нэгж, байгууллагууд үйл ажиллагаа эрхэлж байдаг. Сумын Засаг даргын тамгын газрын мэдээллээр Тавантолгойн ойр орчимд 30 гаруй хоолны гэр, гуанз, 30 гаруй дугуй засвар, дэлгүүр эрүүл ахуйн шаардлагатай хангахгүй бохир орчинд ажиллаж, Тавантолгойн уурхайгаас Гашуунсүхайтын зам дагуу 25 км хүртэл нүүрс тээврийн компаниудын 80 гаруй кэмпүүд байна. Үүнээс гадна нүүрс тээвэрлэлтийн том, жижиг 120 гаруй аж ахуйн нэгжид харъяатай 7000 гаруй жолооч, ажилтнууд ажиллаж байна. Эрүүл мэндийн тухай хуульд заасан чиг үүргийн дагуу Сум дундын эмнэлэг эдгээр хөдөлгөөнт хүн амд тусламж үйлчилгээг үзүүлэх шаардлага байнга гардаг учраас эмнэлгийн төсвийн хүрэлцээ, ажилтнуудын ачаалал, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний чанарт сөргөөр нөлөөлдөг байна.

⁴⁰ Өмнөговь аймгийн Эрүүл мэндийн газар. Өмнөговь аймгийн эрүүл мэндийн статистикийн мэдээлэл-2017. Албан хэрэгцээнд зориулав. 2018 он.

Дүрслэл 18.
Цогтцэций, Ханбогд сумын Сум дундын эмнэлгийн төсвийн санхүүжилт /сая төгрөг/

Төсвийн хүрэлцээ муудсан, эмнэлгийн эмч, ажилтнуудын ачаалал нэмэгдсэний улмаас төвөөс алслагдсан газарт хүрч үйлчлэхэд бэрхшээлтэй болох, урьдчилан сэргийлэх үзлэгийн тоо багасах, илүү цагаар ажиллах, хүлээлгийн цаг ихсэж үйлчлүүлэгчид гомдол санал гаргах, эмч, сувилагч дутагдалтайн улмаас шөнийн ээлжинд дараалан гарснаар алдаа гарах эрсдэл ихсэх зэрэг асуудлууд тулгарч байгааг эмнэлгийн ажилтнууд онцлон хэлж байна. Хүн амын тоо ойролцоо Ханбогд, Гурвантэс сумдын эмнэлгүүд 2017 онд 6900 болон 3111 хүнд урьдчилан сэргийлэх үзлэг хийсэн бол энэ үзүүлэлт Цогтцэций сумын эмнэлгийн хувьд 2523 байна.⁴¹ Цогтцэций сумын эмнэлэг 2016, 2017 онуудад жилд дунджаар 15000 орчим үзлэг хийсэн байна. 2010 оноос өмнө хүн амын өсөлт хэвийн байх үед бусад сумдын адилаар жилд дунджаар 5000 орчим үзлэг хийдэг гэсэн тооцоолол байна.

Ажлын ачаалал маш их, нэг хүн гэхэд 2 хүний ажлыг хийж байна. Шөнийн цагаар их ажилладаг. Компанийн ажиллагсад оройн цагаар ихэвчлэн ирдэг. 23.00 цаг хүртэл амбулаторын үзлэг шиг л байдаг. Илүү цаг гарахаар төсөв хөрөнгө хүрэхгүйгээс мөнгийг нь олгож чаддаггүй.

Цогтцэций сумын эмчтэй хийсэн ярилцлагаас

2016-2017 оны байдлаар Цогтцэций сумын эмнэлэгт бүртгэгдсэн нийт өвчлөл дунджаар 4000 орчим байгаа нь Ханбогд сумаас 2 дахин, Гурвантэс сумаас 1.5 дахин их, бусад сумдаас 15-20 дахин их байгаа нь тус эмнэлгийн ачаалал ихээхэн нэмэгдэж буйг нотолж байна.⁴² Хөдөлгөөнт хүн амын дунд амьсгалын тогтолцооны өвчлөл, бэлгийн замын халдварт өвчин, ажлын ачаалал, нөхцөлөөс хууч өвчин сэдрэх, архидалт, осол гэмтэлтэй холбоотой эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ авах тохиолдол их байна. Түүнчлэн, Цогтцэций сумын эмнэлэгт хэвтэн эмчлүүлсэн хүний тоо 2016-

⁴¹ Өмнөговь аймгийн Эрүүл мэндийн газар. Өмнөговь аймгийн эрүүл мэндийн статистикийн мэдээлэл-2017. Албан хэрэгцээнд зориулав. 2018 он. Хуудас 14.

⁴² Мөн тэнд.

2017 онд жилд дунджаар 1200 байгаа нь Ханбогд /600/, Гурвантэс /400/ сумтай харьцуулахад 2-3 дахин өндөр байна.

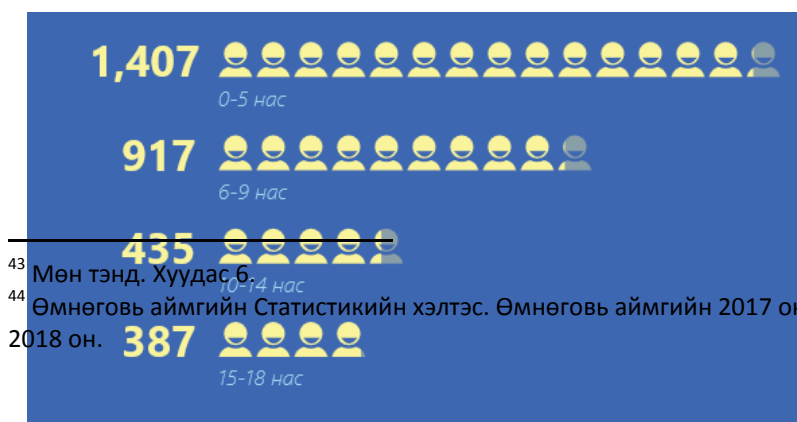
Цогтцэций сумын хүн амын өсөлтөд уул уурхайн компанид ажиллах, бусад ажлын болон бизнесийн боломжууд хайж шилжин ирсэн залуучуудын хувь нэмэр их байдаг. 2017 оны байдлаар нийт хүн амд 25-35 насны залуучууд 48 хувь эзэлж байна. Үүнтэй холбоотойгоор жирэмслэлт, төрөлт ихтэй. 2017 оны байдлаар Цогтцэций сумын харъяат 203 эх амаржсан бөгөөд түүний 159 нь сумын эмнэлэгт амаржсан байна. Хүн амын тоо ойролцоогоор Ханбогд сумын эмнэлэгт 115, Гурвантэс сумын эмнэлэгт 101 эх амаржсан бол бусад сумдын хувьд энэ тоо дунджаар 30-40 орчим байдаг.⁴³ Цогтцэций сумын эмнэлэгт 4 эх баригч ажиллах ёстойгоос зөвхөн нэг л эх баригч эмч ажиллаж байна. Тиймээс эх баригчийн хувьд 2-3 хоног ээлжгүй ажиллах, нойр муутай, ачаалал ихтэй ажиллах асуудал тулгардаг. Шөнийн ээлжинд нэг сувилагч ажиллах бөгөөд төрөх болон бусад тасгаа нэгэн зэрэг хариуцдаг байна. Жирэмсэн нэг эмэгтэйд 40 минутаас 1 цагийн хооронд үзлэг хийгддэг. Эмч цөөн, ачаалал ихтэй байдаг учраас хүмүүс бухимдах тохиолдол нилээд гардаг байна.

Залуучууд, хөдөлгөөнт хүн ам ихтэй, түүнчлэн нүүрс тээвэрт олон хоногоор явах үед гардаг эрсдэл зэргээс бэлгийн замын халдварт өвчин их байдаг. Жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн дунд тэмбүү өвчний илрэл нэмэгдэж байгаа нь урагт нөлөөлөх, амьгүй төрөх эрсдэл дагуулж байна гэж сумын эмч нар онцолж байна. Сумын эмнэлгээс бэлгийн замын халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд зарцуулах төсөв хөрөнгө байхгүй, ажлын ачаалаас анхаарал хандууж чаддаггүй байна. Түүнчлэн Цогтцэций сумын Өрхийн эмнэлэг өөрийн машин байхгүй учраас явуулын сургалт, урьдчилан сэргийлэх ажил хийх боломж багатай, дан суурин байдлаар ажилладаг ажээ.

Цогтцэций сумын хүн амд залуучуудын эзлэх хувь өндөр, гэр бүлээрээ сумын төвд оршин сууж буй уурхайчин болон бусад ажилчид олон учраас 0-5 насны хүүхдүүдийн хүн амд эзлэх хувь 8.2 хувь бөгөөд бусад сумдаас 1-3 хувь өндөр байна. Тоосжилт, агаарын бохирдлын улмаас бага насны хүүхдүүдийн дунд амьсгалын тогтолцооны өвчлөл ихтэй, хүүхэд эрүүл өсч торниход хүнд байгааг сумын эрүүл мэндийн байгууллагын эмч, ажилтнууд болон иргэд анхааруулж байна.

2. Боловсролын үйлчилгээний хүртээмж

Цогтцэций сумын хүн амын 42 хувийг 18 хүртэлх насны хүүхдүүд эзэлж байгаа нь боловсролын үйлчилгээний эрэлт хэрэгцээ өндөр болохыг нөхцөлдүүлж байна. 2017 оны байдлаар 0-18 насны нийт 3416 хүүхэд байгаагийн 1407 буюу 45 хувь нь 0-5 насны хүүхэд, үлдсэн 55 хувь нь сургуулийн насны хүүхэд байна.⁴⁴

Дүрслэл 19. Цогтцэций сумын 0-18 насны хүүхдүүд /2017 он/

⁴³ Мөн тэнд. Хуудас 6.

⁴⁴ Өмнөговь аймгийн Статистикийн хэлтэс. Өмнөговь аймгийн 2017 оны 12 сарын нийгэм эдийн засгийн танилцуулга. 2018 он.

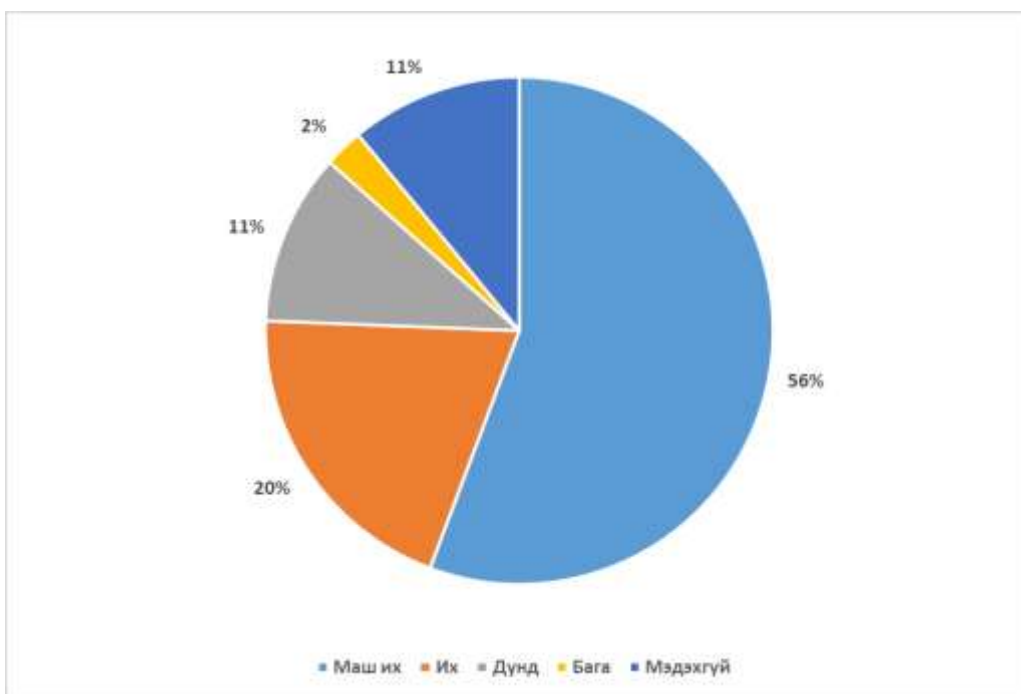
2013 оныг хүртэл Цогтцэций суманд Түвдэнгийн Борын нэрэмжит Ерөнхий боловсролын 12 жилийн сургууль үйл ажиллагаа явуулж байсан. Тус сургууль 440 хүүхдийн багтаамжтай. 2010 оноос сумын хүн өссөнөөр ачаалал хэтэрч 3 ээлжээр хичээллэх болсон байна. 2013 онд Энержи Ресурс компани, Өмнөговь аймгийн Засаг даргын тамгын газар хамтран Цогтцэций сумын Ерөнхий боловсролын 6-р сургууль буюу “Мөрөөдөл” цогцолбор сургуулийг ашиглалтанд оруулжээ. Энэ цогцолбор нь 640 хүүхдийн сургууль, 114 хүүхдийн цэцэрлэг, 100 хүүхдийн дотуур байртай. Энержи Ресурс компанийн зүгээс уг шинэ сургуулийг дэмжих 5 жилийн хөтөлбөр хэрэгжүүлж, энэ хүрээнд боловсролын менежментийн шинэ тогтолцоо нэвтрүүлэх, гадаад хэлний ба математикийн гүнзгийрүүлсэн шатны хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлэх, нийслэлийн шилдэг сургуулиудын нэг болох Орчлон сургуулиас багш нарыг урьж ажиллуулах зэрэг үйл ажиллагаа явуулжээ. Шинэ 6-р сургуульд 2013-2014 онд буюу Тавантолгойн уурхайн олборлолт, экспорт нэмэгдсэн үед 740 хүүхэд сурч байсан бол, нүүрсний экспорт буурсан, ялангуяа Энержи Ресурс сул зогсолт хийх болсон 2015-2016 онд 640 хүүхэд болж бүүрч байжээ.⁴⁵

Өнөөгийн байдлаар ерөнхий боловсролын дээрх 2 сургууль нийт 1080 хүүхдийн багтаамжтай боловч 1800 орчим хүүхэд суралцаж байна. Түүний 800 орчим нь 6-р сургууль, үлдсэн 1000 орчим нь Т.Борын нэрэмжит сургуульд суралцаж байна. Орон нутгийн иргэд, сурагчидтай хийсэн уулзалт ярилцлагаас үзэхэд 6-р сургууль нь нэг ангид хичээллэх хүүхдийн тоог 30-аас хэтрүүлдэггүй, сурагчдын чөлөөт цагаа өнгөрөөх орчинг хангасан, орой 6 цагаас хойш сургууль дээр хүүхэд байх ёсгүй зэргээр хүүхдийн аюулгүй байдлыг хангаж ажилладаг байна. Сурагчдын дийлэнх нь Энержи Ресурс компанид ажиллагсад болон шилжин суурьшсан айлын хүүхдүүд байдаг гэсэн ойлголт нийтлэг байна.

Харин Т.Борын нэрэмжит сургуулийн хувьд ачаалал хэтрэлт 6-р сургуулиас 5 дахин их байна. 2013 онд сумын хүн ам 6108 байсан үед 6-р сургууль ашиглалтанд орж тухайн үед үүссэн сургуулийн ачааллыг бүүрүүлж байсан ч хүн ам үргэлжлэн өссөөр 2017 онд 7422 болсон. Энэ өсөлтөөс үүдэн Т.Борын нэрэмжит сургуулийн ачаалал 2013 оны өмнөхтэй адил их ачаалалтай, 3 ээлжээр хичээллэж байх үетэй адил түвшинд очсон байна. Ийнхүү ачааллын хэтрэлттэй нөхцөлд сурагчид сургууль дээрээ чөлөөт цагаа өнгөрөөх боломжгүй болжээ. Хүүхдүүдийн хувьд сумын төвд хичээлээс гадуур чөлөөт цагаа өнгөрөөх газар байхгүй учраас гол төлөв гадуур сагсан бөмбөг, компьютер тоглоом, бильярд тоглох зэргээр чөлөөт цагаа өнгөрөөдөг байна.

Дүрслэл 20. Хүн амын өсөлтөөс сургуулийн ачаалал ихэссэн эсэх (Иргэдийн асуулга судалгаа)

⁴⁵ НҮБ-ын Хүүхдийн Сан. Уул уурхайгаас үүдсэн шилжилт хөдөлгөөн, хүүхдэд үзүүлэх нөлөөлөл: Судалгааны үр дүн ба зөвлөмжүүд. 2017 он. Хуудас 25.

Өмнөх хэсэгт дурдсанчлан Цогтцэций сумын хүн амын өсөлтийн нөлөөгөөр төрөлт, бага насны хүүхдийн тоо огцом ихэссэн. 2017 оны байдлаар 3-6 нас буюу сургуулийн өмнөх насны нийт 1009 хүүхдүүд байдгаас нийт 550 хүүхдийн багтаамжтай 3 цэцэрлэгт 800 орчим хүүхэд боловсрол эзэмшиж байна. Одоогийн байдлаар 200 гаруй хүүхэд цэцэрлэгт хамрагдаж чадахгүй байна.

3. Гэмт хэрэг, нийгмийн хэв журам

Гэмт хэргийн гаралт

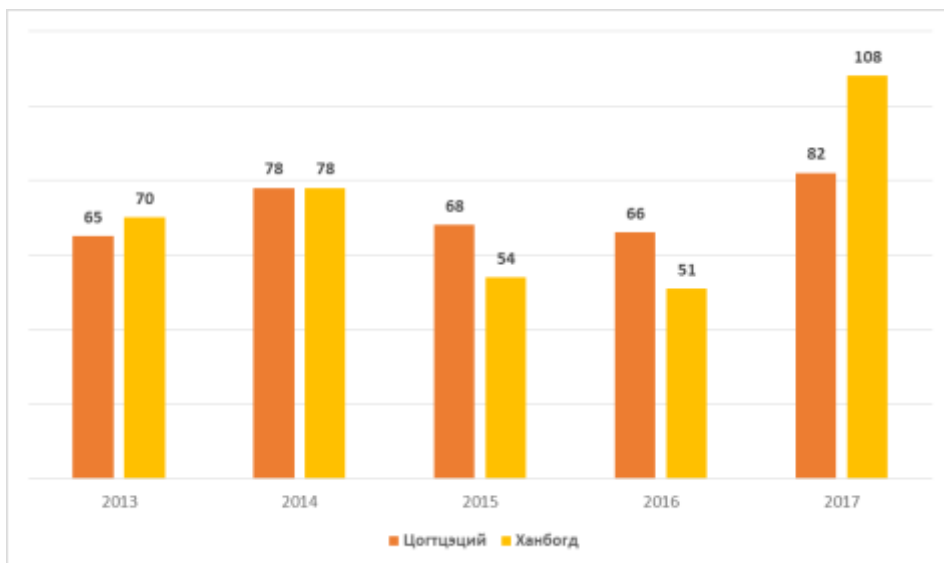
Цогтцэций сумын хүн амын өсөлт, ялангуяа хөдөлгөөнт хүн амтай холбоотой гэмт хэрэг, нийгмийн хэв журмын зөрчил нэмэгдсэн байна. Сумын цагдаагийн албаны мэдээллээр гэмт хэрэг үйлдэгчдийн дунд хөдөлгөөнт хүн ам зонхилдог байна. 2018 оны I улирлыг өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад сумын хэмжээнд гэмт хэргийн гаралт 60 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна гэж мэдээлсэн. Сумын цагдаагийн ажилтнууд гэмт хэргийн гаралт нэмэгдсэн гол шалтгаан нь хөдөлгөөнт хүн ам ихэссэнтэй холбоотой гэж үзэж байна.

Өмнөговь аймаг дахь уул уурхайн олборлолт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа төвлөрч байгаа Цогтцэций, Ханбогд, Гурвантэс сумдын хэмжээнд 2017 онд нийт 228 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн бөгөөд энэ нь Өмнөговь аймгийн хэмжээнд гарсан нийт гэмт хэргийн 49 хувь болж байна. Аймгийн хэмжээний нийт гэмт хэргийн 18 хувь нь Цогтцэций суманд бүртгэгджээ.⁴⁶ Ханбогд сумын хувьд нутаг дэвсгэрт нь Гашуунсүхайд хүртэлх нүүрс тээврийн зам дайрч өнгөрдөг, түүнчлэн Цагаан Хадны гаалийн хяналтын бүс тус сумын Хайрхан багийн нутагт байдаг учраас гэмт хэргийн гаралт өндөр байх гол шалтгаан болдог. Цогтцэций сумын хувьд 2016 онд 66 гэмт хэрэг

⁴⁶ Өмнөговь аймгийн Статистикийн хэлтэс. Өмнөговь аймгийн 2017 оны 12 сарын нийгэм эдийн засгийн танилцуулга. 2018 он.

бүртгэгдсэн бол 2017 онд 82 болж 24 хувиар өссөн байна. Ханбогд сумын хувьд 2016 онд 51 гэмт хэрэг 2017 онд 108 болж бүртгэгдсэн нь энэ 2 сумын хувьд Тавантолгойн бүлэг уурхайн нүүрс олборлолт, тээвэр ихэссэнтэй холбоотой гэмт хэрэг, зөрчил нэмэгдсэн болохыг нотолж байна (Дүрслэл 21).⁴⁷ Цогтцэций сумын хэмжээнд гэмт хэргийн гаралтын тооны хувьд нэгдүгээрт эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг, хоёрдугаарт өмчийн хулгайн гэмт хэрэг, гуравдугаарт зам тээврийн гэмт хэрэг ордог байна.

Дүрслэл 21. Цогтцэций, Ханбогд сумын хэмжээнд бүртгэгдсэн нийт гэмт хэрэг

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал

Сумын төвийн дотоод замын хөдөлгөөний эрчим ихэссэн нь иргэд, хүүхдийн аюулгүй байдалд эрсдэл учруулж байна. Учир нь төвийн шороон замын хөдөлгөөнөөс тоос шороо дэгдэж харагдах орчин хязгаарлагддаг, ялангуяа хүнд даацын тээврийн хэрэгслүүд их хэмжээний тоос шороо босгож, хөрсний элэгдэл эвдрэл үүсгэдэг байна. Түүнчлэн, тээврийн хэрэгслүүд хурд хэтрүүлэх зэрэг замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчих нь их байдаг. Сумын төвийн замын тэмдэг, тэмдэглэгээ хангалтгүй, замын цагдаагийн газрын зохицуулалт, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа сул болохыг орон нутгийн иргэд хэлж байна.

Сумын төвийн 2 сургуулийн орчинд замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулах талаар сургуулиудын зүгээс фосфортой ханцуйвч өмсгөх, замын хөдөлгөөний дүрэм заах, сургууль орчимд хашаа, хаалт хийх зэрэг арга хэмжээ авч байгаа ч сумын төвийн хэмжээнд замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулах шаардлагатай байна. Сумын Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зөвлөл замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулахад анхаарал хандуулж, камержуулах, тэмдэг, тэмдэглэгээг сайжруулах, эрсдэл ихтэй цэгүүдийг тодорхойлж, иргэдийн оролцоотой орчныг сайжруулах, хяналт тавих, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг үе шаттай хэрэгжүүлэх шаардлагатайг нутгийн иргэд, хүүхдүүд, бусад оролцогч талууд анхааруулж байна.

⁴⁷ Өмнөговь аймгийн Статистикийн хэлтэс. Жилийн эцсийн нэгтгэл тайлангууд. 2015-2018.

Жендерт суурилсан хүчирхийлэл

Ахлах сургуулийн сурагчидтай хийсэн ярилцлагаар Цогтцэций сумын төвөөр дайран өнгөрч буй, ойролцоо ажиллаж буй хөдөлгөөнт хүн ам их байдаг нь эмэгтэй хүүхдүүдэд эрсдэл учирдаг болохыг хэлж байлаа. Оройн цагаар согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үл таних хүмүүс их байдаг. Ганц нэгээрээ явж буй охид, эмэгтэйчүүдийг дуудах, айлгах ичээх зэрэг тохиолдол гардаг. Үүнтэй холбоотой өөрийн болон гэр бүлийнхээ гишүүдийн аюулгүй байдалд санаа зовних байдал ихэссэн байна.

Нүүрс тээвэрт олон хоногоор ажиллах, ажлын нөхцөл, ачааллаас сэтгэлзүйн хямралд орох, архи хэтрүүлэн хэрэглэх, амрах хугацаандаа архи уудаг зэрэг шалтгаанаар гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх явдал нэмэгдэх эрсдэл байна.

“Хөдөлмөрийн насны өндөр цалинтай хүмүүсийн дунд архидалт их байна гэдэг харамсалтай л юм. Архины хордлоготой хүмүүс их ирдэг. 14 хоног ажиллаад 7 хоног амрахдаа эмнэлэгт архины эмчилгээ хийлгэж байгаа хүн цөөнгүй байна”

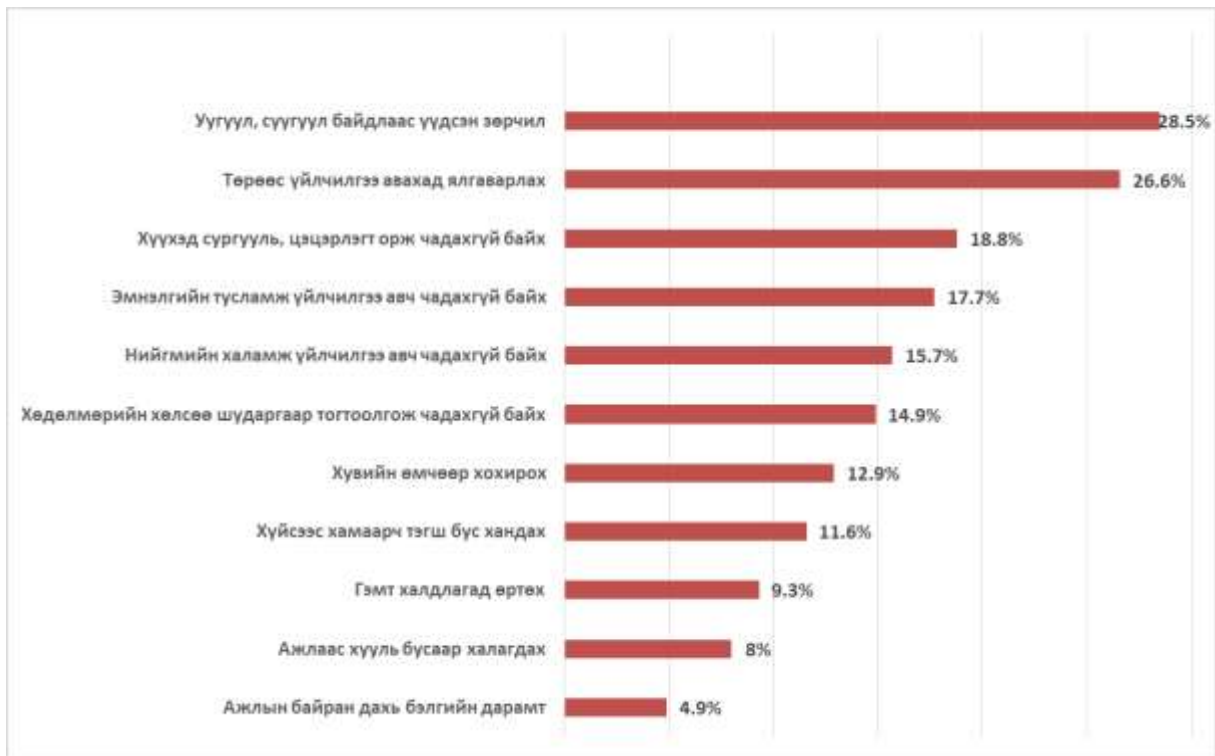
Цогтцэций сумын эмнэлгийн эмчтэй хийсэн ярилцлагаас

Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх чиглэлээр сумын удирдлагаас зохих арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж байна. Нэгд, Цогтцэций сум сэтгэл зүйч эмчтэй болсон бөгөөд тусламж үйлчилгээ шаардлагатай хүмүүстэй уулзах, гэр бүлүүдэд нь зөвлөгөө өгдөг. Сэтгэл зүйч эмчийн хэрэгцээ их хэрэгтэй байдгийг жолооч нараас авсан судалгаа мөн харуулж байна. Хоёрт, гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх хамтарсан баг байгуулж, 2 сургууль, 3 цэцэрлэг дээр эцэг эхчүүдтэй нь хамтарсан сургалт хийсэн байна.

Нийгмийн гадуурхал, ялгаварлал

2006 онд Цогтцэций сумын хүн ам 2121 байсан нь 2010 онд 3000 гаруй болж, өнөөдөр 7500 орчим болсон. Энэ хурдацтай өсөлт нь Тавантолгойн бүлэг ордыг ашиглах болсонтой холбоотой олон хүн Цогтцэций суманд шилжин суурьших болсонтой холбоотой. Богино хугацаанд үүссэн хүн амын механик өсөлтөөс болж иргэдийн дунд нутгийн уугуул иргэн, шилжин суурьшигч буюу суугуул иргэд гэж ялгарлах, ялгаатай байдлаар харилцах хандлага байна. Цогтцэций сумын төвийн иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас дүгнэхэд иргэдийн дунд уугуул, суугуул гэдгээс болж ялгаварлагдах, зөрчил үүсэх, ялангуяа төрийн байгууллагад ажиллах, нийгмийн үйлчилгээ авахад сөргөөр нөлөөлөх тохиолдол нилээд байдаг байна. Үүнийг сумын төвийн иргэдээс авсан асуулга судалгаа мөн нотолж байна.

Дүрслэл 22. Дараах асуудал сүүлийн нэг жилд тохиолдож байсан гэж хариулсан иргэдийн хувь

Гол төлөв Энержи Ресурс компанийн ажилчид гэр бүлийн хамтаар амьдардаг “Цэций хороолол” хажуудаа сургууль, цэцэрлэгийн цогцолбортой, Ухаа худаг уурхайн ажилчдын “Галерей” кэмпэд ойр, дэд бүтэц, тохижилтын хувьд сумын төвийн бусад суурьшлын хэсгээс харьцангуй ялгаатай учраас сумын төв дотроо тусдаа суурьшлын хэсэг мэт ойлголт хүчтэй байдгаас хүмүүсийн харилцаанд уугуул, суугуул гэдэг зөрчил үүсэх тохиолдол байдаг байна. Энэ нь сошиал сүлжээний орчин болон өдөр тутмын амьдралд тохиолддог болохыг ярилцлага, ажиглалт харуулж байна.

Уул уурхайн компаниудад ажилладаг, шилжин суурьшсан иргэдийг “газрын баялаг дуусахаар буцаад явах хүмүүс” гэдэг байдлаар ялгаварлаж харьцах, ялангуяа төрийн албанд сонгогдох эрхээ эдлэх, улс төрийн амьдралд оролцоход гадуурхах, ялгаварлах хандлага байдаг байна. Нөгөөтэйгүүр, сүүлийн жилүүдэд ажил, зах зээлийн боломж хайж шилжин суурьшиж буй иргэдийн хувьд төрийн ба нийгмийн үйлчилгээ авахад ялгавартай хандах, гадуурхах байдал гардаг тул мэдээлэл авах, санал гомдлоо илэрхийлэхэд бэрхшээлтэй байдаг байна.

Сумын уугуул оршин суугчид, 2010 оноос хойш ирсэн шилжин суурьшигч хүн амын хооронд үүсч болзошгүй эдийн засаг, нийгэм, соёлын ялгаа, зөрчилдөөнөөс урьдчилан сэргийлэх, цаашид нэг сум, нэг нутаг гэдэг хамтын үнэлэмжийг бий болгох бодлого үгүйлэгдэж байна. Ийм бодлого байдаггүйн улмаас жишээ нь сумын 2 сургуулийн хүүхдүүдийн хооронд уугуул, суугуул, уурхайд ажиллагсдынх ба бусад гэдэг хандлага бий болсон байна. Түүнчлэн, ихэнх иргэд хог цэвэрлэх, мод тарих зэрэг олон нийтийг хамарсан ажилд хойрго хандаж, идэвх оролцоо сул байдаг нь нийгмийн харилцаан дахь эв нэгдэл сул байгаатай холбоотой юм.

4. Орчны бохирдол, эрүүл ахуй

Сумын хүн ам өсөхийн хирээр сумын төвийн айлууд, аж ахуйн нэгжүүдийн хог хаягдал нэмэгдсээр байна. Сумын хогийн цэгийг ландфил хийх замаар булшилж, шинэ хогийн цэг нээсэн ч иргэд хуучин хогийн цэг дээр хогоо хаясаар байгаа нь орчны бохирдлыг үүсгэж байна. Өмнө нь сумын эрчим хүчний салбар хатуу хог хаягдлын менежментийг давхар хариуцдаг байсныг Цогтцэций сумын Засаг дарга О.Бадарч өөрчилж, 2018 оноос 20-иод ажилтантай хот тохижилтын тусдаа компани шинээр байгуулан хариуцуулж эхэлжээ.

Нүүрс тээврийн зам дагуух олон гэр, хоолны газар, засвар үйлчилгээний газрууд, тэдгээрийн зохион байгуулалт, төлөвлөлтгүй бөөгнөрлийн орчинд хог хаягдал хуралдаж, орчныг бохирдуулж байна. Сумын засаг дарга захирамж гаргаж, эдгээр газруудаар шалгалт хийхэд Гашуунсухайт замын 25 дугаар км-ийн шалган нэвтрүүлэх газар хүртэлх 80 гаруй газар гэр, аж ахуйн нэгжийн кэмп, худалдаа, хүнс, үйлчилгээний цэгүүд байжээ. Эдгээрийн зөвхөн 4 нь газрын зөвшөөрөлтэй, бусад нь дур зоргоороо барилга, байшин, гэр барьж үйл ажиллагаа явуулж байв. Замын дагуу нэгдсэн журмаар газар олгож, холбогдох эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны шаардлагыг тавьж хэрэгжүүлээгүй учраас ямар нэгэн хяналт байхгүй, ойр орчимд хог хаягдал, эзэнгүй нохой маш их байна.

Зураг 6. Гашуун сухайтын авто замын эхлэлээс 6 дахь км-т байрладаг төлөвлөлт, зохион байгуулалтгүй худалдаа, үйлчилгээний цэг

Гашуунсухайтын авто замын эхлэлээс 4 болон 6 дахь км-т төлөвлөлт, зохион байгуулалтгүй худалдаа, үйлчилгээний цэг үүсч, олон тооны гэр, зөөврийн байшин замбараагүй бөөгнөрсөн байдалтай байна. Нүүрсний тээврийн жолооч нар амрах, дэлгүүрээр үйлчлүүлэх, хоол унд идэх, машин техникээ засаж сэлбэх түр зогсоол байдлаар ашигладаг. Эдгээр цэгт зориулалтын машины зогсоол, цахилгаан ба усан хангамж, стандартын бие засах газар зэрэг үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх, иргэд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах наад захын нөхцөл бүрдээгүй байна. Хүнд даацын олон тооны машин эдгээр цэг рүү орж гардаг, олон салаа шороон зам үүсгэдэг учраас энэ орчин дахь хөрсний элэгдэл эвдрэл маш их. Дээрх гарамуудын урд хэсгээр малын бэлчээр нь байх малчдын хувьд тоосжилт, бэлчээрийн талхлагдалт хүнд асуудал болсон байна. Эндээс үүсч буй тоосжилт хойшоо чиглэлтэй салхиар Цогтцэций сумын төвд хүрэх боломжтой. Түүнчлэн, машины засвар үйлчилгээтэй холбоотой түлш, масло асгах, үйлчилгээний газрууд шингэн хог хаягдлаа хаяж зэргээр хөрсний бохирдол үүссэн байна.

Сумын Засаг даргын тамгын газрын зүгээс дээрх 2 газарт төлөвлөлтгүй ажиллах болсон 30 гаруй халуун ус, гуанз, засварын газруудыг нэг цэгт төвлөрүүлэх, эрүүл ахуйн шаардлага хангасан орчинд, машины зориулалтын зогсоол байгуулах ажлыг санаачилж нүүрс тээврийн компаниудтай хамтран ажиллахыг зорьсон боловч нийт 120 орчим аж ахуйн нэгжүүдээс 20 орчим нь хариу өгчээ. 3 тэрбум орчим төгрөгийн хөрөнгө оруулалт шаардлагатай энэ ажилд нүүрс тээврийн компаниудын хамтын ажиллагаа, зүтгэл дутагдсан байна. 2018 онд сумын Засаг даргын тамгын газраас зориулалтын тээвэр ложистикийн төв байгуулах санал гаргасан 2 аж ахуйн нэгжид газрын зөвшөөрөл олгож, одоогоор төвийн зураг төслийг боловсруулж дууссан, хөрөнгө оруулалтаа аж ахуйн нэгжүүд хариуцахаар төлөвлөгөө хийгдсэн байна.

Хөндөгдөж буй эрхүүд, нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Анхаарах шаардлагатай нөлөөлөгч хүчин зүйлс, үйл ажиллагаа, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Хөндөгдөж буй эрх: Амьд явах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	3-р зүйл	6-р зүйл		16.1-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Амьд явах эрх нь хүний амь насыг аливаа дур зоргын халдлагаас хамгаалах, амь насыг аврах зорилгоор хуулиар зөвшөөрөгдсөн үйл ажиллагаа явуулахад чиглэгдсэн эрх болно. Хүний амьд явах эрхийг хангах үндсэн баталгаа нь эрүүл, аюулгүй орчин бөгөөд орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдах явдлаас иргэнээ хамгаалах төрийн үүрэг болно.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Нөлөөлөл: Тавантолгойн бүлэг уурхайн тоосжилттой холбоотойгоор Тавантолгой ХК-нд ажилладаг, Цагаан-Овоо багийн төвд амьдардаг иргэний эрүүл мэнд муудаж, амь насаа алдсан гэдэг гомдол бүхий иргэд байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
				16.2-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх нь хүмүүс өдөр тутмын амьдралдаа амь бие, эрүүл мэнддээ халтай аливаа нөлөөлөлд өртөхгүй байх, түүнээс ангид байх боломжийг хэлнэ. Орчны бохирдол гэдэгт агаарын, усны, хөрсний гэх мэт органик бохирдлоос гадна дуу чимээний, хог хаягдлын, гэрлийн гэх мэт хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй органик бус бохирдлыг хамааруулдаг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Нөлөөлөл: Цогтцэций сумын төвийн орчимд тоосжилт ихсэж амьсгалын замын өвчин, төрөлтийн хүндрэл, харшил, зүрх судасны өвчин зэрэг өвчлөл нэмэгдэхийн зэрэгцээ сэтгэл санаа, эд материалын хохирол гарч байна. Цогтцэций сум нь 10000 хүн амд эзлэх амьсгалын тогтолцооны өвчлөлөөр сүмдаас хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байна. Ялангуяа, Цагаан-Овоо багийн өвчлөл 2007 онд сумын нийт өвчлөлийн 38.5 хувийг эзэлж байсан бол 2013 онд талаас илүү хувийг эзлэх болсон байна. Цогтцэций сумын хүн амын өсөлт, ялангуяа хөдөлгөөнт хүн амтай холбоотой гэмт хэрэг, нийгмийн хэв журмын зөрчил нэмэгдсэн байна.				
Нүүрс тээврийн зам дагуух олон гэр, хоолны газар, засвар үйлчилгээний газрууд, тэдгээрийн зохион байгуулалт, төлөвлөлтгүй бөөгнөрлийн орчинд хог хаягдал хуралдаж, орчныг бохирдуулж, тээврийн ажилтнууд, орон нутгийн иргэдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлдэг.				

Хөндөгдөж буй эрх: Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх

Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	25-р зүйл			16.2, 16.6-р зүйл

Тухайн эрхийн товч тайлбар

Хүн бүр эрүүл мэндийн зохистой үйлчилгээг цаг хугацаанд нь авах, төрөл бүрийн эмчилгээний тоног төхөөрөмж, эм, эмнэлэг, үйлчилгээний нөхцлөөр хангагдсан байх, эрүүл байх боловсрол мэдээлэл авах боломж, эрүүл мэндтэй холбоотой шийдвэрт оролцох эрхтэй.

Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Цогтцэций сумын Сум дундын эмнэлгийн төсөв нь сумын бүртгэлтэй хүн ам буюу 7400 орчим хүнээр тооцогддог. Гэвч хөдөлгөөнт хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн үйлчилгээний зардал жил бүрийн төсөвт тусгагддаггүй учраас эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид сөргөөр нөлөөлж байна.

Тоосжилт ихсэж, амьсгалын тогтолцооны өвчлөл нэмэгдэж, амьдрах орчин, эд хөрөнгөд хохирол учирч байгаа талаар гомдол санал гаргаж ирсэн боловч агаарын чанар, тоосжилттой холбоотой хяналт шинжилгээ, байгаль орчин, эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх мэдээлэл маш хомс байна. Зарим мэдээлэл нь төөрөгдүүлсэн шинжтэй байгаа нь эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрхийг зөрчиж байна.

Хөндөгдөж буй эрх: Ундны ус болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх

Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 2010 оны 7 сарын 28-ны 64/292-р тогтоол
---	---

Тухайн эрхийн товч тайлбар

Хүн бүр хангалттай хэмжээнд, аюулгүй, бие махбодийн хувьд хүртэх боломжтой усыг хүртээмжтэй байдлаар хувийн болон гэр бүлийнхээ хэрэгцээнд хэрэглэх эрх юм.

Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Цагаан-Овоо багийн төвийн иргэд усны хомсдолтой, усаа сумын төвөөс зөөж хэрэглэдэг, өндөр үнээр худалдаж авдаг, гүний худаг гаргах нь эрх зүй, эдийн засгийн эрсдэлтэй байна. Цаашид усны гачигдалд улам бүр орох эрсдэлтэй.

Хөндөгдөж буй эрх: Сурч боловсрох эрх

Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	26-р зүйл		13-р зүйл	26-р зүйл

Тухайн эрхийн товч тайлбар

Сурч боловсрох эрхийн агуулгад хүн бүрт бага боловсролыг заавал, үнэ төлбөргүй олгох, техникийн, мэргэжлийн болон дээд боловсрол эзэмших боломж хүртээмжтэй байх, хувь этгээд, байгууллагаас сургууль

байгуулах, албан бус боловсрол олгох зэрэг ойлголт орно.
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт
2013 онд сумын хүн ам 6108 байсан үед 6-р сургууль ашиглалтанд орж тухайн үед үүссэн ачааллыг бууруулж байсан. Харин түүнээс хойш хүн ам улам өсч 2017 онд 7422 болсноор Т.Борын нэрэмжит сургуулийн ачаалал 2013 оны өмнөхийн адил их ачаалалтай, 3 ээлжээр хичээллэх түвшинд очсон байна. Цогтцэций сумын хүн амын өсөлтийн нөлөөгөөр төрөлт, бага насны хүүхдийн тоо огцом ихэссээр байна. 2017 оны байдлаар 3-6 нас буюу сургуулийн өмнөх насны нийт 1009 хүүхдүүд байдгаас нийт 550 хүүхдийн багтаамжтай 3 цэцэрлэгт 800 орчим хүүхэд боловсрол эзэмшиж, үлдэх 200 гаруй хүүхэд цэцэрлэгт хамрагдаж чадахгүй байна.

Хөндөгдөж буй эрх: Эд хөрөнгө өмчлөх эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	17-р зүйл			16.3-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Хүн бүр хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлөх ёстой.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Эрдэнэс Тавантолгой компани нүүлгэн шилжүүлэлт хийхэд шаардлагатай суурь судалгаа, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулж, хэрэгжүүлэхгүйгээр өнөөдрийг хүрсэн нь иргэдэд санхүү, эд материалын хохирол учруулж байна. Хөдөлгөөнт хүн амын өсөлтийн улмаас хулгайн гэмт хэрэг ихсэж иргэдийн өмчид хохирол учирч байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа чөлөөтэй сонгох эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	17-р зүйл			16.3-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Энэ эрх нь аливаа хүн өөрийн улсын дотоодод болон гадаад оронд зорчих, түр буюу урт хугацаанд оршин суух, шилжилт хөдөлгөөн хийж, засаг захиргааны шилжилт бүртгэлд хамрагдах, өөр хот суурин, улс оронд ажил хөдөлмөр эрхлэх, сурч боловсрох, улмаар эх орондоо буцан ирэх зэрэг өргөн агуулгыг хамааруулдаг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Нүүлгэн шилжүүлэлтэд хийхэд шаардлагатай суурь судалгаа, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулж, хэрэгжүүлэхгүйгээр өнөөдрийг хүрсэн нь Цагаан-Овоо багийн иргэд урт хугацаанд оршин суух газраа сонгох, төлөвлөх боломжийг хязгаарлаж байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх

Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
				16.12-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Аливаа хүн төр, нийгмийн болон иргэдийн нийтлэг эрх ашигт хохирол учруулахаар оршин байгаа зөрчил, дутагдлыг арилгуулах буюу нийгмийн хэв журам, хууль зөрчсөн асуудлын талаар, мөн өөрийн болон бусдын эрх, эрх чөлөө зөрчигдсэн тохиолдолд өргөдөл гаргах эрхтэй, нөгөө талаас уг гомдол, өргөдлийг шийдвэрлэх, хариу өгөх үүргийг төрийн байгууллага, албан тушаалтан хуулиар хүлээдэг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Цогтцэций сумын төв, Цагаан-Овоо багийн орчмын агаар, хөрсний бохирдол, иргэд, айл өрхүүдийг нүүлгэн шилжүүлэх асуудлаар УИХ, Засгийн газар, холбогдох төрийн байгууллага, Эрдэнэс Тавантолгой компанид иргэд, сумын удирдлага хандаж байсан боловч асуудал хэрхэн хэлэлцэгдэж, ямар шийдвэр гарсан нь тодорхойгүй үлддэг.				
Түүнчлэн, тоосжилттой холбоотой иргэдийн эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийн талаар гомдол, санал хүсэлт илэрхийлдэг боловч хүлээн авч, шийдвэрлэх үүрэгтэй төрийн байгууллагууд анхаарал хандуулалгүй ирсэн. Эрдэнэс Тавантолгой компанид иргэдийн өргөдөл, гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэх, хариу мэдэгдэх тогтолцоо хэрэгждэггүй.				

Хөндөгдөж буй эрх: Өөрийн үзэл бодолтой байх, түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх, мэдээлэл авах эрх

Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
		19-р зүйл	19-р зүйл	16.16-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Энэ эрхэнд төрөл бүрийн мэдээлэл болон үзэл санааг улсын хил хязгаарыг үл харгалзан амаар, бичгээр эсхүл хэвлэлийн буюу уран сайхны аргаар эсхүл өөрийн сонгосон бусад аргаар эрж хайх, хүлээн авах, түгээх эрх чөлөө багтана.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Иргэдээс авсан асуулга судалгаанаас үзэхэд сумын төвийн иргэдийн 70 гаруй хувь нь агаарын чанар, тоосжилттой холбоотой хяналт шинжилгээний мэдээлэл авдаггүй байна.				
Иргэд 3 уурхайн Техник, эдийн засгийн үндэслэл, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээ, уурхайн нөхөн сэргээлт, хаалтын төлөвлөгөө зэрэг нэн чухал баримт бичгүүдтэй танилцаж, дэлгэрэнгүй мэдээлэл авах боломжгүй байна. Аймаг, сумын удирдлагын зүгээс энэ талаарх мэдээллийг компаниас гаргуулж, орон нутгийн иргэдэд хүргэх талаар арга хэмжээ авалгүй ирсэн байна.				

Хөндөгдөж буй хүний эрхэд үзүүлж нөлөөллийн эрчим, эрэмбэ

Эрэмбэ	Хөндөгдөж буй эрхүүд	Н	Х	С	М
I	Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх	3	3	2	3
	Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх	2	3	2	3
	Амьд явах эрх	3	1	3	2
	Мэдээлэл авах эрх	1	3	2	3
II	Сурч боловсрох эрх	1	3	2	3
	Ундны үс болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх	2	1	3	2
	Өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх	2	1	2	2
III	Эд хөрөнгө өмчлөх эрх	2	1	2	2
IV	Чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа чөлөөтэй сонгох эрх	1	1	2	2

Дараах шалгууруудын дагуу 1-3 хүртэлх эрэмбээр үнэлсэн.

Н - Нөлөөллийн ноцтой байдал (1-3)

Х - Нөлөөлийн хамрах хүрээ (1-3)

С - Эрхийг сэргээх боломж (1-3)

М - Эрхийн зөрчил ойрын хугацаанд дахин үүсэх магадлал (1-3)

Зөвлөмж

Тоосжилтыг бууруулах

- Уул уурхайн компаниуд ил уурхайн тоосжилт үүсгэгч эх үүсвэр тус бүрээс ялгарах тоосжилтыг хэмжиж, түүнийг ихээх бага руу эрэмбэлж, хамгийн их тоосжилт үүсгэгч эх үүсвэрт авах арга хэмжээг хамгийн оновчтой хувилбараар тодорхойлж, цогц хөтөлбөр хэрэгжүүлэх
- Эрдэнэс Тавантолгой компани нь өөрийн уурхайн хотхоноос Цогтцэций сумын төв хүртэлх авто замыг 2019 онд багтаан нэн яаралтай барьж байгуулах
- Эрдэнэс Тавантолгой компани нь Гашуунсүхайтын зам хүртэлх нүүрс тээвэрлэлтийн 8.2 км шороон замыг хатуу хучилттай болгох ажлыг яаралтай дуусгаж, ашиглалтад оруулах
- Сумын дотоод дахь авто замын тоосжилтыг бууруулахад чиглэсэн цогц хөтөлбөрийг боловсруулж, сумын холбогдох төрийн байгууллагууд, аж ахуйн нэгж, иргэдийн хамтын оролцоотой хэрэгжүүлэх, хатуу хучилттай замын хэмжээг нэмэгдүүлэх
- Агаарын бохирдолтой тэмцэх сангаас агаарын бохирдлын төлбөрийн зохих хувийг Цогтцэций сумын орчмын тоосжилтыг бууруулах арга хэмжээнд зарцуулах
- Даланзадгад-Цогтцэций чиглэлийн 59 км замыг хатуу хучилттай болгох ажлыг Эрдэнэс Тавантолгой, Тавантолгой, Энержи Ресурс, Оюу Толгой зэрэг аж ахуйн нэгжүүдийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлэх

Тоосжилт, агаарын чанарын хяналт шинжилгээг сайжруулах

- Тавантолгойн 3 уурхай орчны агаарын чанар, тоосжилтын хяналт шинжилгээ хийх аргачлал, нөөц, давтамж, ил тод байдлыг сайжруулах
- Тавантолгойн 3 уурхай агаарын чанар, тоосжилтын байнгын, тасралтгүй хяналт шинжилгээ хийх олон улсын жишгийг нэвтрүүлэх
- Цогтцэций сумын Цаг уурын ажиглалтын харуул хэмжилт хийх аргачлал, баримтжуулалт, мэдээллийн хадгалалтын горимыг нарийвчлан тодорхойлох, уг төхөөрөмжийг ашиглах, үр дүнг мэдээлэх чадавхийг нэмэгдүүлэх
- Цогтцэций сумын төвийн орчмын агаарын чанар, тоосжилтын судалгааг бие даасан хараат бус судалгааны байгууллагаар хийлгэх
- Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай болон Агаарын бохирдлын тухай хуулийн төсөлд өөрчлөлт оруулж, агаарын бохирдлын төлбөрийн 50 хүртэл хувийг тухайн орон нутгийн байгаль орчин, хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах үйл ажиллагаанд зарцуулах зохицуулалт хийх
- Агаарын бохирдолтой тэмцэх сангаас агаарын бохирдлын төлбөрийн зохих хувийг Цогтцэций сумын орчмын агаарын чанарын хөндлөнгийн судалгаа хийх, байнгын хяналт шинжилгээ хийх ажилд зарцуулах
- Агаарын тухай хууль болон байгаль орчны хуулиудад тоосжилтыг хянах, бууруулахад чиглэсэн аж ахуйн нэгжийн үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлох, холбогдох журам, стандартыг боловсруулах
- Агаарын тухай болон агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хуулийн үзэл баримтлал, мөн Агаарын бохирдлын эсрэг үндэсний хөтөлбөрт нүүрсний уурхай орчмын агаарын бохирдлын асуудал, орон нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийн эрсдлийн талаар тусгах

Цагаан-Овоо багийн иргэдийн эрүүл мэнд, тогтвортой амьжиргааг хамгаалах

- Эрдэнэс Таван Толгой компани Цагаан-Овоо багийн төвийг нүүлгэн шилжүүлэх арга хэмжээг цаг алдалгүй авч хэрэгжүүлэх, үүнд иргэдийн оролцоог хангах
- Нүүлгэн шилжүүлэлтийн гол хариуцагч нь Эрдэнэс Тавантолгой ХК ба Цогтцэций сумын Засаг даргын тамгын газар байх ёстой боловч Тавантолгой ХК-ийн зүгээс Цагаан-Овоо тосгонд амьдарч буй ажиллагсад, тэдгээрийн гэр бүлийн эрүүл мэндийг хамгаалах, амьжиргааны тогтвортой нөхцлийг бүрдүүлэхийн тулд нүүлгэн шилжүүлэлтийн урт хугацааны төлөвлөлтөд манлайлах үүрэгтэй оролцох
- Орчны хяналт, шинжилгээг хөндлөнгийн байгууллагаар хийлгэх, эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээг хийх зэрэг алхмуудыг авч хэрэгжүүлэх
- Иргэдийн эд хөрөнгө, эрүүл мэндэд учруулсан хохирлыг тооцуулах, шүүхээр нөхөн төлбөр тогтоолгох арга хэмжээ авах

Цогтцэций сумын хүн амын өсөлттэй холбоотойгоор тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх

- Сум дундын эмнэлгийн статусыг дээшлүүлэх
- Хүн амын бүртгэлийг шинэчлэх, хүн амын суурь судалгаа хийх
- Залуучууд, залуу гэр бүлд чиглэсэн эрүүл мэндийн хөтөлбөр хэрэгжүүлэх
- Эх барих, эмэгтэйчүүдийн эмнэлэгийн хүний нөөцийг нэмэгдүүлэх
- Сургууль, цэцэрлэгийн шинэ цогцолбор барьж байгуулах
- Сумын төвийн хэмжээнд замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулахад чиглэсэн цогц хөтөлбөр боловсруулж, цагдаагийн байгууллага хяналтаа сайжруулах, хувийн хэвшил, иргэдийн оролцоог хангах
- Камержуулах, тэмдэг, тэмдэглэгээг сайжруулах, эрсдэл ихтэй цэгүүдийг тодорхойлж, иргэдийн оролцоотой орчныг сайжруулах, хяналт тавих, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг үе шаттай хэрэгжүүлэх
- Нүүрс тээврийн зам дагуух олон гэр, хоолны газар, засвар үйлчилгээний газруудад хамтарсан шалгалт зохион байгуулах, хууль, журамд заасан шаардлага хангасан аж ахуйн нэгж, иргэдийг төвлөрсөн тээвэр, ложистикийн төвд ажиллуулах

6. Нүүрс тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаанд оролцогчдын эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

Нүүрс тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа

2004 онд анх БНХАУ руу нүүрс экспортолж эхлэх үеээс 2011 оныг хүртэлх хугацаанд нүүрсний ачаа тээврийг шороон замаар хийж байсан. 2009 оноос Ухаа худгийн уурхайгаас нүүрс экспортолж эхэлсэн бөгөөд шороон ба сайжруулсан шороон замаар нүүрс хийх автомашины тоо нэмэгдсэн. 2010 оноос “Энержи ресурс” ХХК өөрийн санхүүжилтээр Ухаа худгийн уурхайгаас Гашуунсүхайтын хилийн боомт хүртэлх 240 км замыг 2011 онд ашиглалтанд оруулсан байна. Тус компанийн хувьд нүүрс тээвэрлэлтээ энэ замаар хийх болсон боловч бусад компаниудаас нүүрс тээвэрлэгчид зам ашигласны төлбөрийг өндөр байна гэдэг шалтгаанаар ихэнх тээвэрлэгчид өмнө ашиглаж байсан сайжруулсан шороон замаар нүүрс тээвэрлэсээр байсан.

Дүрслэл 23. Нүүрс тээврийн засмал зам ба шороон зам (2012 он)

Нүүрс тээврийг шороон замаар хийснээс тоосжилт ихэсч үзэгдэх орчин хязгаарлагдах, гүн ховил үүсэх зэрэг шалтгаанаар осол аваар их гарч, олон хүн амь насаа алдаж байсан. 2010-2012 оны 10 сарын байдлаар Өмнөговь аймагт нүүрсний зам дээр 310 зам тээврийн осол гарснаас 26 хүн нас барж, 44 хүн хүнд, хүндэвтэр, хөнгөн гэмтэл авсан байна.⁴⁸ Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар болон Авто тээврийн газраас замыг хэсэгчилэн хаах хүртэл арга хэмжээ авч байжээ.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2013 оны “Нүүрсний экспортыг дэмжих талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 299 дүгээр тогтоолоор уг хатуу хүчилттай авто замыг “Эрдэнэс МГЛ” ХХК худалдан авсан. Говийн зам компани хариуцаж байсан уг авто замын ашиглалт, тээврийн горимыг хэвээр хадгалах, засвар арчлалт болон бусад үйл ажиллагааг хэвийн явуулах үүргийг Эрдэнэс Монгол компанийн харьяа Гашуунсүхайт Авто Зам ХХК-д хариуцуулж гүйцэтгүүлэхээр болсон.

⁴⁸ Өмнөговь аймгийн Цагдаагийн газрын Замын цагдаагийн тасгийн мэдээлэл, 2012 он

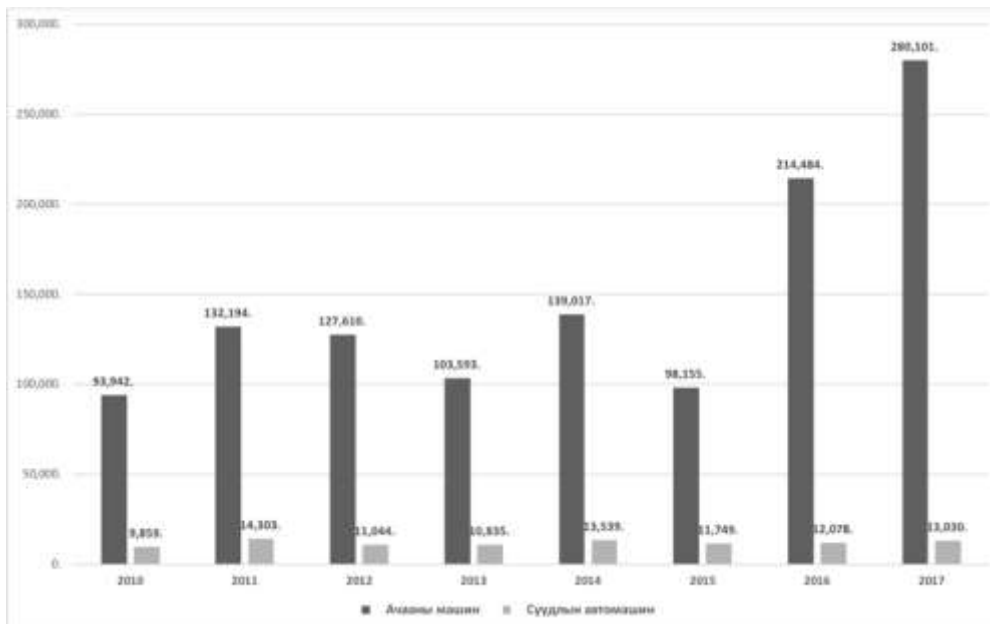
Өмнийн говийн байгаль орчныг хамгаалах, орон нутгийн иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцлийг бүрдүүлэх, тээвэрчдийн хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах, тусгай зориулалтын авто замаар тээвэрлэлт хийх Монгол Улсын стандартыг мөрдүүлэх зорилгоор нүүрс тээврийн замын ашиглалтын төлбөрийг бууруулах шаардлага тулгарсан. Ийнхүү Эрдэнэс Монгол ХК болон Гашуун Сухайт Авто Зам ХХК нүүрс тээвэрлэгч аж ахуйн нэгжүүдтэй зөвшилцөж 2013 онд нэг тонн нүүрс тутмаас зам ашигласны төлбөрт 4.2 доллар авах тарифтай байсныг 2014 онд 1.5 доллар, улмаар 2015 онд 1.25 доллар болгож бууруулсан байна. Ингэснээр зардал хэмнэх зорилгоор шороон замаар олон тооны хүнд даацын тээврийн хэрэгслүүд зорчих байдал зогссон билээ. Харин урт дараалалтай үед шороон замаар явж дараалал дайрах, бичиг баримтын зөрчилтэй жолооч хяналт шалгалтаас зайлсхийх зэрэг зорилгоор шороон замаар тээвэрлэлт хийх явдал бүрэн зогсоогүй байна.

Зураг 7. Шороон замаар явж дараалал дайрч буй байдал (Эх сурвалж: Цагаан хадны жолооч нарын Фэйсбүүк групп, 2018 оны 4 сарын 5)

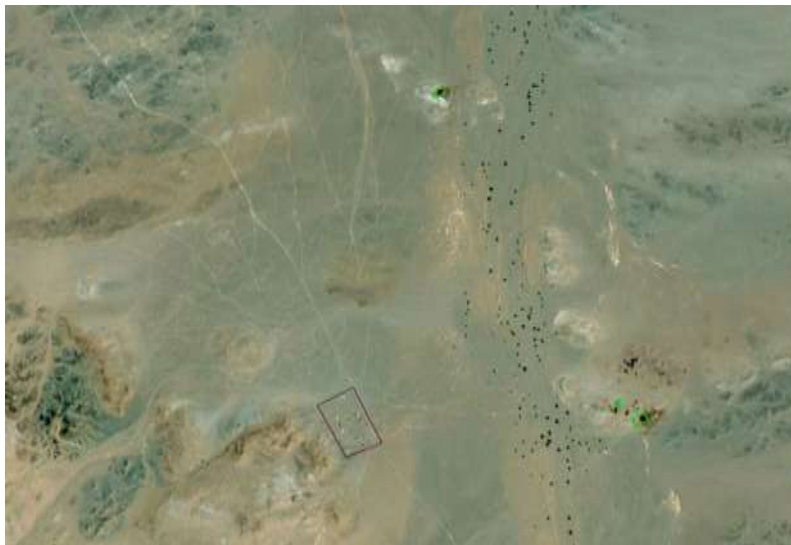
Монгол, БНХАУ-ын хил дээр орших Гашуунсухайт боомт нь 1992 онд анх байгуулагдсан, Монгол Улсын Говийн бага дархан цаазтай газрын хилийн бүс дотор байршдаг, Өмнөговь, Дундговь аймгийн хүн ам хилийн худалдаа хийдэг, Оюутолгойн зэсийн баяжмал, Тавантолгойн нүүрс гэсэн Монгол Улсын эрдэс баялгийн экспортын гол үрсгал болдог боомт юм. Монгол Улсын Засгийн газрын 2003 оны 108 дугаар тогтоол, УМХГ-ын даргын 2003 оны 61 дүгээр тушаалаар 2003, 2005 онуудад бүтэц зохион байгуулалтын өөрчлөлт хийгдэж аймгийн мэргэжлийн хяналтын газрын Хилийн мэргэжлийн хяналтын хэлтэс болон 34 орон тоотойгоор хяналт шалгалтын үйл ажиллагаа явуулдаг.

Тус боомтоор 2010-2015 оны хооронд жилд дунджаар 115 мянган ачааны автомашин хилээр гардаг байсан бол 2016 онд хилээр гарах ачааны автомашин 214 мянга болж боомтын ачаалал огцом нэмэгдэж, улмаар 2017 онд энэ тоо 280 мянгад хүрсэн байна.

Дүрслэл 24.
Гашуунсухайт боомтоор нэвтэрсэн тээврийн хэрэгслийн тоо

1992 онд Гашуунсухайт боомт байгуулагдсанаас хойш Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт уг боомтоос 23 км зайтай орших Цагаан хад гэдэг газар цөөн хэдэн байшин, гэр бүхий суурьшил үүссэн байна. 2006 оноос Тавантолгойн уурхайгаас нүүрс тээвэрлэгч аж ахуйн нэгжүүд Цагаан хадны Гаалийн хяналтын бүсэд гаалийн бүрдүүлэлт хийлгэн экспортлох болсон.⁴⁹ 2010 оны байдлаар Цагаан хадны орчимд 30 гаруй малчин өрх амьдарч байсан байна.⁵⁰

Дүрслэл 25. Цагаан хад, 2004 он (Эх сурвалж: Google Earth)

- Суурьшил
- Малчин айл

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Дүрслэл 26. Цагаан хадны өмнөд хэсэг дэх үйлчилгээний газрууд, гаалийн

хяналтын талбайнууд, 2016 он (Эх сурвалж: Apple Maps)

⁴⁹ Засгийн газрын ээлжит хуралдаан боллоо. 2013 оны 6 сарын 24. <http://vip76.mn/content/18129>

⁵⁰ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Дэлхийн банкны санхүүжилтээр хэрэгжиж байгаа “Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих” төсөл, Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам. 2015 он. 177-р хуудас.

Тавантолгой компанийн нүүрсний экспорт нэмэгдэхийн хэрээр Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсээр дамжих нүүрс тээвэр нэмэгдэж, байгаль орчин, хөрс, агаарын чанар, орчмын бэлчээрт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл тулгамдаж эхэлсэн. Түүнчлэн, энэ газар төрөл бүрийн үйлчилгээ эрхлэх хүмүүсийн тоо нэмэгдэж, дэлгүүр, хоолны газар, ахуйн үйлчилгээний газрууд олширч, газар ашиглалт ихээхэн тэлжээ.

Цагаан хадны нүүрс дамжуулан буулгах газруудын байгаль орчин, нийгэм, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ огт хийгдэлгүйгээр үргэлжилж байв. 2010 оноос Энержи Ресурс, түүний дараа Эрдэнэс Тавантолгой компанийн нүүрсний экспорт эхэлж, тус бүс дэх нөхцөл байдал хүндэрсэн байдаг. 2012 онд Цагаан хадны орчны агаарт хийсэн хэмжилтээр том ширхэглэлт тоосны дундаж агууламж “Агаарын чанар, техникийн ерөнхий шаардлага” MNS 4585:2007 стандартад заасан хүлцэх хэмжээнээс 45 дахин их, нарийн ширхэглэлт тоосонцор 34-35 дахин их байсан байна.⁵¹

2013 оны 6 сард Монгол Улсын Засгийн газрын 225 дугаар тогтоолоор Тавантолгойн нүүрсний уурхайг түшиглэн гаалийн хяналтын бүс байгуулах шийдвэр гарч Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн үйл ажиллагааг зогсоосон байна. Түүнчлэн, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам Цагаан

⁵¹ Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газрын 2012 оны 4/2056 дугаар албан бичиг.

хадны гаалийн хяналтын талбайн үйл ажиллагааны улмаас байгаль орчинд учруулсан хохирлын үнэлгээг тогтоох, нөхөн сэргээх зардлыг тооцох ажлыг эхлүүлсэн гэж тухайн үед мэдэгдэж байв.⁵²

Тус газарт нүүрс дамжуулан буулгах талбай бүхий аж ахуйн нэгж, үйлчилгээ эрхлэгч аж ахуйн нэгж, хувь хүмүүс Засгийн газрын дээрх шийдвэрийг эсэргүүцэж холбогдох байгууллагуудад хүсэлт хүргүүлж байжээ. Үүнд “Цагаан хаданд ажиллаж байгаа үндэсний аж ахуйн нэгжүүд нь Гаалийн хяналтын бүс байгуулахын тулд 2-5 тэрбум төгрөг зарцуулсан. Иймд энэ газар үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагааг зогсоож, татан буулгасан тохиолдолд үндэсний 100 гаруй аж ахуйн нэгжид багагүй хохирол учирна. Түүнчлэн тэнд ажиллаж, амьдарч байгаа 10,000 орчим иргэн ажлын байр, орлогогүй болох юм. Энэ нь ажлын байрыг нэмэгдүүлэх төр, засгийн бодлогод эсрэгээр нөлөөлж байна”, “Цагаан хад дахь нүүрс буулгах үйл ажиллагааг улам сайжруулах, байгальд ээлтэй дэвшилтэт технологи ашиглах, байгаль орчноо хамгаалах, Цагаан хадныг орчин үеийн боомт хот болгоход бид өөрсдийн бололцоогоо дайчлан Засгийн газар, орон нутгийн засаг захиргаатай нягт хамтран ажиллахад бэлэн байна” гэж онцолсон байна.⁵³

2015 оны байдлаар Цагаан хад орчимд ажиллаж, амьдарч буй иргэд ундны ус зөөврөөр хэрэглэж, цахилгаан эрчим хүчний сүлжээнд холбогдоогүй, эмнэлэг, засаг захиргааны байгууллагын үйлчилгээ авдаггүй байсан. Цагаан хад орчимд 30-40 дэлгүүр, хоолны газар, ахуйн үйлчилгээний цэг ажиллаж байсан ч эрүүл ахуйн чанар стандартыг мөрддөггүй, ямар нэгэн татвар хураамж төлдөггүй байв.⁵⁴ 2016 оны эхэн үеэс нүүрсний экспортын хэмжээ нэмэгдэхэд Цагаан хадны орчмын хөдөлгөөнт хүн ам дахин өссөн байна.

Зураг 8. Цагаан хадны суурьшил, үйлчилгээний газрууд бүхий хэсэг цэг (2018 оны 3 сар)

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

2017 оны 7 дугаар сараас Гашуунсүхайд боомтоор гарах тээврийн хэрэгслийн урт дараалал үүссэнтэй холбоотой Засгийн

⁵² Монголын Үндэсний Олон Нийтийн Цахим Хуудас. Цагаан Хадны иргэд, байгууллагууд эсэргүүцлээ илэрхийлэв. 2013 оны 8 сарын 12. <http://www.mnb.mn/i/4131>

⁵³ Мөн тэнд.

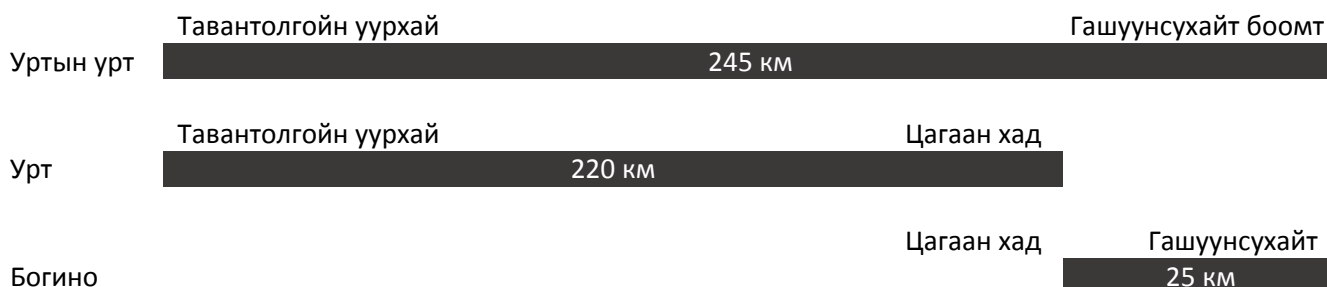
⁵⁴ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. 2015. 173

газрын 320-р тогтоол гарч Гашуунсүхайд-Ганц модны хилийн боомтын нэвтрүүлэх чадвар нэмэгдэх хүртэлх түр хугацаанд нүүрсний тээвэрлэлтийг Тавантолгойн нүүрсний ордоос Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс хүртэл, Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсээс Гашуунсүхайд боомт хүртэл чиглэлээр тус тус зохион байгуулах, түүнчлэн Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс болон Гашуунсүхайтын боомт хооронд нүүрсний тээвэрлэлт хийхдээ тус чиглэлийн орон нутгийн чанартай шороон зам ашиглах шийдвэр гаргасан.

Энэ шийдвэр нь 100 гаруй км үргэлжилсэн дарааллыг бууруулсан боловч Цагаан хадны орчимд их хэмжээний авто тээврийн хэрэгсэл, хөдөлгөөнт хүн амын бөөгнөрөл үүсгэсэн байна. Үндсэндээ Тавантолгойн уурхайгаас нүүрс ачиж ирээд Цагаан хадны нүүрс дамжуулах талбайд буулгах дараалал, тус талбайгаас нүүрс ачих дараалал, нүүрс ачсан машин Цагаан хаднаас Гашуунсүхайд боомт хүртэлх замд нийлэх дараалал, түүнээс цааш Гашуунсүхайтын боомт хүртэлх 23 км зам дээрх зэрэг олон давхар дараалал үүсгэсэн байна. Улмаар асар их тоосжилт бүхий орчинд олон мянган жолооч нар олон өдрөөр хүлээх нөхцөл бий болгожээ.

2018 оны 8 дугаар сард Засгийн газраас Тавантолгойн уурхайн гаалийн хяналтын бүсээс Гашуунсүхайд боомт хүртэл тээвэр хийх зөвшөөрлийг эргэн сэргээсэн байна. Тиймээс өнөөгийн байдлаар энэ тээвэрлэлтэд оролцогчдын нэрлэж заншсанаар “Уртын урт”, “Урт”, “Богино” гэсэн 3 маршрутаар Тавантолгойн бүлэг ордоос Гашуунсүхайд боомт хүртэл нүүрс тээвэрлэж байна.

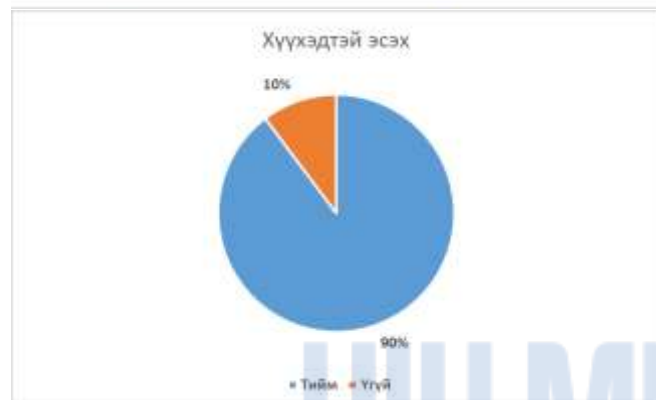
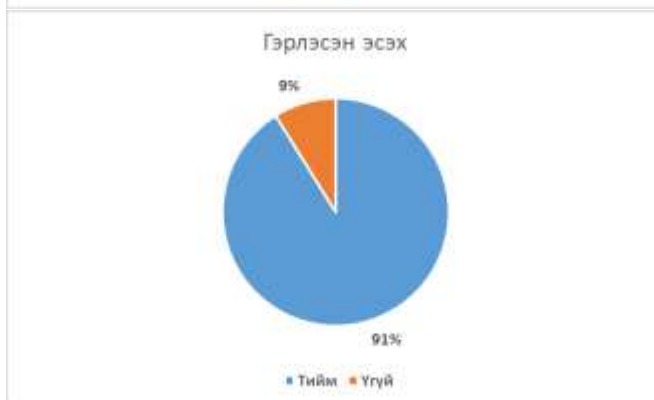
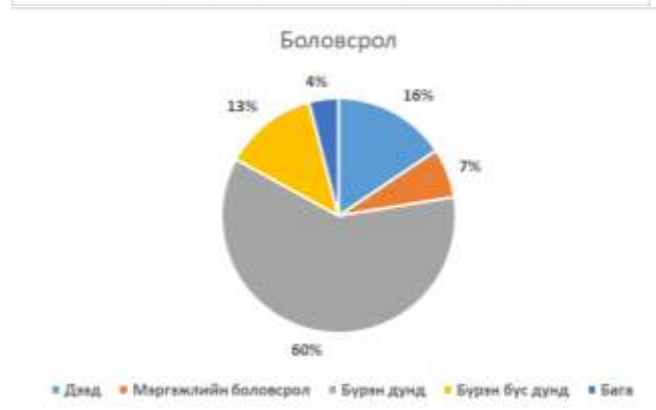
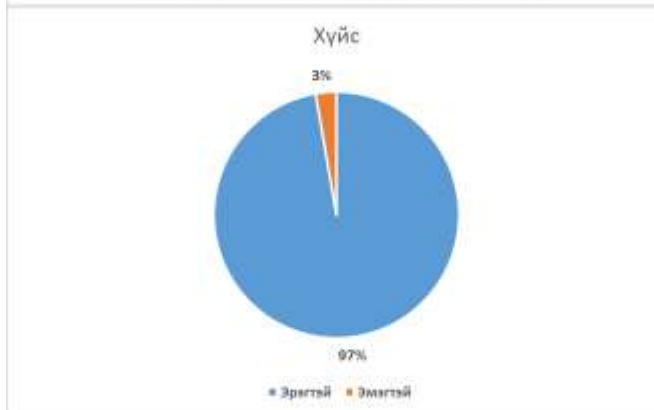
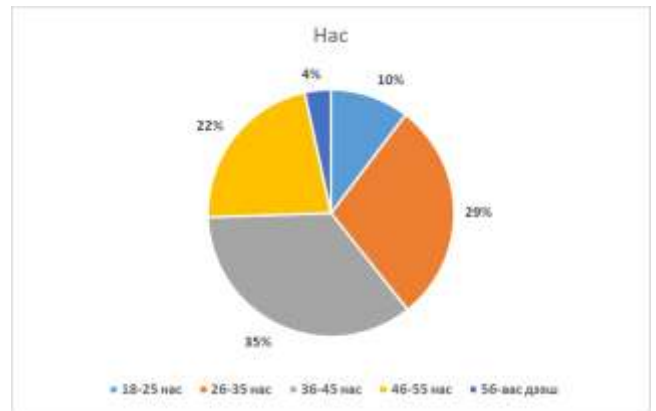
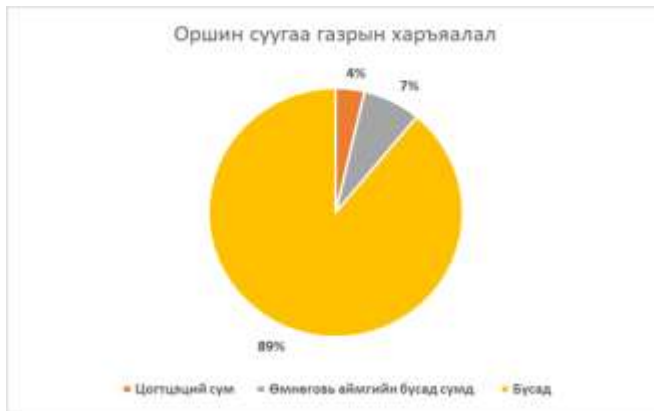
Дүрслэл 27. Тавантолгойн уурхайгаас Гашуунсүхайд боомт хүртэлх нүүрс тээвэрлэх маршрут

Нүүрс тээврийн жолооч нарт тулгамдаж буй асуудал

Энэ үнэлгээний хүрээнд үнэлгээний баг нүүрс тээврийн жолооч нараас санамсаргүй түүврийн аргаар асуулга судалгаа авсан. 2018 оны 3 дугаар сард Тавантолгойн уурхайгаас 6 км дэх зогсоол, зам дагуу, Цагаан хад орчимд дараалалд зогсож буй жолооч нараас судалгаа авсан. Судалгаанд оролцогчдын талаарх мэдээллийг доор харууллаа. Энэ нь нийт жолооч нарын хүн ам зүйн ерөнхий төлөв байдлыг төлөөлөхүйц үндэслэлтэй болно.

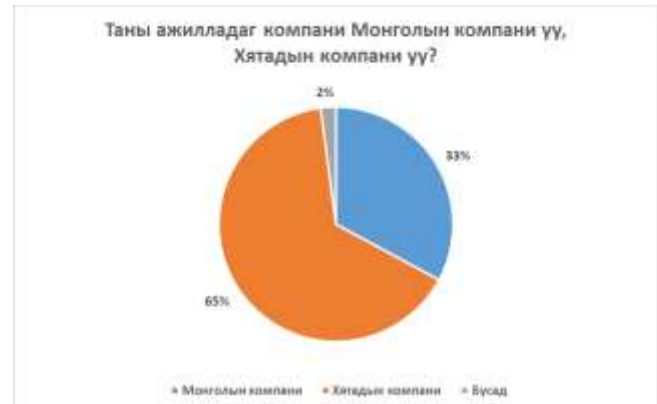
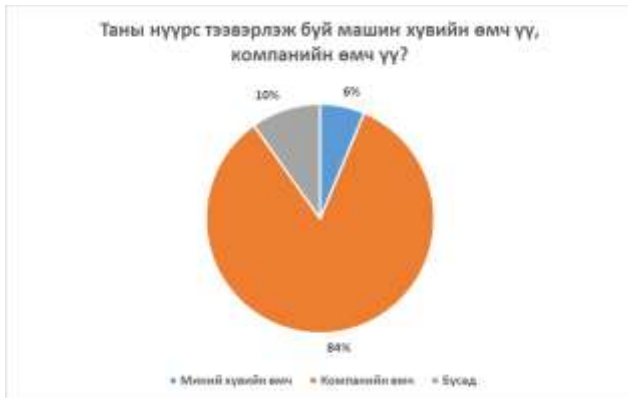
Дүрслэл 28. Нүүрс тээврийн жолооч нарын судалгаанд оролцогчдын мэдээлэл

Асуулга судалгаа болон бусад эх сурвалжаас авсан мэдээллээс үзэхэд нүүрс тээврийн жолооч нар ямар аж ахуйн нэгжид харъяалагдаж байгаагаасаа хамаарч хэд хэдэн бүлэгт хамаарч байна. Үүнд:

- Тээвэрлэлтээ өөрөө хариуцдаг Энержи Ресурс компанийн жолооч нар
- Монгол Улсын иргэдийн хөрөнгө оруулалттай ачаа тээвэрлэлтийн эрх бүхий аж ахуйн нэгжийн жолооч нар
- БНХАУ-ын иргэд, аж ахуйн нэгжийн хөрөнгө оруулалттай, Монгол иргэний нэр дээр бүртгэлтэй аж ахуйн нэгжийн жолооч нар
- Монгол Улсад бүртгэлтэй хувийн эзэмшлийн тээврийн хэрэгслээр нүүрс тээврийн ажилд оролцож буй цөөн тооны жолооч нар зэрэг болно.

Дүрслэл 28. Нүүрс тээврийн жолооч нарын тээврийн хэрэгслийн өмчлөл, аж ахуйн нэгжийн харьяалал (Асуулга судалгааны дүн, 2018 оны 3 дугаар сар)

1. Хөдөлмөрийн нөхцөл

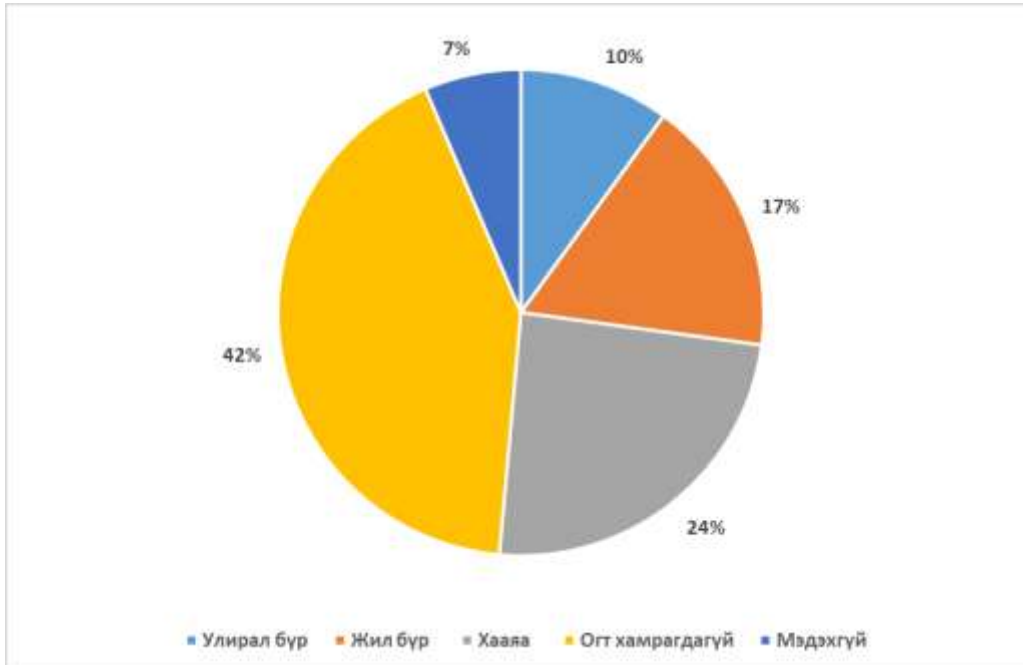
Жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас ямар аж ахуйн нэгжид харьяалагдаж буйгаас хамаарч цалин хөлс, хөдөлмөрийн нөхцөл, нийгмийн ба эрүүл мэндийн даатгалд хамрагддаг зэрэг нь ихээхэн ялгаатай байна. Жолооч нарын нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгал, тээврийн хэрэгсэл ашиглахтай холбоотой бүх төрлийн даатгалыг бүрэн хариуцдаг, жолооч бүртэй хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж, холбогдох хөдөлмөр, эрүүл ахуйн хууль, тогтоомж, дүрэм, журмыг баримталдаг аж ахуйн нэгж маш цөөн байна. Үндсэндээ Энержи Ресурс компани ба цөөн хэдэн тээврийн эрх бүхий аж ахуйн нэгжүүд үүнд хамаарч байна. Энержи Ресурс компани нь 600 орчим жолоочтой байна.

Энержи Ресурс компанийн жолооч нарын хувьд хөдөлмөрлөх, амьдрах орчин нөхцөл сайтар хангагджээ. Тухайлбал, жолооч нарын нийгмийн асуудал (орон сууц, сургууль, цэцэрлэг) шийдэгдсэн, эрүүл мэндийн үзлэг, үйлчилгээнд тогтмол хамрагддаг, мэргэжлийн зэргийн болон хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын сургалтад хамрагдаж, компанитайгаа гэрээ байгуулан ажилладаг. Тээврийн хэрэгслийн үзлэг, засвар үйлчилгээг тогтмол хийдэг, хөдөлмөр-амралтын горимыг мөрдүүлж хэвшүүлсэн, стандартын кэмп болон амралтын байраар хангагдсан байна.

“Монгол” компани буюу Монгол улсын иргэн, аж ахуйн нэгжийн хөрөнгө оруулалт, эзэмшлийн компаниуд нь тээврийн хэрэгслийн тоо, үйлдвэрлэлийн бааз, техник хангамж, хөдөлмөрийн хуулийн шаардлагуудыг мөрдөж буй эсэхээр хоорондоо ихээхэн ялгаатай байна. Жолооч нарын өгүүлснээр зарим “Монгол” компаниуд нь хөдөлмөрийн гэрээ байгуулдаг, уурхай орчимд болон зам дагуу өөрсдийн бааз болон кэмптэй байдаг учраас амрах боломжтой байдаг, эрүүл мэндийн ба нийгмийн даатгалд хамруулдаг, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны сургалтанд хамруулдаг зэрэг давуу талтай боловч цалин хөлс бага, цалин хөлсөө гэрээнд зааснаар олгодоггүй, машин эвдэрч гэмтэхэд жолоочийн хариуцлагад тооцох, цалингаас суутгах, техникийн оношлогоо үзлэг, засварыг шуурхай хийдэггүй зэрэг сул талуудтай байна. Тийм учраас олон жолооч “Хятад” компани буюу Монгол иргэн, аж ахуйн нэрээр бүртгэлтэй боловч БНХАУ-ын иргэд, аж ахуйн нэгжийн хөрөнгө оруулалт, эзэмшлийн аж ахуйн нэгжид ажиллах байдал их байна.

Цагдаа нар тээврийн хэрэгсэлтэй холбоотой зөрчлийн торгууль, төлбөрийг зөвхөн хувь жолоочид ноогдуулдаг нь жолооч нарт санхүүгийн дарамт үүсгэх, авлига өгөх нөхцлийг бүрдүүлэхээс гадна тээврийн аж ахуйн нэгжүүд хариуцлагаас мултрах нөхцлийг бүрдүүлдэг.

Дүрслэл 29. Та эрүүл мэндийн үзлэгт хэр тогтмол хамрагддаг вэ?

“Хятад” компанийн хувьд хөдөлмөрийн гэрээ байгуулах явдал тун цөөн, үндсэндээ орчуулагч, зуучлагчаар дамжуулж аман гэрээ хийдэг. Жолооч нар БНХАУ-д очиж машины эзэдтэй аман гэрээ хийгээд нүүрс тээвэрлэлтэд оролцдог. Энэ ангилалд жолооч нарын дийлэнх хувь нь хамрагдаж байна. Машиныг эзэмшигч тал нь машины даатгал, засвар үйлчилгээг бүрэн хариуцдаг боловч жолооч нар өөрсдийн эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн нөхцөлтэй холбоотой бүхий л эрсдлээ хариуцдаг байна. “Хятад” компаниудын жолооч нарын дийлэнх нь нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалгүй, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны сургалтанд хамрагдах нь бага байна.

Өмнөх компани бидний итгэлийг алдсан. Эвдрэл гэмтэл гарсан тохиолдолд компаниас төлнө гэж хэлчихээд дараа нь цалингаас суутгадаг. Тиймээс бид хувь хятадын машин барьж байна. Хувь хятад хүний нэг авах тал нь хангамжийг сайн өгдөг. Жолоочийн зүгээс машин хүйтэн, кабин дулаалмаар байна гэхэд шаардлагыг хүлээж аваад биелүүлдэг.

Замд явж байгаа тохиолдолд кабиндаа хонохоос өөр аргагүй. Уурхай дээр мөн адил кабиндаа хононо. Харин монгол компанийн жолооч уурхайд ачих үеэр өөрсдийн компанийн кэмпэд амардаг.

Хятад эзэнтэй Монголын нэр дээр явдаг юм байна лээ. Яг эзэдүүд нь бол дандаа Хятадууд. Гэрээ хийхдээ Монгол компани дээр хийчихдэг юм байна лээ.

Хятад компани бол эвдрэл гэмтлээ заагаад өгчих, та амарч бай, усанд орж бай гээд амраачихдаг, сайн амраана, за бэлэн болсон машинаа аваад яв гэдэг.

Амь даатгал байхгүй, нийгмийн даатгал байхгүй, эрүүл мэнд бүр ч байхгүй, гэрээ ч байхгүй, Зүгээр л ачиж аваачаад мөнгөө авна.

Жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас

Дүрслэл 30. Та хөдөлмөр, аюулгүй байдлын сургалтанд суудаг уу?

2018 оны 1 дүгээр сараас өмнө зөвхөн Энержи Ресурс компани өөрийн тээврийн хэрэгслээр нүүрс тээвэрлэж, ингэхдээ жолооч бүртэй хариуцлагын гэрээ байгуулж, хөдөлмөр аюулгүй байдлын сургалтад хамруулж, холбогдох хууль тогтоомж, стандартын дагуу нүүрс тээвэрлэлтийн ажлыг зохион байгуулж, жолооч нарт хөдөлмөр, амралтын горимыг мөрдүүлж ажиллаж байна. Гэхдээ зах зээлийн эрэлт (Хятадын талын худалдан авалт) нэмэгдсэн тохиолдолд туслан гүйцэтгэгч компани болон хувиараа тээвэрлэгч нартай гэрээ хийдэг байна. Энержи Ресурс компанийн тайлбарласнаар ихэнх тээврийн компаниуд Хятадын хөрөнгө оруулалтай, хятад менежменттэй компаниуд байдаг тул үйл ажиллагааны хувьд тогтворгүй, гэрээний үүрэг хариуцлага огт биелүүлдэггүй учир гэрээний хэрэгжилт хангалтгүй байдаг.

Эмч энд байхгүй, Энержид л байдаг гэсэн. Бид нарт бол тийм юм байхгүй. Бие өвдвөл аптека орж өвчин намдаах эм уучихдаг.

Жоохон даарах ч юмуу тийм үед их ханиалгадаг. Нүүрс буулгасны дараа бас. Энэ ажилтай л холбоотой байх гэж ойлгоод байгаа. Зүв зүгээр л байсан юм чинь.

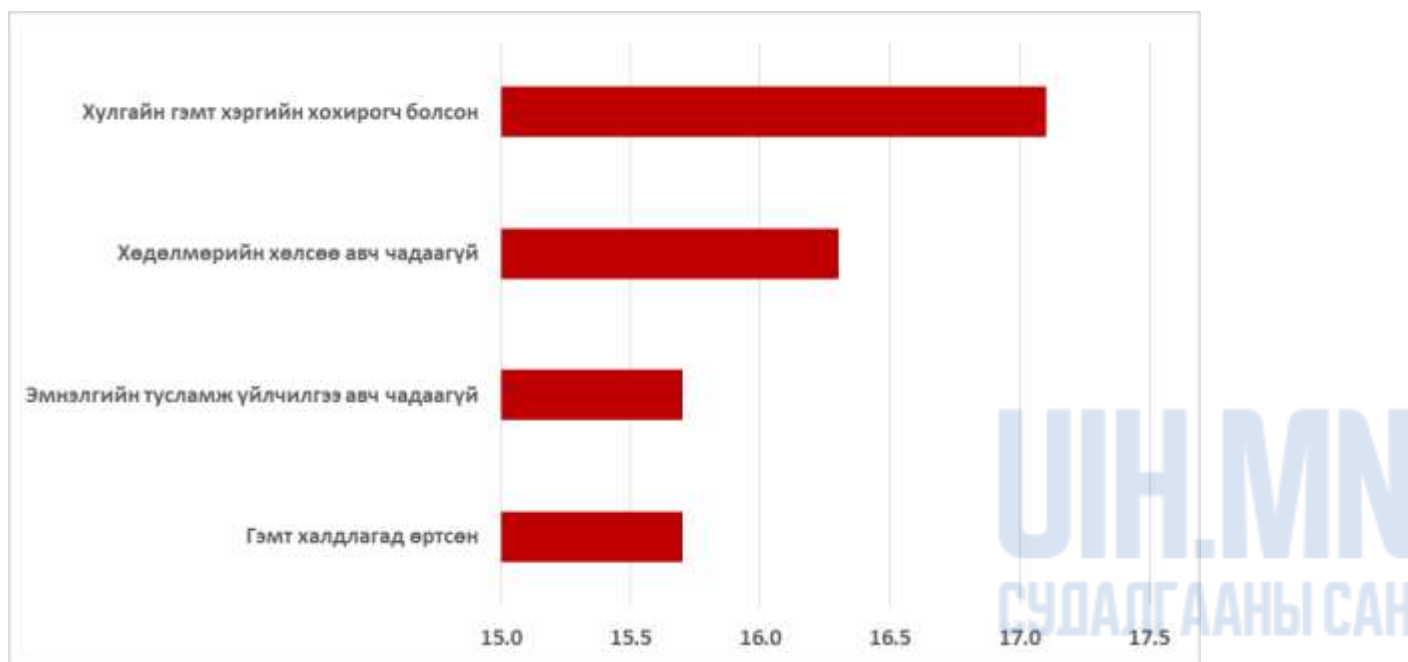
Дугуй хагарлаа гэхэд өөрсдөө л аргална, заримдаа үйлчилгээ гарч ирнэ, тогтсон юм байхгүй. Хагархай дугуйтай явбал дугуй шатна, нүүрс шатна.

Жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас

Харин Эрдэнэс Тавантолгой ХК болон орон нутгийн Тавантолгой ХК нь нүүрс худалдан авагч компаниуд (Шэнхуа, Чалко, Вэйнсвэй, Пушин г.м.)-д тээвэрлэлтийн асуудлаа даатгаж, тээвэрлэлтийн компаниудад ямар нэгэн шаардлага тавихаас зайлсхийдэг байна. Засгийн газрын шийдвэрээр 2018 оны 1 дүгээр сараас эхлэн бүх уул уурхайн компаниуд нүүрс тээврийн аж ахуйн нэгжтэй тээвэрлэлтийн гэрээ байгуулсаны дараа Авто тээврийн үндэсний төв “С” болон “Д” зөвшөөрлийг олгох зохицуулалт хийгдээд байгаа боловч Эрдэнэс Тавантолгой, Тавантолгой компаниуд энэ асуудалд нилээд хойрго хандаж байна.

2018 онд Зам тээврийн хөгжлийн яамнаас зохион байгуулсан шалгалтаар нүүрс тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа аж ахуй нэгжүүдийн 60 орчим хувь нь стандартын шаардлага хангасан тээврийн хэрэгсэлтэй байгааг тогтоосон байна.⁵⁵ Түүнчлэн, Авто тээврийн үндэсний төвөөс 2018 оны 5 дугаар сард хийсэн техникийн хяналтын үзлэгээр уурхайгаас Гашуунсүхайд чиглэлд нүүрс тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа явуулж байгаа 124 аж ахуй нэгжийн нийт 6452 хүнд даацын тээврийн хэрэгсэлд үзлэг хийжээ. Үүнээс 3799 нь буюу 28 хувь нь “Хүнд даацын автотээврийн хэрэгсэл”, техникийн ерөнхий шаардлага MNS 6278:2011 стандартын шаардлага хангаагүй байсан бөгөөд 3790 нь өнгө үзэмж, 69 нь тоормос, 31 нь жолооны шаардлага хангаагүй, 9 тээврийн хэрэгсэл гэрэл дохионы бүрэн байдлыг хангаагүй байсан байна.⁵⁶

Дүрслэл 31. Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд жолооч нарт тохиолдож байсан асуудлууд, хувиар

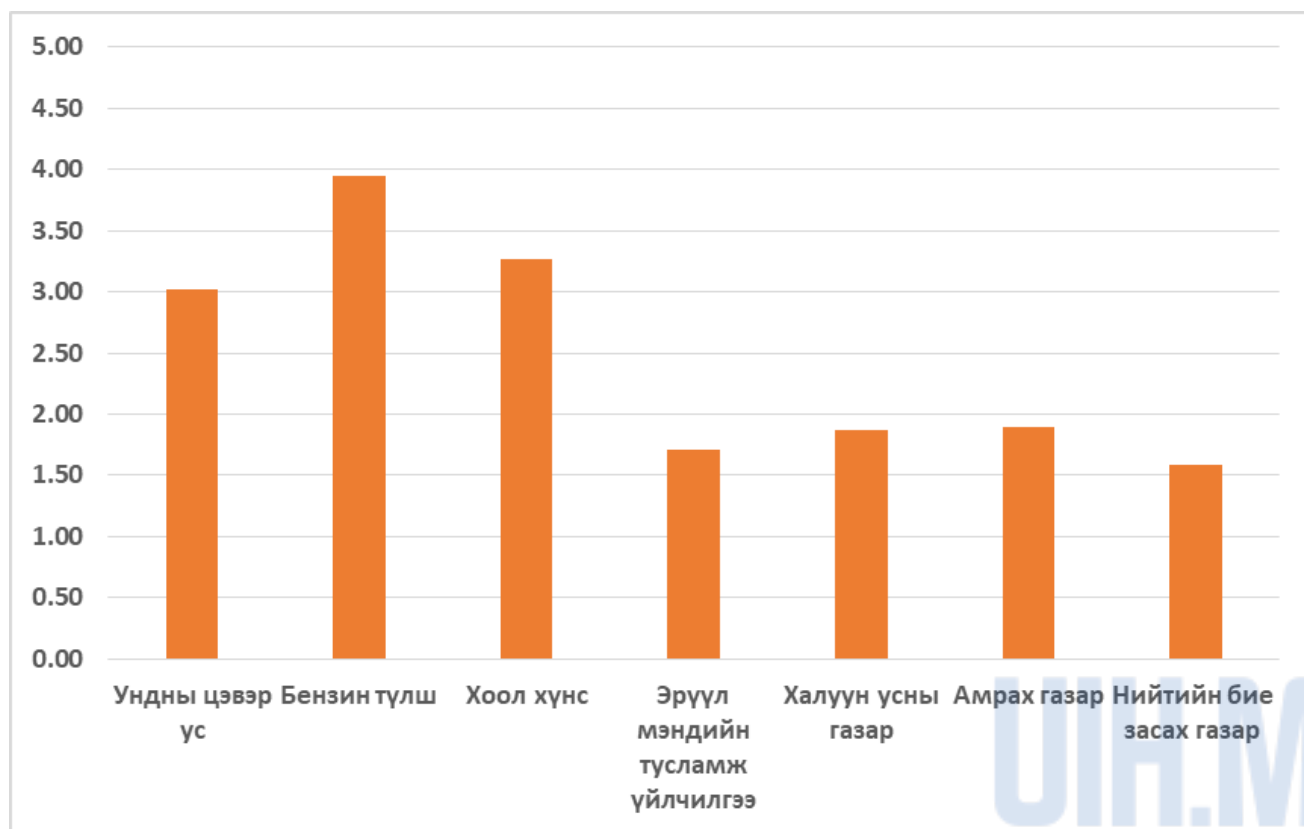
Түүнчлэн, нүүрс тээврийн жолооч нарт хөдөлмөрийн нөхцлийн хувьд дараах асуудлууд тулгамдаж байна. Үүнд:

⁵⁵ <https://smartcar.mn/news/169>

⁵⁶ Гашуунсүхайд чиглэлийн нүүрс тээврийн үйл ажиллагаанд цогц хяналт тавьж байна.
<http://mminfo.mn/news/view/18658>

- Тавантолгой бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх, борлуулах үйл ажиллагаа явагдаж буй Өмнөговь аймгийн Цогтцэций, Баян-Овоо, Ханбогд сумдын нутагт ажиллаж, амьдарч бусад иргэдийн нэгэн адил агаарын бохирдол (нүүрсний болон тээвэрлэлтийн тоосжилт), ундны болон ахуйн хэрэглээний усны гачигдалтай орчинд ажиллаж, амьдардаг.
- Нийт жолооч нарын 90 хувь нь (Энержи Ресурс компаниас бусад) эрүүл мэндийн үйлчилгээ (анхан шатны тусламж, оношлогоо, эмчилгээ)-нд хамрагдах боломжгүй байна.
- Хөдөлмөрийн тухай хуулийн дагуу олгогдсон эрх (долоо хоногийн ажлын цаг 40 хүртэл байна, ердийн ажлын өдрийн үргэлжлэл 8 хүртэл цаг байна, илүү цагаар болон долоо хоногийн амралтын өдөр ажилласны нэмэгдэл, илүү цагийн хөлс авах, хүнд нөхцөлд ажилласны нэмэгдэл авах г.м.)-ээ эдлэх боломжгүй байна.

Дүрслэл 32. Нүүрсний тээвэр хийхэд дараах үйлчилгээ хүртээмжтэй байдаг уу? (5-1 хүртэл оноогоор үнэлнэ үү.)

- Нүүрс тээвэрлэлтийн ажилд оролцож буй уул уурхайн компани (Энержи Ресурсаас бусад бүх), нүүрс худалдан авагч тал (БНХАУ-ын нүүрсний компани, борлуулагч), тээврийн аж ахуйн нэгж нь тээвэрлэлтийн асуудалд холбогдох хууль (Иргэний хууль, Авто тээврийн тухай хууль), дүрэм, журам, стандартыг мөрдөх ажлыг биелүүлэх сонирхолгүй байгаагийн улмаас хөдөлгөөний аюулгүй байдал болон хөдөлмөрийн аюулгүй байдал алдагдаж, жолооч нар эрүүл, аюулгүй орчинд хөдөлмөрлөх, амьдрах боломж хязгаарлагдмал байна.

Зураг 9. Нүүрс тээврийн жолоочийн машины кабины дотор тал

Өвөл, зунгүй л машиндаа хоноглоно. Өвөлд бол кабин халаагч, паараа ажиллуулаад л амарна даа.

Өвөл бол хэцүү, хүн өөрөө даарч хөрөхгүй кабин халаагчтай байлаа гэхэд машин хөлдөөд, дор хаяад машин аслаа гэхэд тормос шөрмөс нь зуураад л тэгээд цуваагаараа зогсох асуудал гарна.

Амрах газар байхгүй, нэг газар амрах гээд орхиод явбал тоноод хаячихна.

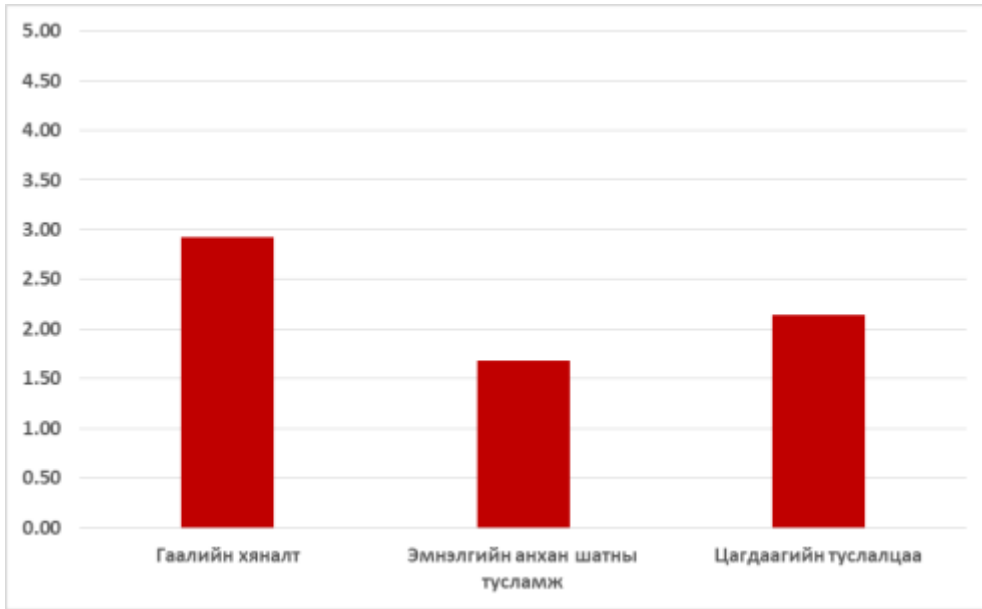
Замд дараалалд зогсож байсан нэг залуу амьдаараа шатаж үхэж байсан. Яаж ч чадахгүй, хаанаас ч галын машин ирэх юм. Бидний энэ машинд байгаа галын хор чинь унтрааж дийлэхгүй байгаа юм чинь.

Жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас

- Төрийн үйлчилгээ (боловсрол, эрүүл мэнд, халамж, шүүх, захиргаа, нийгмийн хэв журам сахиулах г.м.) авах эрх хязгаарлагдмал, түүнийг хангах механизм бүрдээгүй байна.
- БНХАУ-ын нутаг дэвсгэрт Монгол Улсын иргэний хувьд эрхээ хамгаалуулах боломжгүй. БНХАУ-ын харъяат иргэд, аж ахуйн нэгжтэй хөдөлмөрийн маргаанаа шийдвэрлүүлэх механизм байхгүй байна. Хятадын талд хэрэг, зөрчилд өртсөн жолооч нарын эрхийг хамгаалах механизм байхгүй. Өвөрмонгол иргэд хөтөч буюу зүүчлагчаар ажиллаж, шаардлагатай тохиолдолд Хил хамгаалах ерөнхий газрын албан хаагчид Хятадын талтай холбогдож, асуудлыг зохицуулахыг оролддог.

Хятадад цагдаа нар зоддог гэж ярьдаг. Зарим нь ч манайхны буруу юм байгаа л байх, гэхдээ Хятадууд их хэрцгий зодож жанчаад байдаг.

Хятад талд асуудал гарахад хандах байгууллага, хүн юу ч байхгүй. Монгол талын хөтөч гээд нэг өвөрмонгол хүн л бий. Тэр нь бид нарт ямар ч хамаагүй. Тэр нь машин тэрэг эвдэрвэл ингэлээ тэглээ гэж ярьж өгдөг.

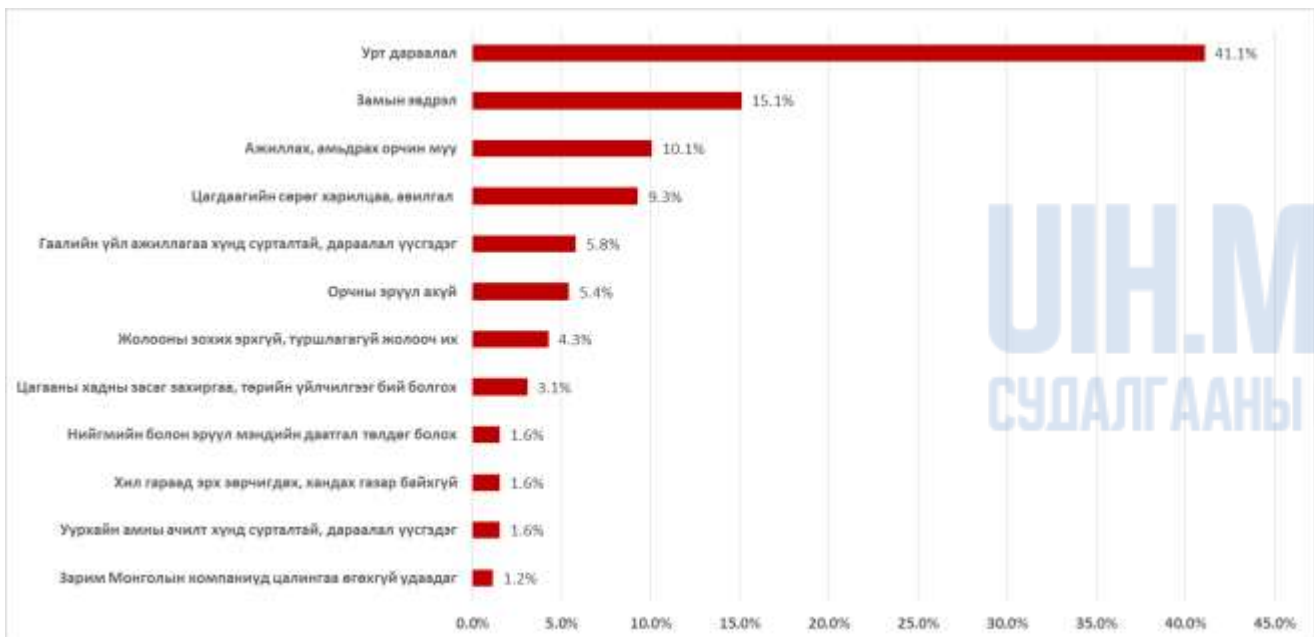

Дүрслэл 33. Төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг үнэлнэ үү? (5-1 хүртэл ач холбогдлоор нь үнэлнэ үү)

Урт дараалал, түгжрэл

Нүүрс тээврийн жолооч нараас авсан асуулга судалгаагаар хамгийн ихээр тулгамдаж байгаа 3 хүртэлх асуудлыг нэрлэхийг хүссэн бөгөөд түүний үр дүнг доорх дүрслэлд харуулаа.

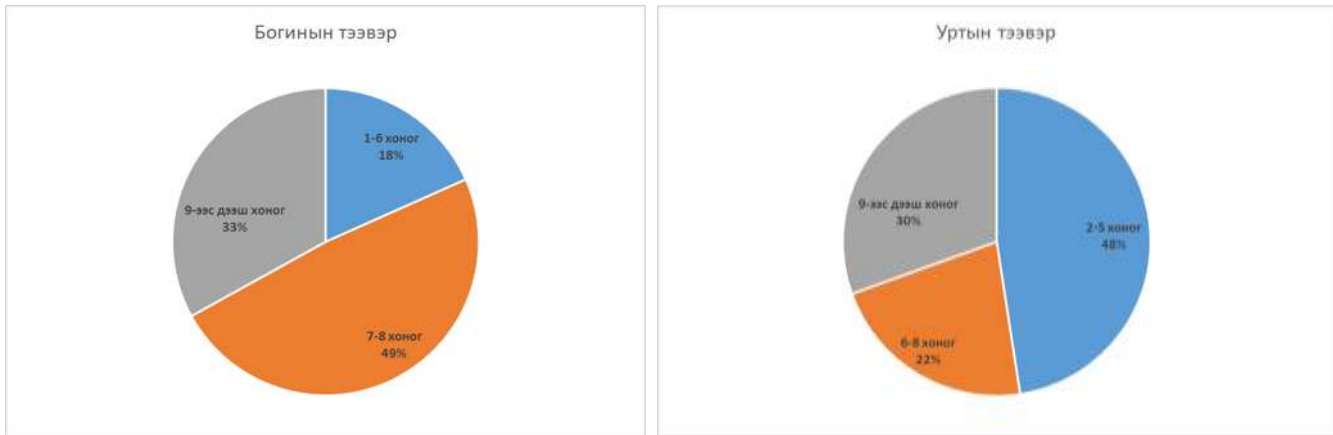
Дүрслэл 34. Нүүрс тээврийн жолооч нарын хувьд тулгамдаж буй гол асуудлууд (Асуулгын судалгааны нэгтгэсэн дүн, 2018 оны 3 сар)

Жолооч нарын хувьд асар их цаг хугацааг урт дараалалд хүлээж өнгөрөөдөг. Уртын тээвэр нь уурхайн амнаас нүүрс ачаад Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсэд нүүрсээ буулгаад эргээд уурхайн ам руу явахад үүсдэг дараалалд дийлэнх хугацааг зарцуулдаг байна. Богинын тээвэрт

Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсээс нүүрс ачих, түүнийг Гашуунсүхайд, Ганц модны боомтоор нэвтрүүлж, БНХАУ-ын нутаг дэвсгэрт нүүрсээ буулгах зэрэгт тус бүр дараалалд орох, бичиг баримт бүрдүүлэх, машины үзлэг оношлогоо, хилээр буцаж орж ирэхэд мөн нилээдгүй хугацаа зарцуулдаг. 2018 оны 3 дугаар сард үнэлгээний багийн хийсэн асуулга судалгаагаар богино ба уртын маршрутаар тээвэр хийхэд дунджаар хэд хоног зарцуулж буйг асуухад дараах дүн гаржээ.

Дүрслэл 35. Урт, богинын маршрутаар нүүрс тээвэр хийхэд зарцуулж буй дундаж хугацаа (Асуулгын судалгааны нэгтгэсэн дүн, 2018 оны 3 дугаар сар)

20-10 гаруй км үргэлжилсэн урт дараалал болон уурхай ам, гаалийн хяналтын бүсэд нүүрс ачих, буулгах үеийн дараалал, түгжрэл нь жолооч нарын эрүүл мэнд, сэтгэл санаа, санхүүгийн байдалд олон талын сөрөг нөлөөлөл учруулдаг. Үүнд:

- Зам дагуу нийтийн бие засах газар ховор учраас машины кабиндаа шил саванд, гадаа ил задгай бие засах болдог. Эмэгтэй жолооч нарын хувьд энэ илүү хүндрэлтэй байдаг. Харин 2018 оны 5-6 дугаар сард Гашуунсүхайд зам компани зам дагуу хэд хэдэн цэгт нийтийн энгийн бие засах газрууд байгуулжээ.

Энд чинь бид хагас нойртой, хагас хоолтой, за хувцсаа тайлж унтана гэж байхгүй. Дандаа л машиндаа унтацгаана. Урд талын тэрэг хөдлөөд явбал босож харайгаад тэргээ урагшлуулна. Үнэнийг хэлэхэд бараг л гайгүй дэглэмтэй шорон шиг л явж байна.

За эрчүүд ч яахав энд тэнд очоод бие засчихна. Эмэгтэй бид нар чинь бүтэн өдөржингөө шээсээ бариад орой болохыг хүлээгээд явж байдаг. Цагаан хадан дээр байгаа 00-уудаа бүгдээрэнг нь цоожилчихно. Ядаж нэг гоё нэгдсэн 00-той байгаасай л гэж бодох юм.

Эмэгтэй жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас

Зураг 10. Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсэд үүссэн урт дараалал ба орчны бохирдол

- Зам дагуух 30 гаруй хоолны газрууд, дуудлага ба зөөврөөр хоол зардаг иргэдийн үйлчилгээнд холбогдох байгууллагууд эрүүл ахуйн хяналт тавьдаггүй учраас их эрсдэлтэй.
- Олон цагаар дараалалд зогсож чанарын шаардлага хангаж буй эсэх нь тодорхойгүй хоол хүнс хэрэглэснээр ходоод хямрах, өвдсөн хүн их байдаг.
- Ихэнх жолооч нар машины кабинд өөрсдөө хоол хийж иддэг. Үүнтэй холбоотой газ дэлбэрэх, битүү чанагч буудах, түлэгдэх, гэрэлтүүлэг муу орчинд гараа гэмтээх тохиолдлууд их гардаг.
- Олон цагаар дараалалд зогсох үеэр жолооч нар архи уух, маргалдаж зодолдох, гэмт хэрэгт өртөх эрсдэл нэмэгддэг. Цагдаагийн байгууллагын зүгээс хяналт тавьдаг боловч дараалал дундуур явж архи зардаг олон машинуудыг хянах боломжгүй байдаг байна. Боомтын ажлын цагийн хуваарийн дагуу Ням гарагт хил хаагддаг бөгөөд энэ өдөр жолооч нарын дунд архидалт ихэсдэг байна.

Хөгшин чинь урдуур нь орчих уу гэж найрсаг хэлэхийн оронд шууд дайрдаг. Үүнээс болж Цагаан хаданд настай жолооч бага залууг хөнөөсөн хэрэг байна.

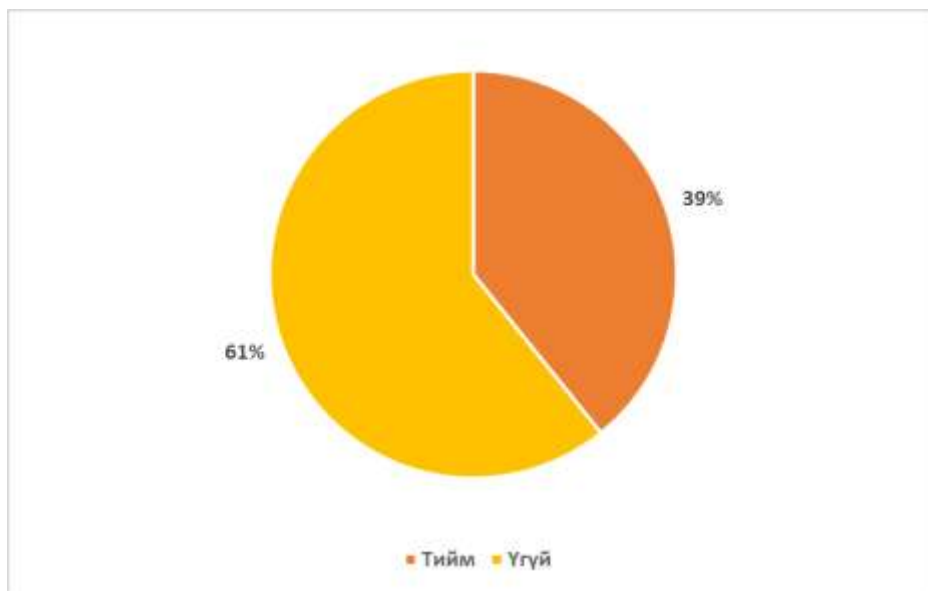
Урдуур дайрч орох нь маш их. Чадалтай нь чадалгүйгээ, эсвэл бүлэглээд ч гэдэг юм уу, буугаад ирэхэд цохиод унагадаг, олуулаа явж байгаа бол бөөрөлхдөг.

Жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас

- Урт дараалалд машины эд ангийг хулгайлах гэмт хэрэг их гардаг байна. Жолооч нар цагдаад мэдэгддэг боловч гэмт хэрэгтнийг илрүүлсэн тохиолдол тун бага байдаг. Гол төлөв

жолооч нар машинаа түр орхих, шөнө амарч буй цагаар хулгайн гэмт хэрэг гардаг байна. Жолооч нарын өгүүлснээр БНХАУ-ын нутаг дэвсгэрт зам дагуух хяналтын камер олон тул машинаа зам дээр түр орхих зэрэгт хулгайд эд зүйлээ алдах асуудал гардаггүй байна.

- Жолооч нар машиндаа олон хоногоор хоноглож байгаа нь ууц нуруу, арьсны өвчнөөр өвчлөх, хууч өвчтэй хүмүүсийн өвчин сэдрэх тохиолдол гардаг байна. 60-аас дээш настай жолооч нар цөөнгүй байна. Түүнчлэн, цөөн тооны эмэгтэй жолооч нар ажиллаж байна. Жолооч нар усанд орох, гараа угаах зориулалтын орчин байхгүй учраас бохирдолтой холбоотой амьсгалын тогтолцооны, арьсны өвчин их байдаг гэж мэдээлж байна.
- Олон хоног дараалалд хүлээсний улмаас замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчиж урсгал сөрөх, зориулалтын бус шороон замаар явж дараалал дайрах тохиолдол их гардаг. Энэ нь зам тээврийн осол, цагдаад торгуулах, саатуулагдах, жолооч нарын хооронд маргаан зөрчил үүсгэдэг байна.
- Цагаан хаданд ажиллаж байгаа цагдаагийн хөдөлгөөнт бүлэг Цагаан хад болон Ханбогд суманд эрүүлжүүлэх болон түр саатуулах байр байхгүйгээс шалтгаалан гэмт хэрэг үйлдсэн, согтуу этгээдийг өөрсдийн ажлын өрөө болон гэртээ харгалзах, улмаар сэжигтнийг аймгийн төв рүү 200 км тээвэрлэн хүргэдэг байна.
- Олон хоног дараалалд түгжирч зогсох, замын хөдөлгөөнтэй холбоотой уур бүхимдал үүсэх, гэр бүлээсээ хол, олон хоногоор бохир орчинд ажилладаг зэрэг шалтгаанаар жолооч нарын дунд сэтгэл санааны хямрал, сэтгэл гутралд орох явдал их байдгийг өгүүлж байна. Үүнийг асуулга судалгааны дараах дүн нотолж байна.

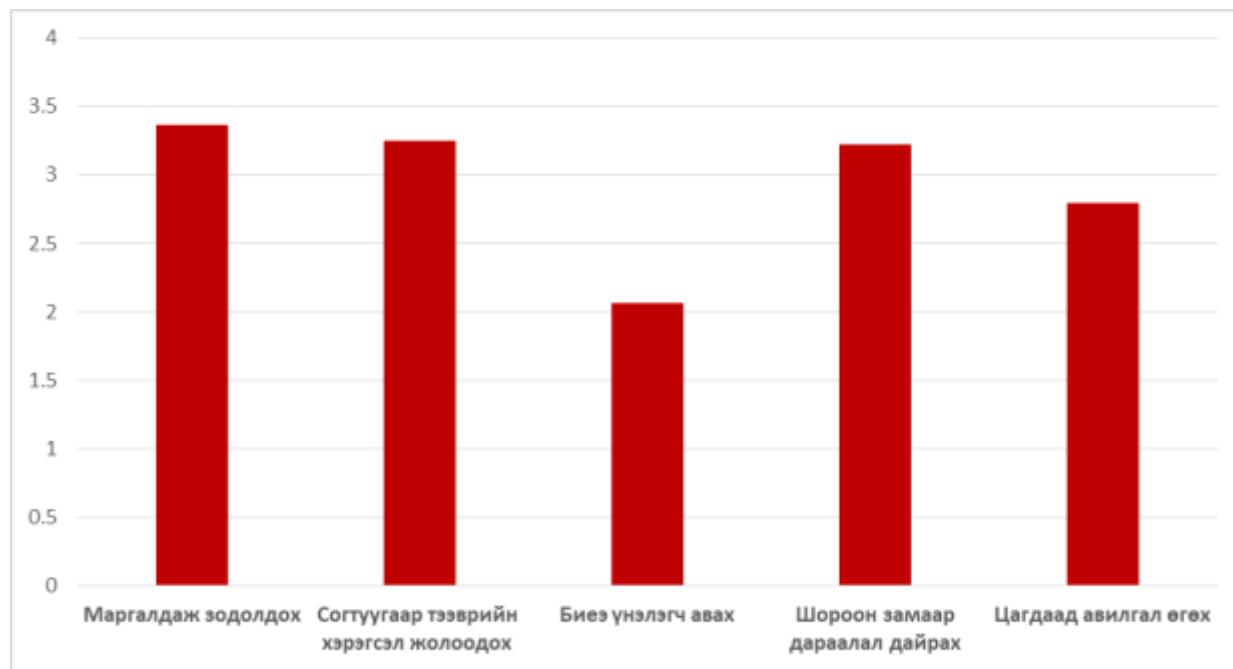

Дүрслэл 36. Таны хувьд сэтгэлзүйн зөвлөгөө авах үйлчилгээ хэрэгцээтэй байдаг уу?

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Асуулга судалгаагаар жолооч нараас доорх графикт харуулсан асуудлууд хэр их тохиолддог болохыг тандав. 1-5 хүртэлх оноогоор авч үзвэл эдгээр асуудлын ихэнх нь жолооч нарт нийтлэг тулгарч байна гэж дүгнэж болно. Ялангуяа жолооч нарын дунд архи уух, замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчихтэй холбоотой маргалдаж зодолдох, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох, дүрэм зөрчсөн болон техникийн шаардлага хангаагүй тээврийн хэрэгсэл жолоодсон гэдэг үндэслэлээр цагдаад торгуулах, саатуулагдах үед авлига өгөх тохиолдол их байдгийг харуулж байна. Жолооч нартай хийсэн ярилцлагын үеэр ч эдгээр асуудлыг олон жолооч нар онцлон хэлж байсан юм.

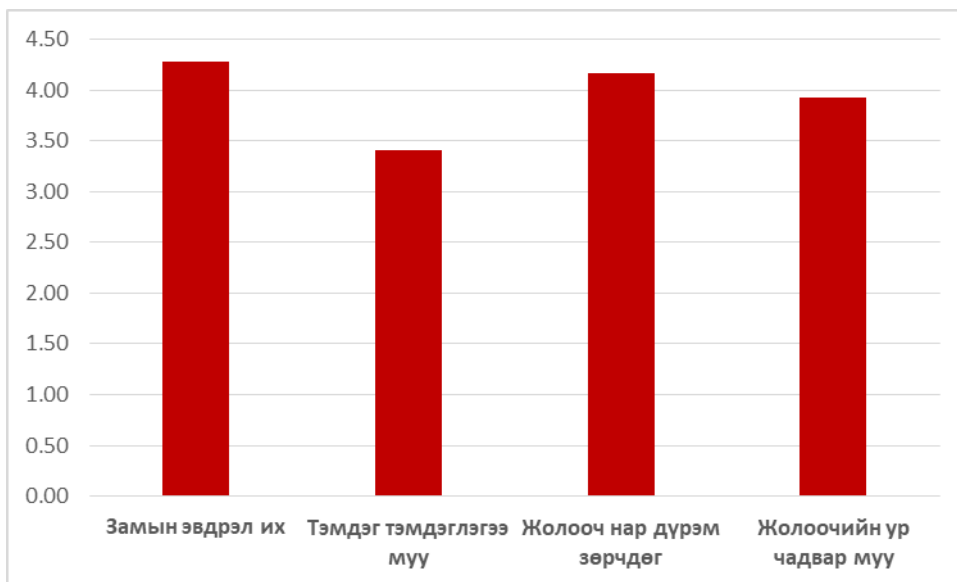
Дүрслэл 37. Нүүрс тээвэрлэлтийн явцад дараах асуудлууд гардаг эсэх

Замын тээврийн осол

Зам тээврийн осолд өртөх магадлал өндөр байна. 2010-2012 онд хатуу хучилттай болон шороон замаар нүүрс тээвэрлэлт явагдаж байхад жилд 300 гаруй зам тээврийн осол гарч нийт 30 хүн нас барсан байдаг. 2016-2017 оны зам тээврийн осол гэмтлийн мэдээллийг харьцуулж үзэхэд жилд 1500 орчим зам тээврийн осол гарч, түүний улмаас 10 орчим хүн амь насаа алдаж, олон арван хүн бэртэж гэмтэж, мөн эд хөрөнгийн хохирол амсаж байна. Дунджаар тооцвол өдөрт 4-5, 1 сард 125 орчим осол гарч, сар бүр 1 хүний амь нас хохирч байна. Үнэлгээний багийнхан 2018 оны 3 дугаар сард Цогтцэций суманд ажиллахад он гарсаар 26 осол гарч, 4 хүн нас барж, 6 хүн гэмтсэн болохыг орон нутгийн цагдаагийн хэлтсээс мэдээлсэн. 2013-2014 онд нүүрс тээвэрлэлтийн хэмжээ багассан, замын осол, хэрэг зөрчил цөөрсөн гэж үзвэл 2010-2018 онд Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн замд гарсан ослын улмаас наад зах нь 50 гаруй хүний амь нас үрэгдсэн байна.

Асуулга судалгаагаар жолооч нараас нүүрс тээврийн замд гарч буй ослын шалтгааныг 1-5 хүртэлх оноогоор үнэлэхийг хүсэхэд дараах дүн гарсан. Жолооч нарын үзэж буйгаар Гашуунсүхайтын зам эвдрэл ихтэй байгаа нь ослын ноцтой шалтгаан болдог байна. Замын эвдрэл, нүх, бартаа саадыг тойрч гарах үед эсрэг урсгалын машинтай мөргөлдөх, ар талын машиныг чиргүүлээр гуйдах, огцом хурдаа хассаны улмаас машин онхолдох зэрэг осол зонхилдог байна.

Дүрслэл 38. Зам тээврийн осол гарч буй шалтгаануудыг үнэлнэ үү

Жолооч нар замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчдөг явдал осол гарахад ихээр нөлөөлдөг гэж үзсэн. Үүнд хурд хэтрүүлэх, дүрэм зөрчиж үрсгал сөрөх, гүйцэж түрүүлэх, бүрэн бус техникээр хөдөлгөөнд оролцох зэрэг зөрчил зонхилдог байна. Ялангуяа, хүнд даацын машиныг жолоодохдоо хурд хэтрүүлснээс болж үүсэх эрсдлийг мэдэхгүй, тооцохгүйгээс осол их гардаг. Зөвхөн 4 шалган нэвтрүүлэх цэгээс бусад газар хяналтын камер байхгүй тул дүрмийн зөрчлийг сайтар хянах боломжгүй хэвээр байна.

Түүнчлэн, мэргэжлийн зэрэггүй, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын сургалтанд хамрагдаагүй, туршлагагүй жолооч нар их байдгаас осол их гардаг гэж үзэж байна. Үүнийг орон нутгийн цагдаагийн байгууллага ч мөн онцолж байв. Ялангуяа, УБ хотод жолооны ангиллыг хууль бусаар олгодог (ойролцоогоор 100-150 мянган төгрөг гэх мэдээлэл байна) нь жолооны эрхийн үнэмлэхгүй залуучуудаар машин бариулах, машинаа урагшлуулах асуудал гарсаар байна. Ийм шалтгаанаар зун их, дээд сургуулийн амралт эхлэхэд оюутнууд олноор ирдэг талаар жолооч нар болон цагдаа нар өгүүлж байсан.

Осол гарч буй шалтгаан бол залуучууд юм. Шууд мөнгөөр үнэмлэх авчихсан. 17-той хүүхэд бүх ангилал авчихсан явж байна. Надтай таарч л байсан.

Замын эвдрэл тойрох гээд шөнө мөргөлддөг. Эвдрэл их. Тусгаарлах зураас байхгүй.

Эвдрэлтэй газар гэдгийг мэддэг нь байна, мэддэггүй нь байна.

Архидалт бол байна. Хуучин оочергүй байхад архидалт бага байсан. Одоо оочерт байхдаа архи уудаг. Тэгээд оочер татах үед ажил хийж байгаа хүн юм чинь согтуугаар машинаа урагшлуулдаг. Энэ үедээ аваар осол, зөрчил гарах тохиолдол бий.

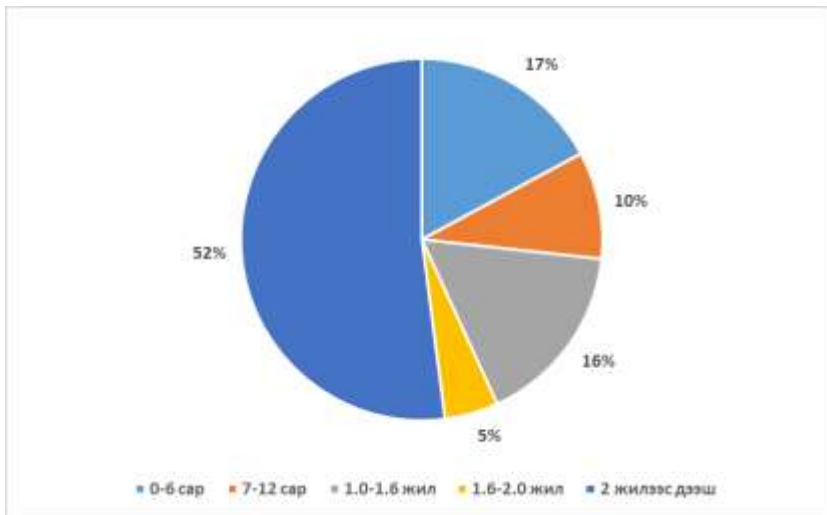
Зарим жолооч нар архи ууснаас болж үрсгал сөрж орж ирдэг.

Зун оюутнууд хичээл тараад ирэхээр хэцүү. Аваар их гарна. Үнэмлэх бол 100, 150 цаас өгөөд гаргачихдаг, тэр тал дээр цагдаа сайн ажиллах ёстой.

Дүрмээ баримталдаггүй жолооч нарын асуудал хүндрэлтэй. Шөнө орой гэрлээ шилжүүлэхгүй байна. Урдаас ирж байхад нөгөө замын эвдрэлийг улаан цайм тойрч урдуур орчих гээд байдаг.

Жолооч болон цагдаагийн ажилтнуудтай хийсэн ярилцлагаас

Дүрслэл 39. Нүүрс тээврийн жолоочоор ажилласан хугацаа (Асуулга судалгаа, 2018 оны 3 сар)

Тавантолгой нүүрс тээврийн замын дагуу эмнэлгийн болон онцгой байдлын салбар нэгж байхгүй бөгөөд осол гарсан тохиолдолд харъяаллын сум (Ханбогд, Цогтцэций, Баян-Овоо) эсвэл Тавантолгойд ажиллаж байгаа уурхайн эмнэлэг, аврах албаны тусламж ирэх хүртэл цаг алдах, ингэснээр амь нас алдах, нүүрс тээврийн хөдөлгөөнийг удаан хугацаагаар саатуулдаг.

Манай энэ зам чинь уурхайн амнаас боомт хүртэл 237 км байдаг. 100 км юм уу 150 км дээр осол аваар гарлаа гэж бодоход яах вэ? Жишээ нь 7 хоногийн өмнө айхтар осол гарсан. Явж байсан машины араас өөр нэг машин мөргөж чихэгдсэн. Жолоочийн 2 хөл нь тасарсан учраас маш их цус алдаад байхад юу ч үгүй шамбийсан машинаас хүнээ татаж авч чадахгүй байсан. Ингээд Оюу Толгой компаниас тусламж хүсэж, түүний дагуу компанийн аврах анги тасдагч хөрөөтэй, эмнэлгийн багтайгаа ирсэн. Нөгөө хүнийг Оюу Толгойн кэмп рүү авч яваад эмчилгээ хийсний дараа УБ хот руу онгоцоор нисгэсэн. Харамсалтай нь хотод очоод 2-3 хоног болоод гэмтлээ даалгүй өнгөрчихсөн.

Цагаан хадны Гаалийн хяналтын бүсийн цагдаагийн ажилтантай хийсэн ярилцлагаас

Энержи Ресурс компани нь тээврийн хэрэгслээ бүрэн хянаж, шаардлагатай үед эмнэлгийн болон техникийн тусламж үзүүлэх тогтолцоо, хүч хэрэгсэлтэй. Харин Эрдэнэс Тавантолгой болон Тавантолгойн уурхай зөвхөн өөрсдийн талбайд эмнэлгийн тусламж үзүүлэх журамтай. Тавантолгой-Гашуунсухайтын замд тээвэр хийж буй 7000-10000 жолооч нарт Цагаан хадны бүсэд

хувиараа төлбөртэй үйлчилгээ үзүүлж буй хоёр эмчтэй, эмийн сан болон анхан шатны болон яаралтай тусламж үзүүлэх нэгж байхгүй байна.

Эрдэнэс Тавантолгой ХК болон Тавантолгой ХК нь зөвхөн нүүрс олборлолт, борлуулалтын ажилд анхаарч, нүүрс тээврийн ажилд оролцож буй жолооч нарын асуудлыг хариуцахаас зайлсхийж ирснээс нүүрс тээврийн ажилд оролцож буй жолооч нарын хөдөлмөр, амралтын горим алдагдаж, хууль, дүрэм, журам сахиулах боломжгүй нөхцөлд хүрээд байна. Ингэснээр Энержи Ресурс болон цөөн тооны аж ахуйн нэгжээс бусад нүүрс тээвэрлэлтийн байгууллагууд Монгол Улсын дараах хууль тогтоомжийг зөрчсөөр байна.

Зөрчигдөж буй хууль тогтоомж

Хөдөлмөрийн тухай хууль

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль

Эрүүл ахуйн тухай хууль

Нийгмийн даатгалын тухай хууль

Эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль

Хог хаягдлын тухай хууль

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль

Жолоочийн даатгалын тухай хууль

Татварын ерөнхий хууль

Компанийн тухай хууль

Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай хууль

Журам

Автотээврийн хэрэгслээр ачаа, зорчигч тээвэрлэх журам (ЗТБХБЯ, 2009)

Автотээврийн хэрэгслийн техникийн үзлэг явуулах журам (ЗТЯ, 2013 | 10 | 21,

<http://www.legalinfo.mn/annex/details/6116?lawid=9641>)

Автотээврийн хэрэгслийн бүртгэл хөтлөх, улсын дугаар олгох журам (2012 | 59,

<http://www.legalinfo.mn/annex/details/6010?lawid=9458>)

Автотээврийн хэрэгслээр мэргэшсэн жолооч бэлтгэх журам, мэргэшил дээшлүүлэх сургалтын хөтөлбөр (ЗТБХБЯ, БСШУЯ, 2010 | 161 | 229)

Ачаа тээвэрлэлтийн зөвшөөрөл (Авто тээврийн үндэсний төв)

<https://www.transdep.mn/?subm/45.html>)

Хоолны газрын нийтлэг журам (ХХААХҮЯ, 2010 | 206

<http://www.legalinfo.mn/annex/details/5447?lawid=8195>)

Олон улсын гэрээ, хэлэлцээр

Монгол Улс, БНХАУ-ын автотээврийн хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх тухай

яам хоорондын протокол (<http://www.nartam.org/22.html>)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн ажиллах, амьдрах орчны асуудал

2016-2017 онд Тавантолгойн бүлэг уурхайн нүүрсний экспорт нэмэгдэж Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн орчмын байгаль орчин, хөрс, агаарын чанар, хүний эрүүл мэнд, хөдөлмөрлөх нөхцөл, орчмын бэлчээрт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл улам ихэссэн байна. Байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөлөл уурхайн орчинтой ижил түвшинд болсон хэдий ч Цагаан хадны нүүрс дамжуулан буулгах газрууд буюу талбайд байгаль орчин, нийгэм, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ, агаарын чанар, хөрс, усны бохирдлын хяналт шинжилгээ огт хийгдэлгүй, үйл ажиллагаа нь үргэлжилсээр байна.

Зураг 11. Цагаан хадны орчим дахь нүүрс тээвэрлэлтийн байдал

Түүнчлэн, энэ бүсэд төрөл бүрийн үйлчилгээ эрхлэх хүмүүсийн тоо нэмэгдэж, дэлгүүр, хоолны газар, ахуйн үйлчилгээний газрууд олширч, газар ашиглалт ихээхэн тэлсэн байна. 2018 оны 6 дугаар сарын байдлаар Цагаан хад орчимд ажиллаж, амьдарч буй иргэд ундны усны хэрэгцээгээ зөврөөр (1 литр усны үнэ 60 төгрөг) болон савласан цэвэр усаар хангаж байна.

Цагаан хадны бүсэд олон арван хоолны газар, дэлгүүр, ахуйн үйлчилгээний цэгүүд байна. Газрын болон бусад зөвшөөрөл огт авахгүйгээр дураараа газар ашиглаж, гэр, байшин барьдаг учраас тоо нь хэлбэлзэж байдаг. Багийн удирдлагын өгсөн мэдээллээр газрын зөвшөөрөлтэй 3 л газар байна.

Зураг 12. Цагаан хадны бүс дэх үйлчилгээний төв цэг

Зураг 13. Цагаан хадны үйлчилгээний төв цэгийн гол гудамжууд

Энэ бүс цахилгаан эрчим хүчний сүлжээнд холбогдоогүй хэвээр байна. Цагаан хадны бүсэд төлөвлөлт огт хийгдэлгүйгээр байшин, гэрүүд баригдсан, тус бүртээ зөөврийн цахилгаан үүсгүүр, зуух хэрэглэдэг учраас гал түймэр гарах эрсдэл ихтэй гэж үзэж байна.

Зураг 14. Цагаан хадны зарим үйлчилгээний газрууд

2017 онд Засгийн газраас 100 гаруй км үргэлжилсэн дарааллыг бууруулах талаар зохих арга хэмжээ авсан боловч үүний сөрөг тал болж, Цагаан хадны орчимд авто тээврийн хэрэгсэл, хөдөлгөөнт хүн амын бөөгнөрөл ихэд нэмэгдсэн байна. Тавантолгойн уурхайгаас нүүрс ачиж ирээд Цагаан хадны нүүрс дамжуулах талбайд буулгах дараалал, тус талбайгаас нүүрс ачих дараалал, нүүрс ачсан машин Цагаан хаднаас Гашуун сухайт хүртэлх замд нийлэх түгжрэл, түүнээс цааш Гашуунсүхайтын боомт хүртэлх 23 км зам тус бүрт дараалал үүссэн байна. Их хэмжээний тоосжилт бүхий орчинд үйлчилгээ эрхэлж буй иргэд, тэдний гэр бүл, хүүхдүүд, олон мянган жолооч нар олон өдрөөр хүлээх нөхцөл үүссэн байна.

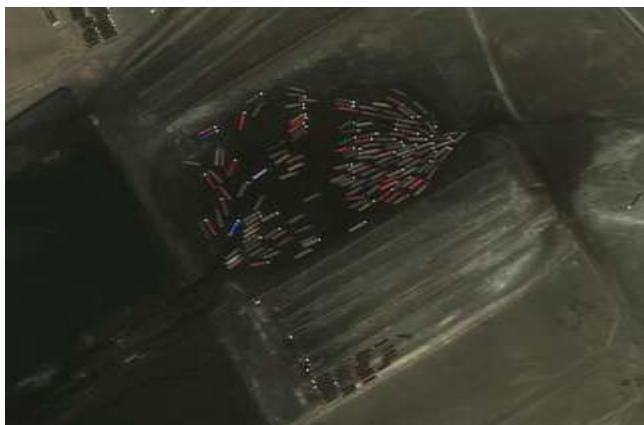
Энд бол ямар ч компани усалгаа хийчихгүй байна. Тэр хашаан дээр оочерлож байхад шагайгаар татсан түйрэм дотор байна. Тийм юман дунд л хоол ундаа хийж идэж байна. Хийж идэхгүй ч яахав, өлсөж үхэлтэй биш.

Тэгээд энд Цагаан хадан дээр хүмүүс гацчихсан, ингээд олон хоног гацахаараа хүмүүс архи уудаг.

Би нэг жил болоход уушги өвддөг, энд хүн эмчлэх газар байхгүй, энд эмч бол байхдаа байхгүй, ядаж компаниас нэг эмч гаргадаг бол.

Жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас

Зураг 15. Цагаан хад ба БНХАУ-ын нутаг дэвсгэр дэх Ганцмодны нүүрс ачих, буулгах талбайн зохион байгуулалтын ялгаа

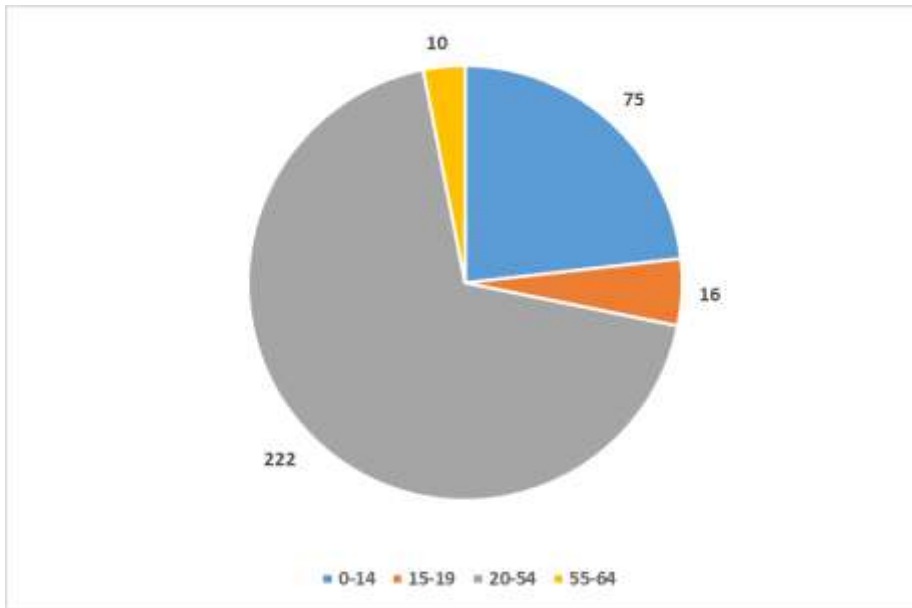
Цагаан хадны нүүрс ачих, буулгах талбай руу орох, гарах хэсэг дэх дараалал

Ганц модны нүүрс ачилт, буулгах талбай

Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүс нь Ханбогд сумын Хайрхан багийн нутагт байрладаг. Статистикийн үндэсний хорооны мэдээллээр тус багийн бүртгэлтэй хүн ам 2014 онд 177 байсан бол 2017 онд 352 болж өссөн байна. Бүртгэлтэй хүн амын дотор 0-14 насны хүүхэд 75 байна. Багийн хэмжээнд малчин өрх бүртгэгдээгүй байна.⁵⁷

⁵⁷ ҮСХ. 1212.mn Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан.

Дүрслэл 40. Ханбогд сумын Хайрхан багийн бүртгэлтэй хүн ам

Мөн энэ бүс нь хөрсний эвдрэл элэгдэл ихтэй, хотгор газар учраас бороо хур ихээр ороход үерт автах өндөр эрсдэлтэй. 2018 оны 7-8 дугаар сард үерт автсан. Хөрсний бохирдол, ил задгай хог хаягдал маш их, нийтийн бие засах газаргүй энэ орчинд олон хоног үргэлжилсэн үер болсон. Холбогдох газраас ариутгал хийсэн боловч энэ байдал дахин давтагдах магадлал өндөр, түүнээс улбаалан халдварт өвчин дэгдэх, олон хүн эрүүл мэндээрээ хохирох эрсдэл их байна.

Зураг 16. Цагаан хадны бүс дэх ил задгай хог хаягдал

2017 оны 2 дугаар сард Цагаан хадны бүсэд цагдаагийн байнгын хяналт бий болгох зорилгоор 30 албан хаагчтай цагдаагийн тасаг байгуулагдсан. Одоогийн байдлаар замын цагдаагийн болон хэв журмын байцаагчид, эрүүгийн төлөөлөгч зэрэг 24 албан хаагчтай ажиллаж байна. Цагдаагийн тасаг нь 2018 оны 3 дугаар сарын байдлаар өөрийн байргүй, “Алтан говь” нүүрс ачиж, буулгах талбай ажиллуулдаг аж ахуйн нэгжийн байранд байрлаж байна. Эрдэнэс Тавантолгой компанийн санхүүжилтээр 4 машин авсныг ашиглаж байна. Замын хөдөлгөөний хяналт болон Цагаан хадны гаалийн бүсийн хэв журмыг сахиулахад цагдаагийн тасгийн хүний нөөц, санхүүжилт, техник хэрэгсэл хүрэлцдэггүй байна.

Цагаан хадны бүсэд эмч ажилладаггүй. Эмийн сан ажилладаг ч зөвшөөрөлтэй эсэх, холбогдох хяналт шалгалт хийгддэг эсэх нь тодорхой бус байна. Хайрхан багийн төвд эмч ажиллуулах, ажлын байр, амьдрах газар зэргийг багтаасан төсөв батлагдсан боловч энэ орон тоон дээр 2018 оны 3 дугаар сарын байдлаар хүн ажилд ороогүй байна. Хувиараа эрүүл мэндийн үзлэг хийж, үйлчилгээ үзүүлдэг нэг эмч байдаг. Ихэнх тохиолдолд гэнэтийн өвчлөл зэрэг асуудал гарвал Ханбогд сумын түргэн ирэх хүртэл уг эмчээс анхны тусламж авдаг байна.

Цагаан хадны бүсэд ажиллаж, амьдарч буй иргэдийн хүүхдүүд хүүхдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд ноцтой үр дагавар бүхий орчны бохирдолтой, замын хөдөлгөөний аюул дунд байна. Сургуулийн насны хүүхдүүд зун сургууль амрахад эцэг, эх дээрээ Цагаан хадны бүсэд ирдэг байна.

Зураг 17. Цагаан хадны бүсэд амьдарч буй хүүхдүүд

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Хөндөгдөж буй эрхүүд, нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Анхаарах шаардлагатай нөлөөлөгч хүчин зүйлс, үйл ажиллагаа, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Хөндөгдөж буй эрх: Амьд явах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	3-р зүйл	6-р зүйл		16.1-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Амьд явах эрх нь хүний амь насыг аливаа дур зоргын халдлагаас хамгаалах, амь насыг аврах зорилгоор хуулиар зөвшөөрөгдсөн үйл ажиллагаа явуулахад чиглэгдсэн эрх болно. Хүний амьд явах эрхийг хангах үндсэн баталгаа нь эрүүл, аюулгүй орчин бөгөөд орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдах явдлаас иргэнээ хамгаалах төрийн үүрэг болно.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Дунджаар тооцвол өдөрт 4-5, 1 сард 125 орчим осол гарч, сар бүр 1 хүний амь нас хохирч байна. 2013-2014 онд нүүрс тээвэрлэлтийн хэмжээ багассан, замын осол, хэрэг зөрчил цөөрсөн гэж тооцвол 2010-2018 онд Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн замд гарсан ослын улмаас наад зах нь 50 гаруй хүний амь үрэгдсэн байна. Замын эвдрэл, түршлагагүй, хууль бусаар жолооны эрх авсан жолооч нар олон, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодоход тавих хяналт хангалтгүй зэрэг шалтгаанаар осол их гарч байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
				16.2-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх нь хүмүүс өдөр тутмын амьдралдаа амь бие, эрүүл мэнддээ халтай аливаа нөлөөлөлд өртөхгүй байх, түүнээс ангид байх боломжийг хэлнэ. Орчны бохирдол гэдэгт агаарын, усны, хөрсний гэх мэт органик бохирдлоос гадна дуу чимээний, хог хаягдлын, гэрлийн гэх мэт хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй органик бус бохирдлыг хамааруулдаг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Олон арван километр үргэлжилсэн урт дараалал болон уурхайн ам, гаалийн хяналтын бүсэд нүүрс ачих, буулгах үеийн дараалал, түгжрэл нь жолооч нарын эрүүл мэнд, сэтгэл санаа, санхүүд олон талын сөрөг нөлөөлөл учруулж байна. Асар их тоосжилт бүхий орчинд олон өдрөөр хүлээх нөхцөл үүссэн байна.				
Цагаан хад бүс цахилгаан эрчим хүчний сүлжээнд холбогдоогүй хэвээр байна. Цагаан хадны бүсэд төлөвлөлт огт хийгдэлгүйгээр байшин, гэрүүд баригдсан, тус бүртээ зөөврийн цахилгаан үүсгүүр, зуух хэрэглэдэг учраас гал түймэр гарах эрсдэл ихтэй байна. Мөн энэ бүс нь хөрсний эвдрэл элэгдэл ихтэй, хотгор газар учраас бороо хур ихсэхэд үерт автах өндөр эрсдэлтэй.				
Цагаан хадны бүсэд ажиллаж, амьдарч буй иргэдийн хүүхдүүд эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд сөрөг үр дагавар бүхий орчны бохирдолтой, замын хөдөлгөөний ихээхэн эрсдэл, аюул дунд байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	25-р зүйл			16.2, 16.6-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Хүн бүр эрүүл мэндийн зохистой үйлчилгээг цаг хугацаанд нь авах, төрөл бүрийн эмчилгээний тоног төхөөрөмж, эм, эмнэлэг, үйлчилгээний нөхцлөөр хангагдсан байх, эрүүл байх боловсрол мэдээлэл авах боломж, эрүүл мэндтэй холбоотой шийдвэрт оролцох эрхтэй.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Нийт жолооч нарын 90 хувь нь (Энержи Ресурс компаниас бусад) эрүүл мэндийн үйлчилгээ (анхан шатны тусламж, оношлогоо, эмчилгээ)-нд хамрагдах боломжгүй байна. Тавантолгой нүүрс тээврийн замын дагуу эмнэлгийн болон онцгой байдлын салбар нэгж байхгүй. Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсэд эмч байхгүй, Эмийн сан ажилладаг ч зөвшөөрөлтэй эсэх, холбогдох хяналт шалгалт хийгддэг эсэх нь тодорхой бус байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Ундны ус болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх	
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 2010 оны 7 сарын 28-ны 64/292-р тогтоол
Тухайн эрхийн товч тайлбар	
Хүн бүр хангалттай хэмжээнд, аюулгүй, бие махбодийн хувьд хүртэх боломжтой усыг хүртээмжтэй байдлаар хувийн болон гэр бүлийнхээ хэрэгцээнд хэрэглэх эрх юм.	
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт	
Жолооч нар болон Цагаан хадны оршин суугчид ундны болон ахуйн хэрэглээний усны гачигдалтай орчинд ажиллаж, амьдардаг. Зам дагуу нийтийн бие засах газар ховор учраас машины кабиндаа шил саванд, гадаа ил задгай бие засах болдог. Эмэгтэй жолооч нарын хувьд энэ илүү хүндрэлтэй байдаг.	

Хөндөгдөж буй эрх: Хөдөлмөрийн шударга, аятай нөхцлөөр хангуулах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	23-р зүйл		6-р зүйл 7-р зүйл	16.4-р зүйл

Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Хөдөлмөрийн шударга, таатай нөхцлийг Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа буюу ажил үүргээ гүйцэтгэхтэй холбоотой ажилтнуудын бие махбодь, оюун санааны халдашгүй байдал, өөрийн болон гэр бүлийн амьжиргааг тэтгэж хүрэлцэхүйц хэмжээний цалин хөлс авах гэсэн үндсэн хүрээнд авч үзсэн байдаг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Жолооч нарын нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгал, тээврийн хэрэгсэл ашиглахтай холбоотой бүх төрлийн даатгалыг бүрэн хариуцдаг, жолооч бүртэй хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж, холбогдох хөдөлмөр, эрүүл ахуйн хууль, тогтоомж, дүрэм, журмыг баримталдаг аж ахуйн нэгж маш цөөн байна.				
Жолооч нар Хөдөлмөрийн тухай хуулийн дагуу олгогдсон эрх (долоо хоногийн ажлын цаг 40 хүртэл байна, ердийн ажлын өдрийн үргэлжлэл 8 хүртэл цаг байна, илүү цагаар болон долоо хоногийн амралтын өдөр ажилласны нэмэгдэл, илүү цагийн хөлс авах, хүнд нөхцөлд ажилласны нэмэгдэл авах г.м.)-ээ эдлэх боломжгүй байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Халдашгүй дархан байх эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	3-р зүйл	9-р зүйл		16.13-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Хуулиар тогтоосон үндэслэл, журмаас гадуур аливаа хэлбэрээр эрх, эрх чөлөөгөө хязгаарлуулахгүй байх нь халдашгүй байх эрхийн үндсэн агуулга юм. Халдашгүй байх эрхийн хүрээнд эрх чөлөөтэй байх, бие махбодийн, орон байрны, нууцын, нэр төрийн, өмчийн болон захидал харилцааны халдашгүй байх эрхийг хамааруулж ойлгоно.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
БНХАУ-ын нутаг дэвсгэрт Монгол Улсын иргэн хөдөлмөр, эд хөрөнгийн маргааны улмаас зодуулах, хууль бусаар хоригдох, шийтгүүлэх тохиолдол гарч байна. БНХАУ-ын харъяат иргэд, аж ахуйн нэгжтэй хөдөлмөрийн маргаанаа шийдвэрлүүлэх механизм байхгүй байна. Хятадын талд хэрэг, зөрчилд өртсөн жолооч нарын эрхийг хамгаалах механизм байхгүй.				

Хөндөгдөж буй эрх: Нийгмийн хамгаалал хүртэх, нийгмийн даатгалд хамрагдах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	22-р зүйл		9-р зүйл	22-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Аливаа хүн өвчлөх, эцэг эх болох, осол гэмтэлд орох, ажилгүйдэл, хөгжлийн бэрхшээл, өндөр насалсан болон нас баралтаас шалтгаалсан орлогын хомсдол, орлогогүй болохоос үүдэлтэй нийгмийн хамгааллын болон эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ авах, мөнгөн тэтгэлэг хүртэх зэрэг эрхийг ерөнхийлэн “Нийгмийн баталгаа” гэж нэрлэдэг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Жолооч нарын нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгал, тээврийн хэрэгсэл ашиглахтай холбоотой бүх төрлийн даатгалыг бүрэн хариуцдаг, жолооч бүртэй хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж, холбогдох хөдөлмөр, эрүүл ахуйн хууль, тогтоомж, дүрэм, журмыг баримталдаг аж ахуйн нэгж маш цөөн байна.				

Хөндөгдөж буй хүний эрхэд үзүүлж нөлөөллийн эрчим, эрэмбэ

Эрэмбэ	Хөндөгдөж буй эрхүүд	Н	Х	С	М
I	Амьд явах эрх	3	1	3	3
	Хөдөлмөрийн шударга, аятай нөхцлөөр хангуулах эрх	2	3	2	3
	Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх	2	3	2	3
	Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх	2	3	3	3
II	Халдашгүй дархан байх эрх	2	1	2	2
III	Нийгмийн хангамж эдлэх, нийгмийн даатгалд хамрагдах эрх	2	2	1	2
	Ундны ус болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх	1	3	2	2

Дараах шалгууруудын дагуу 1-3 хүртэлх эрэмбээр үнэлсэн.

Н - Нөлөөллийн ноцтой байдал (1-3)

Х - Нөлөөлийн хамрах хүрээ (1-3)

С - Эрхийг сэргээх боломж (1-3)

М - Эрхийн зөрчил ойрын хугацаанд дахин үүсэх магадлал (1-3)

Зөвлөмж

Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс тээвэрлэж буй жолооч нарын эрүүл, аюулгүй орчинд ажиллах, хөдөлмөрлөх нөхцлийг бүрдүүлэхэд төрийн болон орон нутгийн удирдах байгууллага, үүл уурхайн компани, нүүрс худалдан авагч компани, тээврийн аж ахуйн нэгж болон хувь жолооч нарын харилцан ойлголцол, хамтын ажиллагаа маш чухал юм.

Тавантолгойн нүүрс тээвэрлэлтийн нөхцөл байдлыг сайжруулах цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх

- Засгийн газар ажлын хэсэг байгуулж, Тавантолгойн нүүрс тээвэрлэлтийн асуудлыг цогцоор шийдвэрлэх богино, дунд, урт хугацааны стратеги, төлөвлөгөөг боловсруулж, эл төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх олон талт механизмийг бүрдүүлэх, Эрдэнэс Таван Толгой компани энэхүү ажлын хэсгийн үйл ажиллагаанд шаардлагатай дэмжлэг, үзүүлэх
- Ажлын хэсэг нь Тавантолгойн нүүрс тээвэрлэлтийн нөхцөл байдалтай газар дээр нь танилцах, урт хугацаа (15-20 жил), дунд хугацаа (8-10 болон 3-5), болон богино хугацаа (1 жил)⁵⁸-ны хөгжлийн бодлогыг боловсруулах, дээрх бодлогыг хэрэгжүүлэх хөтөлбөрийг салбар, яам, агентлаг тус бүрийн бодлого, үйл ажиллагаатай уялдуулах
- АТҮТ зөвхөн зөвшөөрөлтэй кэмптэй, хөдөлмөр, эрүүл ахуйн болон тээврийн хуулийн стандарт шаардлыг хангасан тээврийн аж ахуйн нэгжид зөвшөөрөл олгох

Нүүрс тээвэрлэлтийн замын аюулгүй байдлыг сайжруулах

- Гашуунсүхайд авто зам компани нүүрс тээвэрлэлтийн замын арчилгаа, зам засварын ажлын хурд, хяналт, аюулгүй байдлыг сайжруулах
- Гашуунсүхайд авто зам компани дэргэдээ зам засвар, арчлалтын нэгж байгуулах, шаардлагатай засвар арчлалтыг шүүрхай зохион байгуулах

⁵⁸ Монгол Улсын Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль (6 дугаар зүйл)

- Гашуун сүхайт авто зам, Замын цагдаагийн хэсгээс явуулж буй аюулгүй байдлын сургалтыг тогмолжуулж, жолооч нар давхар эмнэлгийн үзлэг (нийгмийн халдварт өвчин)-т ордог байх журам гаргах, энэ үзлэгийн төлбөрийг холбогдох тээврийн ба уул уурхайн компаниас гаргах
- Гашуун сүхайтын боомтод замын цагдаагийн болон авто тээврийн байцаагч нарыг ажиллуулж, БНХАУ-ын талаас нэвтэрч байгаа техник хэрэгсэлд үзлэг хийж, шаардлага хангаагүй тээврийн хэрэгслийг нэвтрүүлэхгүй буцаах тогтолцоог бий болгох
- Гашуунсүхайт авто зам компани ЦЕГ, ЗЦГ, АТҮТ-тэй хамтран замын хөдөлгөөний дүрэм сахиулах, техникийн бүрэн бүтэн байдлыг шалгах, замын гэмтэл, осол болон хөдөлгөөнд нөлөөлж болох байгаль цаг уурын хүчин зүйлсийн талаар мэдээлэх тогтолцоо бий болгох
- Гашуунсүхайт авто зам компани ЦЕГ, ЗЦГ, АТҮТ-тэй хамтран дүрэм зөрчсөн, согтууруулах ундаа хэрэглэсэн, мэргэжлийн үнэмлэхгүй хүнд жолоо шилжүүлсэн, дараалал дайрсан, замгүй газраар явсан тухай мэдээлэл авдаг байнгын утас, хаяг бий болгож, мэдээллийн дагуу зөрчил гаргасан жолооч, түүний хамаарах тээвэрлэгч аж ахуйн нэгжид торгуулийг ноогдуулдаг, олон нийтэд зарлах
- Гашуунсүхайт авто зам ХК, АТҮТ, тээвэрлэгч аж ахуйн нэгжүүд хамтран нүүрс тээвэрлэлтийн бүх техник хэрэгсэлд GPS суулгаж дараалал дайрах, замгүй газраар давхих, хөдөлгөөний хурд хэтрүүлэх явдлыг хянах, зөрчил гаргасан этгээд болон түүний хамаарах тээвэрлэгч аж ахуйн нэгжтэй хариуцлага тооцох
- Улсын хилээр гарсан жолооч нар тухайн тээврийн хэрэгсэлтэй буцаж хил нэвтэрдэг байх тогтолцоонд шилжиж хилээр нэвтэрч буй авто машин болон жолооч нар бүртгэлтэй болж, жолоо шилжүүлэх асуудлыг багасгах

Нүүрс тээвэрлэлтийн жолооч нарын хөдөлмөрийн нөхцлийг сайжруулах

- Эрдэнэс Таван Толгой ХК ба Тавантолгой ХК нь нүүрс тээвэрлэгч аж ахуйн нэгжтэй “тээвэрлэлтийн гэрээ” байгуулах ажлыг хэвшүүлэх, холбогдох стандарт, дүрэм, журмыг шинэчлэн боловсруулж, таниулах, мөрдүүлэх ажлын гүйцэтгэх нэгжийг шинээр зохион байгуулж, шаардлагатай хүн хүч, техник хэрэгслээр хангах
- Тавантолгойн 3 уурхайн компаниуд хөдөлмөр, эрүүл мэнд, болон тээвэрлэлтийн хууль, дүрэм, журмыг зөрчсөн аж ахуйн нэгжтэй тээвэрлэлтийн гэрээ байгуулахгүй, байгуулсан гэрээг цуцлах байдлаар ажиллах,
- ЭМЯ болон Өмнөговь аймгийн Эрүүл мэндийн газар нүүрс тээвэрлэлтэд оролцож буй иргэд болон бусад хөдөлгөөнт хүн амын дунд нийгмийн халдварт өвчин тархахаас сэргийлэх үзлэг оношилгоо хийх, шаардлагатай үед эмнэлгийн анхан шатны болон яаралтай тусламж үзүүлэх ажлыг зохион байгуулах
- Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн замын дагуу нийгмийн хэв журам сахиулах, замын хөдөлгөөний дүрэм мөрдүүлэх ажлыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай хүн хүч, техник хэрэгслийг нэмэгдүүлэх
- Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн жолооч нарт яаралтай эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ үзүүлэх нэгжийг Цогтцэций сумын эмнэлгийн харъяа байгуулж, шаардлагатай нөөц, төсөв хөрөнгийг батлах
- Тээвэрчдийг баталгаат хоол хүнс, тав тухтай, эрүүл аюулгүй орчинд ажиллах, амрах нөхцлийг бүрдүүлэх зорилготой Амралт, авто зогсоолын цогцолборыг Ханбогд сумын Хайрхан багийн нутаг дэвсгэр дэх улсын хилийн зурваст барих тухай МУ-ын Засгийн газрын 2018 оны 4 дүгээр сарын 18-ны өдрийн хуралдааны шийдвэрийг хэрэгжүүлэх
- Цогтцэций сумын нутагт байгаа 4 болон 6 дугаар гармын орчимд байрласан аж ахуйн нэгж, үйлчилгээний газар, хувь иргэдийг эмх журам, зохион байгуулалтад оруулах, тээвэр, ложистикийн төвийг байгуулах

- Тээвэрчдийг хоршоолол, нийгэмлэгийн зохион байгуулалтад орох, байгаль орчныг бохирдуулахгүй, нийгмийн хэв журам зөрчихгүй байгаа үлгэр жишээч байдлыг сурталчилж, дэмжих
- Мэргэжлийн сэтгэлзүйч ажиллуулах, жолооч нартай холбоотой судалгаа, тандалтыг хийх, тэдний эрх ашгийг хамгаалж буй байгууллага, хувь иргэдтэй хамтран ажиллах

Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн үйл ажиллагааг зогсоох

- Хүний эрүүл, аюулгүй орчинд ажиллаж, амьдрах наад захын нөхцлийг хангах хүртэл Цагаанхадны гаалийн хяналтын бүсийн үйл ажиллагааг зогсоох
- Дээр дурдсан Засгийн газрын ажлын хэсэг Цагаанхадны гаалийн хяналтын бүсийн талаарх төрөөс баримтлах бодлогыг боловсруулж, богино, дунд, урт хугацааны үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг батлах
- Цагаанхадны гаалийн хяналтын бүс дэх компани, аж ахуйн нэгжүүд хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, байгаль орчин, эрүүл мэнд, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээг хуулийн дагуу хийх, холбогдох менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх
- Хөдөлмөр, эрүүл ахуйн стандартыг мөрдөөгүй, мөрдөхөөс татгалзсан тээврийн байгууллагууд, нийтийн хоолны газар, засвар үйлчилгээний газрын үйл ажиллагааг зогсоох, Зөрчлийн болон холбогдох хуулийн дагуу арга хэмжээ авах

7. Орон нутгийн малчдын эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

Тавантолгойн бүлэг уурхайн ойр орчимд болон Гашуунсүхайтын зам дагуу нутаглаж буй малчин өрхүүдтэй уулзаж ярилцан, орчны ажиглалт хийсний үндсэн дараах 5 гол асуудал нэн тэргүүнд тулгамдаж байгааг тодорхойллоо.

Тоосжилт

Уурхайн үйл ажиллагаа болон замын хөдөлгөөнөөс үүссэн тоосжилтоос малчдад үзүүлж нийгэм, эрүүл мэндийн нөлөөллийн талаар өнөөг хүртэл хөндлөнгийн байгууллагын хэд хэдэн үнэлгээ, судалгаа хийгдэж, зөвлөмж гаргасан байдаг. 2012 онд ХЭҮК-ын судалгааны тайланд дараах дүгнэлт, зөвлөмж тусгагдсан байна. Үүнд:

- Уул уурхайн компаниуд бүгд тоос тоосжилт бий болгоход нөлөөлж байгаа атлаа бие бие рүүгээ түлхэх хандлага ажиглагдаж байна. Төрийн холбогдох байгууллага хуулиар олгогдсон эрх үүргээ хэрэгжүүлж ажиллах,
- Цогтцэций, Ханбогд сумын төв болон агаарын бохирдол, тоос тоосжилт ихтэй газар агаарын чанарын үнэлгээ хийх багаж төхөөрөмжийг суурилуулах, үүнтэй холбоотой тандалт судалгааг байнга хийх,
- Уул уурхайн нөлөөлөл малын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлж байгааг судалгаанд оролцогчид дурдсан тул мал эмнэлгийн үйлчилгээг идэвхжүүлэх, уушиг дэлүү, дотор эрхтэн нь гэмтсэн, өвчилсөн малыг мэргэжлийн байгууллагаар оношлуулах, судлуулах арга хэмжээг зохион байгуулах⁵⁹

2015 онд Австрали, Монгол судлаачдын хамтарсан багийнхны хийсэн судалгааны тайланд тоосжилтоос малчдын амьдралд учирч буй эрсдлийг онцлон үзэж дараах гол дүгнэлт зөвлөмжийг тусгасан байна.

*“Ихэнх цагаа гадаа өнгөрөөдөг, газар дэлхийдээ ойр амьдардаг хүмүүсийн хувьд тоосны бохирдол нь амьдралын чанарт нь нөлөөлөх ноцтой асуудал болдог. Уул уурхайн үйл ажиллагааны явцад агаарын чанар болон тоосжилтоос үүдэлтэй хүн, малын эрүүл мэнд, бэлчээрийн чанар, малчин айл өрхүүдийн гэр, малын хот хороон дахь бохирдол зэрэг нөлөөнд тогтмол, ил тод байдлаар мониторинг хийж, тоосжилтын нөлөөнд эмзэг байгаа оршин суугчдыг дэмжиж байх шаардлагатай”.*⁶⁰

Харамсалтай нь дээрх дүгнэлт, зөвлөмжийн дагуу холбогдох төрийн байгууллага, орон нутгийн удирдлага, уул уурхайн компаниудын зүгээс тодорхой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлээгүй байна. Өнөөгийн байдлаар Тавантолгойн бүлэг уурхайн орчмын тоосжилт малын эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж байгаад уулзаж ярилцсан бүх малчид төдийгүй энгийн иргэд ч санаа зовниж байна. 2012 онд хийгдсэн судалгаагаар тодорхойлсон тоосжилтын улмаас малын уушиг, дотор эрхтэн, нүд өвчилсөн, өнгө нь өөрчлөгдсөн тухай асуудал өнөөдөр ч олон удаа дурдагдаж байна. Энэ талаар мэргэжлийн байгууллагаас судалж, нөлөөллийг тогтоох ажил өнөө хир хийгдээгүй л байна.

⁵⁹ Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэн. Хариуцлагатай уул уурхай Монголд: Хамтын зүтгэл. 2016 он

⁶⁰ Мөн тэнд.

Тоосжилт зөвхөн уушиг, дотор эрхтэнд биш малын урагт нөлөөлж байна гэдэг зовнил малчдын дунд байна.

Тоосжилтын нөлөөлөл зөвхөн уурхай, замын ойр орчимд биш тэдгээрээс 10-20 км-т нутаглаж байгаа малчин айлуудын малын эрүүл мэндэд нөлөөлж байгаа гэдгийг малчид өөрсдийн жишээгээр тайлбарлаж, санаа зовниж байна. Өмнөх хэсэгт дурдсанчлан Говийн бүст үүссэн тоосонцор 10-20 км-ээс хэдэн зуун км-т салхинд туугдан тархах боломжтой гэдэг судалгааны дүнгээс үзэхэд уурхай, зам, тэдгээрийн орчин дахь тоосжилт, мөн хөрсний элэгдэл эвдрэлээс суларсан тоос, тоосонцор орон нутгийн малчдын гомдол бүрэн үндэслэлтэйг харуулж байна.⁶¹ Гэвч мэргэжлийн байгууллагаас тоосжилтыг олон цэгт, тогтмол, ил тод байдлаар мониторинг хийж, тоосжилтын тархалт, тоосонцорын агууламж, байгаль орчин, эрүүл мэндийн нөлөөлөл зэргийг тодорхойлохгүйгээр малчдын гомдлыг шийдвэрлэхэд бэрхшээлтэй байна. Үүнд үүл уурхайн компаниуд, төр, орон нутгийн байгууллагуудын нийгмийн хариуцлага, хамтын ажиллагаа чухал юм. Нэг аймагт, зэргэлдээ суманд үйл ажиллагаа явуулж буй Оюу Толгой компанийн тоосжилтыг бууруулах, мониторинг хийх хөтөлбөрийн жишээ, туршлагаас ч суралцах, нэвтрүүлэх боломж байна.

Малчдын хувьд ихэнх цагаа мал маллаж гадаа өнгөрөөдөг учраас тоосжилтын эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөлөл их байх магадлал өндөр. Малчдын хувьд амьжиргааны үндсэн эх үүсвэр болох малынхаа эрүүл мэнд, үнэ цэнийг илүү анхаарч, санаа нь зовниж байна. Доорх хэсэгт тоосжилтын улмаас малчдын амьдралд тулгарч буй гол асуудлууд, зарим онцлох жишээг танилцуулав.

Тоосжилттой тулгамдаж асуудлууд	холбоотой буй нийтлэг	Зарим онцлох жишээ
--	--------------------------------------	---------------------------

Малын өвчлөл

- Малын уушги, дотор эрхтэн, нүдний өвчлөл гарч байна.

“Манай нэг ямаа, нэг хонь уушги нь усжаад хэвлийгээр нь цул ус болсон байсан”

“Тоостой бударгана идэхээр баас нь тас хар юм гардаг. Чийг өгөөд 2-3 хоног гайгүй, тэгээд л буцаад хэвээрээ. Малын уушиг эрээн болдог. Уушиг нь цоохорлочихсон байдаг”

“Энэ жилийн гарч байгаа төл нус нь гоожоод, цээж нь хэржигнэсэн юм гардаг. Хүнээр бол хатгаа авчихсан юм шиг л юм байдаг”

Санхүүгийн хохирол

- Малын ноос, ноолуур, мах зэрэг түүхий эдийн үнэ буурсан.
- Хоол хүнсэнд нэмэлт зардал үүсч байна.

“Би ноднин ноолуур өгч байхдаа яг нүдээрээ үзсэн. Бид нар өөрснөө харахад зүгээр сайхан л ноолуур. Гэтэл манай эндхийн ноолуурыг цохиход доод талын цаасан дээр тоос шороо унаж байна лээ. Харин энэ хойд талын чигийн ноолуурыг 2 цохиход юу ч гарахгүй байсан. Үнэхээр түйрэн байгаа нь үнэн л юм байна лээ. Авахгүй гээд байгаа тэр улсуудын буруу биш л юм байна лээ. Би анх уурлаж л байсан, гэтэл үнэхээр тоос шороотой юм байна лээ”

⁶¹ Troy Sternberg and Mona Edwards. Desert Dust and Health: A Central Asian Review and Steppe Case Study. Int. J. Environ. Res. Public Health 2017, 14, 1342

Сэтгэл санааны дарамт

- Малын эрүүл мэндэд маш их санаа зовж стресс үүсдэг.

“Заримдаа малын гэдэс дотор хүн идэхийн аргагүй хар юм байна”

“Хүмүүс манай энэ хавиас мал авахдаа дуртай биш шүү дээ”

“Мал уушгиар их өвдөх маягтай байна. Би энэ бужигнасан их нүүрс, түйрэнгийн нөлөө болов уу гэж би боддог. Уг нь манайх чинь одоо 20 хэдэн км байгаа айл шүү дээ. Тийм байхад түйрэн гээч ирж байна уу гээд би бодоод байдаг. Одоо яадаг юм байгаа нь ёстой мэдэхгүй.

“Малын нүд өвдөнө. Бас л энэ тоос түйрэнтэй л холбоотой байх”

Усны чанар, хүртээмж

Цогтцэций, Ханбогд, Баян-Овоо сумын малчидтай хийсэн ярилцлага, орчны ажиглалт, орон нутгийн усны асуудлаарх хэлэлцүүлэг,⁶² статистик мэдээллийн дүн шинжилгээ, өмнөх судалгааны дүнд үндэслэн усны чанар, хүртээмжтэй холбоотой дараах үндсэн асуудлууд тулгамдаж байгааг тодорхойллоо.

Мэдээлэл, иргэдийн оролцоо хомс

Тавантолгойн нүүрсний бүлэг уурхайн ус ашиглалтаас газрын доорх ба гадаргын усны нөөцөд үзүүлж буй нөлөөллийн талаар нутгийн малчид санаа зовниж байна. Бүлэг уурхайнуудын өнөөгийн ба ирээдүйн ус ашиглалтын хэмжээ, зориулалт, байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх мэдээлэл хомс байна.

Өнөөгийн байдлаар энэ бүс нутагт хамгийн их ус ашиглаж буй нь Энержи Ресурс компанийн Нүүрс угаах үйлдвэрийн газрын доорх ус ашиглалт, түүнээс орчмын усны хүртээмжид үзүүлж буй нөлөөллийн талаарх мэдээлэл дутмаг байна. Тус компани 2011 оноос “Оролцоонд суурилсан усны хяналт шинжилгээний хөтөлбөр” хэрэгжүүлж уурхайн орчмын малчдын худаг, Цогтцэций сумын төв, нүүрсний зам дагуу иргэдийн оролцоотой хэмжилт хийдэг болсон байна. Өнөөгийн байдлаар тус компани орчны хяналт, шинжилгээний хөтөлбөрийн хүрээнд 1 сард 1 удаа хэд хэдэн цэгт усны хэмжилт хийж, үр дүнг орон нутгийн удирдлагад танилцуулдаг боловч малчдын хувьд энэ талаарх мэдээлэл багатай байна. Түүнчлэн, уул уурхайн компаниудад үл итгэх хандлага түгээмэл байдаг нийтлэг хандлагаар усны хэмжилт, мониторингийн мэдээлэлд ч үл итгэх байдал ажиглагдаж байна.⁶³

Нөгөөтэйгүүр, Нүүрс угаах үйлдвэрийн ус ашиглалтын хэмжээ, газрын доорх усны нөөцөд үзүүлэх нөлөөлөл зэрэг чухал шаардлагатай мэдээллийг мэргэжлийн бус, энгийн иргэдэд ойлгомжтой үг хэллэг, үзүүлэлт, хэмжигдэхүүнээр тайлбарлаж танилцуулсан мэдээлэл дутагдалтай байна. Жишээ нь орон нутагт болсон хэлэлцүүлгийн үеэр уул уурхайн компаниудын танилцуулга доторх л/сек,

⁶² 2018 оны 6 сард Өмнөговь аймгийн ИТХ-аас Үйлдвэрлэл, уул уурхайн зориулалтаар ашиглаж байгаа усны хэрэглээ, түүнд тавих хяналт сэдвээр Цогтцэций, Ханбогд сумдад хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан.

⁶³ 2014 онд Өмнийн говийн бүсийн иргэдийн дунд хийсэн асуулгын судалгаагаар иргэдийн 11 хувь нь л уул уурхайн компаниудад итгэдэг гэсэн байна (ХБСХ, Өмнөд говийн усны талаарх иргэдийн мэдлэг хандлагыг тодорхойлох судалгаа. 2014).

сая м³ зэргийг литрээр, тонн-д шилжүүлж тайлбарлах, нэгдсэн ойлголт эхэлж бий болгох талаар орон нутгийн иргэд хэлж байсан.

Эрдэнэс Тавантолгой компани нөлөөллийн бүс дэх малчдын худгийн усны түвшин, усны чанарын хяналт шинжилгээ хийдэг боловч малчдын хэлснээр хэмжилт хийх тогтсон цаг байдаггүй, иргэдийн оролцоо байхгүй, иргэдэд эргэж мэдээлэл өгдөггүй байна.

Газрын доорх усны нөөцийг бага гүний болон гүний уст давхаргын гэж ангилдаг. Бага гүний уст давхаргууд харьцангуй нимгэн, нарийн, газрын гадаргаас 10 м хүртэл, усны гүн нь 5 м-ээс бага байх нь элбэг, борооны усаар тэжээгддэг, усны чанар нь цэврээс давсархаг хүртэл байдаг. Их гүний уст давхаргууд нь томоохон хэмжээний тунамал хурдаст сав газарт 400 м хүртэл гүнд оршдог. Эдгээр гүний уст давхаргын дээр зузаан шаварлаг хагшаас байх тул тэжээгдэл муутай буюу үл нөхөгдөх чанартай бөгөөд ус нь давсархаг байдаг. Бага гүний уст давхаргууд унд, ахуйн хэрэглээ, МАА, тухайн орчны газрын доорх уснаас хамааралтай ургамал, ногооны ус чухал эх үүсвэр болдог.⁶⁴ 2008 оноос хойш хийгдсэн хэд хэдэн судалгаагаар Тавантолгойн бүс нутагт уул уурхайн үйл ажиллагаа цаашид эрчимжсэн тохиолдолд 2030 оноос одоогийн тогтоосон газрын доорх их гүний усны нөөц хүрэлцэхгүй болох эрсдэл байгааг тооцоолсон байна.⁶⁵ Малчдын хувьд Эрдэнэс Тавантолгой ХК-ийн Баруун, Зүүн цанхийн уурхай, холбогдох дэд бүтэц улам хөгжиж, үйл ажиллагаа нь өргөжихөд газрын доорх их гүний усны ашиглалтад үзүүлэх нөлөөлөл, ялангуяа Балгасын улаан нуурын усны нөөцөд ямар нөлөөлөл үзүүлэх талаар мэдээлэл хомс байна. Хэдийгээр мэдээлэл хомс байгаа боловч Балгасын улаан нуурыг ашиглах нь говийн усны нөөц, байгаль-экологийн тэнцвэрт нөхөшгүй сөрөг нөлөөтэй гэдэг байр суурьтай иргэд олон байна. Балгасын улаан нуурын бодит нөөцийг анх 444 /сек гэж тооцоолсон боловч 2008 онд КюЖиЭкс (QGХ) компанийн хийсэн үнэлгээгээр нөөц нь анхны тооцооллоос бага байх магадлалтай, усыг уурхайн, үйлдвэрлэлийн зориулалтаар их хэмжээгээр олборлосноор усны түвшин доошлох болон бусад сөрөг нөлөөлөл үүсч болзошгүй гэдэг дүгнэлт хийж байсан. Засгийн газраас нөөцийн хэмжээг 404 л/сек гэж тогтоосон боловч нөөцийн тооцоолол маргаан дагуулсаар байна.⁶⁶ Ийм нөхцөл байдалд орон нутгийн иргэд, малчдад уурхай, үйлдвэрийн зориулалтаар ус ашиглах бодлого, тооцоолол, эрсдлийн талаар мэдээллийг хүртээмжтэй болгож, оролцоог сайжруулахгүйгээр үр дүнгүй гомдол санал, хардлага, маргаан үргэлжилсээр байж болохыг орон нутгийн хэлэлцүүлгүүдээс ажиглаж дүгнэв.

Малчдын худгийн хүрэлцээ муу

Говийн бүсийн малчдын хувьд худгийн хүрэлцээ тулгамдсан асуудал байж ирсэн. Тавантолгойн бүлэг ордын орчимд нутаглаж буй малчдын хувьд худгийн ус нь малаа бүрэн услахад хүрэлцэхгүй шавхардаг, ус нь дундарч ширгэсэн учраас шинээр худаг гаргах хэрэгтэй болдог, худаг шавхарч ус хүрэлцэхгүй байгаа Баруун Нарангийн уурхайн гүний худгаас малаа услах шаардлагатай болдог зэрэг бэрхшээлүүдийг дурдаж байна. Малчдын үзэж буйгаар худгийн усны түвшин бүүрсанд бороо хур багассан, малын тоо толгой ихэссэн, уурхайнууд газрын гүний ус их хэмжээгээр ашиглах болсон нь нөлөөлсөн байна. Орон нутгийн усны хэлэлцүүлгийн үеэр Аймгийн ИТХ-ийн

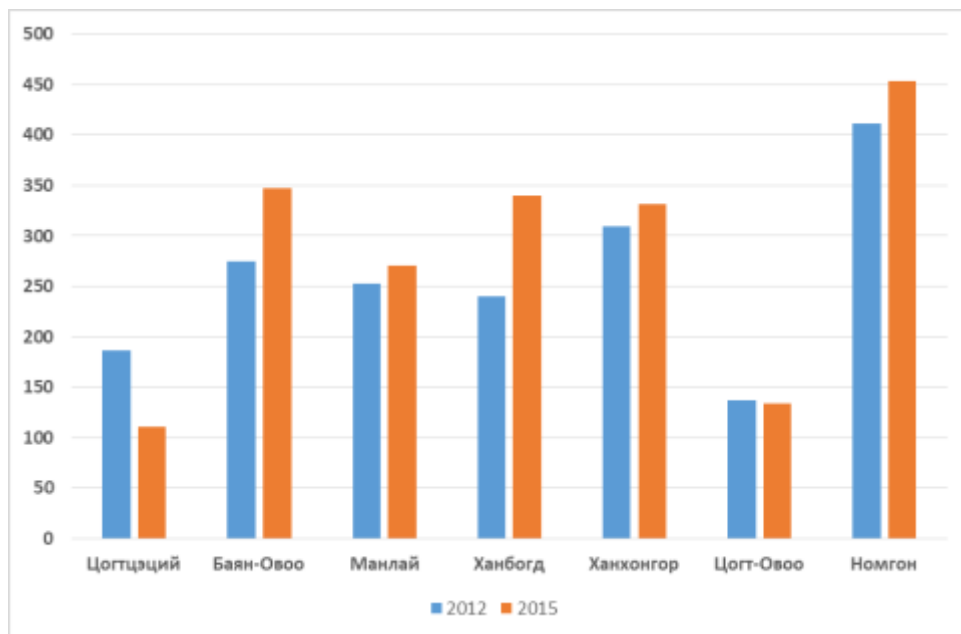
⁶⁴ Тогтвортой эрдэс баялгийн хүрээлэн. Хариуцлагатай уул уурхай Монголд: Хамтын зүтгэл. 2016 он

⁶⁵ Мөн тэнд.

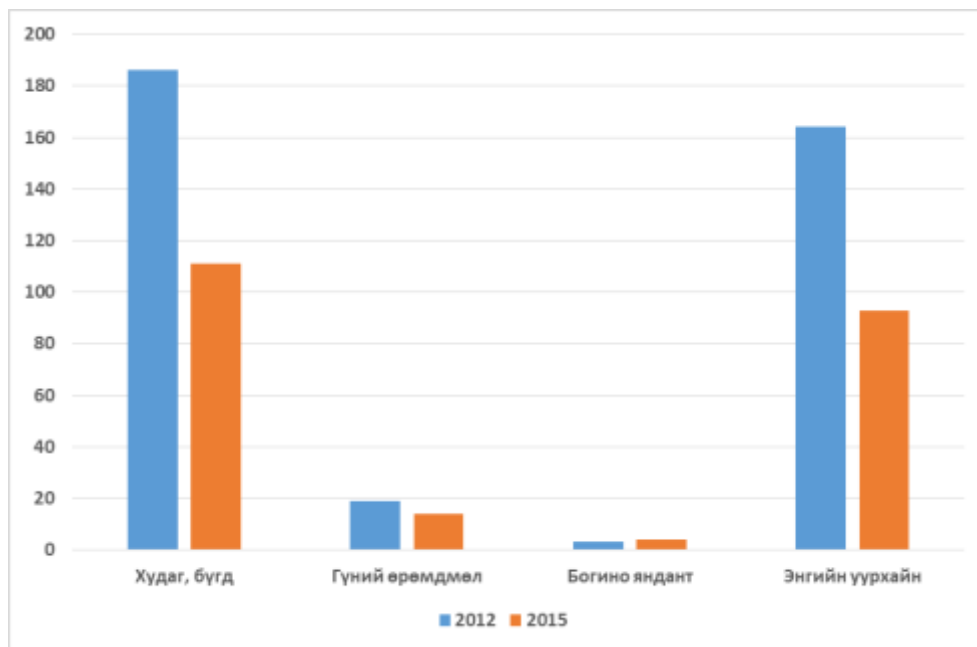
⁶⁶ Ус 2030. Хүүдас 24.

тэргүүлэгчийн мэдээлснээр 2018 оны зун Цогтцэций сумын малчид худаг уснаас болж маргалдан нэгнийхээ амь насыг егүүтгэсэн эмгэнэлт хэрэг гарсан байна.

Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр Өмнөговь аймгийн зүүн бүсийн ихэнх сумдын хувьд худгийн тоо нэмэгдсэн бол Цогтцэций сумын хэмжээнд малчдын худгийн тоо сүүлийн жилүүдэд огцом буурсан байна.⁶⁷ Гэтэл уул уурхайн нөлөөлөлд өртсөн Ханбогд сумын хувьд 2012 оноос 2015 онд худгийн тоо 100 орчим тоогоор нэмэгдсэн байна.

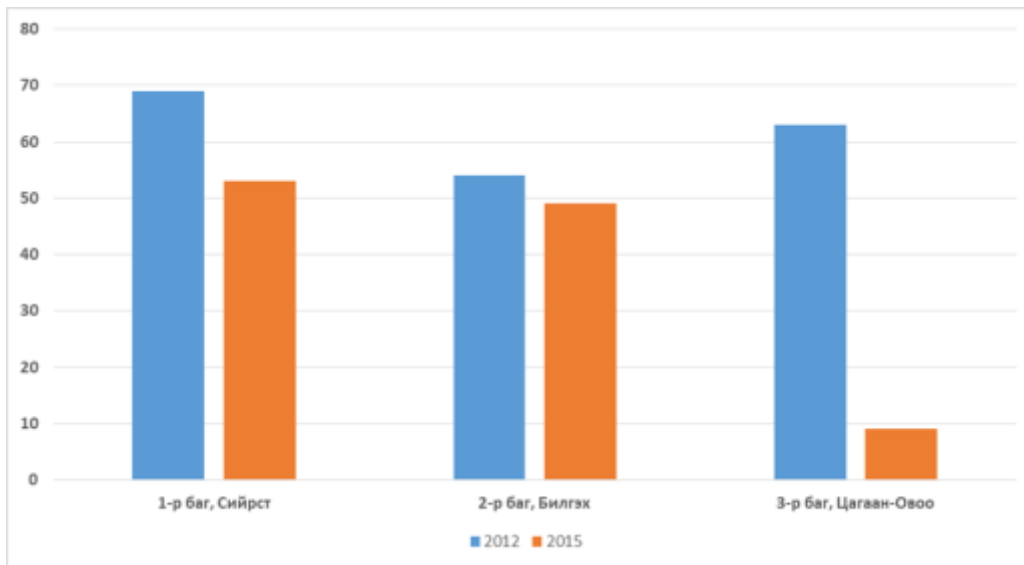
Дүрслэл 41. Өмнөговь аймгийн зүүн бүсийн сумд дахь малчдын худгийн тоо

Дүрслэл 42. Цогтцэций сумын малчдын худгуудын тоо

Малчдын энгийн худгууд 2012 онд 160 орчим байсан нь 90 орчим болж буурсан байна. Цогтцэций сумын Цагаан-Овоо багт малчны энгийн уурхайн худаг 60 орчим байснаас 10 хүрэхгүй шахам болсон байна.

⁶⁷ ҮСХ. Худаг, усан сан, уст цэгийн тоо. 2018. http://1212.mn/tables.aspx?TBL_ID=DT_NS0_1001_031V1

Дүрслэл 43. Цогтцэций сумын багуудын худгийн тоо

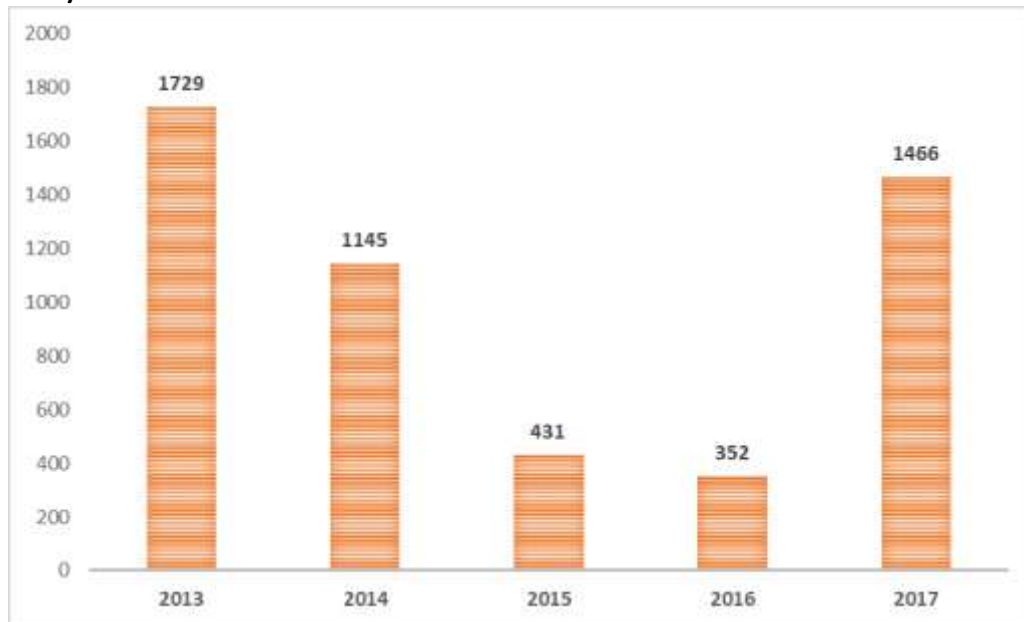
Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль, Засгийн газрын 2014 оны Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээнд зарцуулах төлбөрийн орлогын хэсгийг бүрдүүлэх, зарцуулах, тайлагнах журамд заасны дагуу ус, рашааны нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын хэсгийг дараах арга хэмжээнд зарцуулах ёстой. Үүнд:

- Усны сав газарт усны нөөцийн хайгуул судалгаа, зураглал хийх, усны нөөц, горим, чанарын төлөв байдал, өөрчлөлтөд хяналт-шинжилгээ явуулах, усны тоо бүртгэл хийх;
- Усны үр ашигтай, хэмнэлттэй хэрэглээг болон хаягдал усыг дэвшилтэт технологиор цэвэрлэх, тоолууржуулах, үнд-ахуйн ус хангамж, ариутгах татүүргын байгууламжийг шинэчлэх, засч сэлбэхийг дэмжих, үндны ус цэнгэгжүүлэх, усны хяналт шинжилгээний болон лабораторийн тоног төхөөрөмж худалдан авах, хаягдал ус зайлуулах цэгийг сайжруулах;
- Усны тухай хууль тогтоомж, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, дүрэм журмыг мөрдүүлэх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүсийн заагийг тэмдэгжүүлэх, хаалт, хамгаалалт хийх, тохижуулах;
- Усны сав газрын усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх, усны сав газрын зөвлөлийн үйл ажиллагааг дэмжих, орон нутгийн иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх;
- Усны сав газрын байгаль хамгаалал, нөхөн сэргээлт, цас, борооны усыг хуримтлуулах хөв цөөрөм байгуулах, рашаан, гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, булаг шанд, баянбүрдийг хамгаалах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд тус тус зарцуулна.

Энэхүү үнэлгээний явцад ба орон нутагт болсон усны хэлэлцүүлгийн үеэр сумын удирдлага, малчид Тавантолгойн уурхайнуудын төлж буй ус ашигласны төлбөр зориулалтын дагуу сум орон нутгийн усны нөөцийг нэмэгдүүлэх, малчдын худаг, уст цэгүүдийг нэмэгдүүлэх, сайжруулахад зарцуулагдахгүй байгаа асуудлыг хөндөж байсан. Ухаа худаг уурхай ус ашигласны төлбөрт 2016 онд 352 сая төгрөг, 2017 онд 1 тэрбум 466 сая төгрөг Өмнөговь аймагт төлсөн байна.⁶⁸ Энэ төлбөрөөр Тавантолгойн уурхайн нөлөөллийн бүс нутагт хийгдсэн ажил, цаашдын төлөвлөлтийн талаарх ил тод мэдээлэл алга байна.

⁶⁸ Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга. Цахим тайлангийн систем. 2018

Дүрслэл 44. Энержи Ресурс компаниас Өмнөговь аймаг төлсөн ус ашигласны төлбөр, сая.төг /2013-2017/

Улаан нуурт үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл

Тавантолгойн уурхайн хойд хэсгээр нутагладаг малчид, сумын удирдлагаас Эрдэнэс Тавантолгой компанийн уурхайн лицензийн талбайн баруун урд буланд байрших хүр бороо, үерийн усаар тэжээгддэг Улаан нуурын үрсгалыг боож шуудуу ухсан, хаягдлын овоолго хийсэн нь Улаан нуурыг бүрмөсөн ширгэхэд хүргэнэ гэж үзэн шаардлага хүргүүлсэн байна.

Нутгийн малчны энэ талаар өгүүлснийг доор сийрүүллээ.

“Таван толгой ХК Улаан нуурын зүүн талд олборлолтоо хийж байна. Хойд талд нь Хишиг-Арвин компанийн кэмп байгаа, мөн Эрдэнэс Тавантолгойн хөрс хуулалтынхан байгаа. Улаан нуур баруун урд талаасаа урсаж газрын гадарга дээр тогтдог устай газар. Энд Цогтцэций, Ханхонгорын бүх тэмээнүүд амьдардаг, бударганаа идээд, нуураасаа услаад явдаг. Гэтэл Эрдэнэс Таван толгой хуулсан хөрсөө Улаан нуурын ордог эх үүсвэр дээр асгачихсан учраас ус орох боломжгүй болсон. Бороо ороод уулын хяраас бууж ус тогтдог байсныг хаачихсан болохоор усгүй болчихсон. Нуурыг дагаж байдаг ургамал хатаад энэ сайхан нуур байхгүй болж байна. Малчид хурал дээр хэлэхэд хөрсөө гүүр байгуулаад зохицуулж өгье гэдэг ч одоо болтол байхгүй. Бүгд л орон нутгийн харилцааны ажилчидтай, тэд нар мэдээллийг сонсоод шийдэж чаддаггүй, сонслоо, мэдлээ л гэдэг. Хийгдсэн ажил байхгүй байна”

Тавантолгойн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээнд дурдсанаар Улаан нуурын талбай 1990, 2014 оны байдлаар хатаж ширгэсэн байдалтай байна. Ерөнхийдөө төслийн үйл ажиллагаа эрчимжихээс өмнө хур тунадас, усархаг байдлаас хамааран устай эсвэл ширгэсэн жилүүд ээлжилж байсан бол сүүлийн жилүүдэд ихэнх хугацаанд ширгэсэн байдалтай байна.⁶⁹ Уг тайланд ухсан хонхор, нүх, овоолго, олборлолт зэрэг уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас 22 сайрын 10

⁶⁹ Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутгийн хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ. Хүүдас 62-63

сайрын ус хурах талбай эвдрэлд өртөж Улаан нуурын уурхайн талаас ирэх тэжээгдлийн урсацыг хаасан нь шууд нөлөөлсөн байна. Мөн ил уурхайд орж ирж байгаа шүүрлийн ус их биш гэх боловч түүнийг хэмжсэн тоо баримт одоогоор байхгүй, цаашдаа шүүрлийн улмаас Улаан нуурын хотгорын хэмжээнд усны түвшин аажмаар буурах нөлөөлөл үүсч болзошгүй гэж дүгнэжээ.⁷⁰

Эрдэнэс Тавантолгой компанийн Цанхийн уурхайн 2015-2017 оны Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд Улаан нуурын талаарх орон нутгийн удирдлага, нутгийн иргэдийн илэрхийлсэн санал гомдлын дагуу авах арга хэмжээ огт байхгүй, Улаан нуурт үзүүлэх байгаль орчны нөлөөллийн талаар тодорхой арга хэмжээ төлөвлөгөөгүй байна.

Зураг 18. Улаан нуурын сайр, Цанхийн уурхайн овоолгын орчим бэлчиж буй тэмээн сүрэг

Бэлчээрийн доройтол, хомсдол

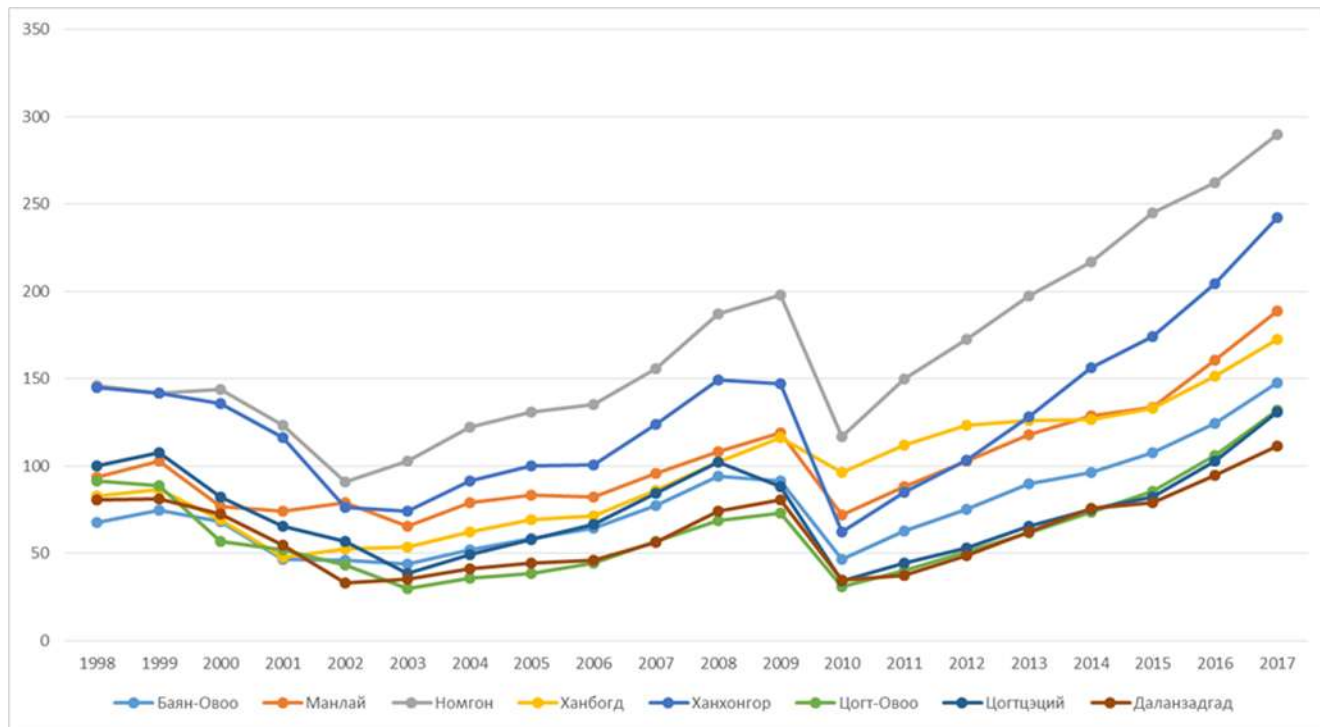
Уул уурхайн эдэлбэр газрын орчимд нутаглаж буй малчдын хувьд уурхайн эдэлбэр газар, түүнийг дагасан зам, дэд бүтцийн байгууламжуудын газар ашиглалтын талбай нэмэгдэж малаа бэлчээх, отор нүүдэл хийх бэлчээрийн хэмжээ багасч байна. Ялангуяа Тавантолгойн бүлэг орд ба Баруун Нарангийн уурхайн завсрын бүсэд нутаглаж буй малчдын хувьд 2 талаасаа бэлчээрийн газар хумигдаж байна.

Гашуунсүхайтын зам дагуу нутаглаж буй малчдын хувьд хатуу хучилттай зам, төмөр замын суурь далангийн ажлын үлдэц, хуучин ашиглаж байсан нүүрс тээврийн шороон зам, нүүрс тээврийн урт дараалал үүсэх үед нүүрсний машинууд замаас гарч дураараа явж эвдсэн газрууд зэрэг замын нөлөөллөөр малаа чөлөөтэй бэлчээж хариулахад бэрхшээлтэй болж байна.

⁷⁰ Мөн тэнд. Хуудас 134-135

Бэлчээрийн газар уул уурхай, нүүрс тээврийн замын нөлөөлөлд өртсөний зэрэгцээ Цогтцэций сумын нийт малын тоо сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй өссөн явдал нь бэлчээрийн чанар, хүртээмж буурахад нөлөөлсөн чухал хүчин зүйл юм.

Дүрслэл 45. Өмнөговь аймгийн зүүн бүсийн сумдын малын тоо /1998-2017/

Цогтцэций сумын хувьд 1999-2001 оны зуд болохоос өмнө малын тоо өсч 150 мянга орчим болсон ч зуднаар 30 орчим мянган мал хорогдож малын тоо буурчээ. Түүний дараагаар малын тоо аажмаар өсч 2008 онд 150 мянгад хүрсэн ч 2009 оны зуднаар мал сүргийнхээ 50 гаруй хувийг алдаж, олон малчид хохирол амссан байна. 2011 оноос малын тоо эргэн өсч 2014 онд өмнөх 150 мянгыг давж 2015-2017 онд 250 орчим мянга болж улам нэмэгдсэн байна. Цогтцэций сум нь нийт 7.2 мянган хавтгай дөрвөлжин км нутагтай, нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр Өмнөговь аймагтаа жижиг сумдын нэг юм.

Уулзаж ярилцсан малчид сүүлийн жилүүдэд малын тоо огцом нэмэгдэж бэлчээрийн даац хүрэхгүй байх, отор нүүдэл хийх газар олдохгүй байх, өөр газраас малчид оторлож ирснээс маргаан зөрчил үүсэх зэрэг асуудал тулгарч байгааг хэлж байсан. Түүнчлэн, оторлоод нүүхэд худаг ус ашиглахтай холбоотой маргаан үүсэх явдал нилээд гардаг байна. Отор хийхэд үүсэх бэрхшээл, эрсдлээс шалтгаалж отор нүүдэл хийхгүй өнжих айлууд байдаг байна. Гэвч отор хийлгүй өнжсөн айлуудын хувьд бэлчээрийн гарц дараа жил нь мүүддэг. Ялангуяа, гантай, бэлчээрийн гарц тааруу жилд отор нүүдэл хийхтэй холбоотой бэлчээр, худаг ус ашиглалтын шалтгаантай маргаан зөрчил ихэсдэг байна.

Уурхайн орчны аюулгүй байдал

Тавантолгойн уурхайн орчимд нутаглаж буй малчин айлүүдын эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд шууд нөлөөлж байгаа дараах үндсэн 3 асуудал байна.

Нэгд, Эрдэнэс Тавантолгойн Цанхийн уурхайн эдэлбэр газрын тойруулан үхсан суваг шуудуу нь бороо хуртай үед усаар дүүрч, түүнээс ус уухаар очсон мал унах, шаварт шигдэх байдлаар үхэх, гэмтэх тохиолдолд гарч байна. Суваг шуудууг байгуулахдаа энэ эрсдлийг тооцолгүй огцом хазгай, бороо хураар шавар үүсэх буюу мал унах, шаварт шигдэх эрсдэлтэй хийснээс малчид хохирол амсаж байна. Малчдын зүгээс тэрхүү суваг шуудууг мал унахаас сэргийлсэн байдлаар засах санал гаргаж байсан боловч компанийн зүгээс тодорхой арга хэмжээ авч байгаагүй байна.

Зуны цагт жоохон бороо орвол ус гүйчихнэ. Эрэгний шороо нь ороод лаг шавар болдог. Яг хавх шиг болно.

Отвалаа тойруулж ноднин сүрхий шуудуу үхсан. Гэтэл ус дүүрч манай 3 ботго шаварт сууж, хоёр нь гарч чадсан, нэг нь үхсэн. Шаварт шигдсэн байхыг нь уурхайнхан татаж гаргаад хаясан байсан. Түүнийг нь би 2 хоногийн дараа мэдэж авсан. Би гомдол гаргаагүй, тэгээд орхисон.

Би энэ шуудуугаа бул, янзал гээд ноднин зунаас гомдол гаргаад л байна. Бороо хур ихтэй үед бол осол давтагдана.

Манай дүүгийн унагатай гүү шуудуунд унаж үхсэн. Компани руу утсаар хэлдэг. Байгаль орчинхондоо хэлье л гэдэг. 3 саяаар үнэлээд 1.750 мянган төгрөг өгөх болсон ч одоо хүртэл өгөөгүй л байна.

Малчидтай хийсэн ярилцлагаас

Хоёрт, уурхайн орчимд олон тооны эзэнтэй, эзэнгүй нохой байдаг нь малчдад эрүүл мэнд, эд хөрөнгийн эрсдэл учруулж байна. Эрдэнэс Тавантолгойн уурхайн хөрсний овоолгын орчимд нэг айлын 8 ботгыг эзэнгүй ноход барьсан хэрэг гарсан байна. Энэ талаар хохирсон малчин сумын захиргаа болон цагдаад мэдэгдсэн ч хариуцлага хэн хүлээх нь тодорхойгүй, хохирлоо барагдуулж чадаагүй байна.

Малчдын мэдээлснээр уурхайн орчимд байдаг туслан гүйцэтгэгч компаниудын кэмпүүд нохой тэжээдэг боловч нүүх үедээ нохойгоо үлдээгээд явдгаас болж золбин ноход олширсон. Түүнчлэн, сумын төвийн хүн ам өсч хулгай, бусад гэмт хэрэг нэмэгдсэн тул айлүүд нохой тэжээх нь ихэссэн байна.

Сумын удирдлага жил бүр нохой устгах ажлыг зохион байгуулдаг боловч хангалттай хэмжээнд хүрч чадахгүй, золбин ноход эрсдэл учруулсаар байна. Нохой устгалыг шинээр байгуулагдсан тохижилт үйлчилгээний компани хариуцаж ажиллахаар болж, дэс дараалсан арга хэмжээ авах болжээ. Гэвч уурхайн эдэлбэр газар, ялангуяа хөрсний овоолгын орчимд эзэнгүй нохой байхаас

сэргийлэх арга хэмжээг компаниудын зүгээс авахгүй бол малчдын аюулгүй байдлыг хангахад бэрхшээлтэй юм.

Гуравт, уурхайн орчмын айлуудад Тавантолгойн бүлэг уурхайн тэсэлгээний ажлаас дуу чимээ, доргилт хүчтэй мэдрэгддэг байна. Дуу чимээний, чичиргээний нөлөөллийг хэмжиж хянах ажил хийгддэггүй учраас малчид өөрсдийн эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд ямар нөлөөлөл үзүүлж байгааг мэдэх боломжгүй байна. Уурхайн компаниудын зүгээс тэсэлгээний хуваарь, холбогдох мэдээлийг малчдад өгдөггүй байна. Малчдын анзаарснаар өдөр, үдээс хойш гол төлөв тэсэлгээ хийдэг ч тогтсон өдөр, цаг байдаггүй байна.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал

Зураг 19. Гашуунсүхайтын нүүрсний зам дагуу нутаглаж буй малчин айл

Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн зам дагуух малчидтай хийсэн ярилцлага, орчны ажиглалтаас үзэхэд дараах гол асуудлуудыг анхаарч үзэх шаардлагатай. Үүнд:

Нэгд, нүүрс тээврийн машинд бод, бог мал дайруулах тохиолдол гарч байна. Нүүрс тээврийн машинууд хурд хэтрүүлж явдаг, шөнө тээвэр хийдэг, малын гарам цөөн, өргөн биш учраас мал зориулалтын бус олон газраар зам гардаг зэрэг шалтгааныг малчид онцолж байна. Бэлчээрийн гарц тааруу үед зам дагуу малаа бэлчээх, зам гарах шаардлага үүсдэг байна.

Малчид малаа дайруулсан тохиолдолд хэнд, хаана хандахаа мэдэхгүйгээр хохирч үлддэг. Хэрэв дайрах үед харсан тохиолдолд жолоочтой нь тохиролцох байдлаар хохирлоо барагдуулдаг байна.

2 жилийн өмнө нэг хуц дайруулсан. Хэн дайрсан нь мэдэгдэхгүй, их олон машин зорчдог. Бяц дайрчихсан байсан. Ер нь л хүн байхгүй бол дайрчих гээд байдаг, хүнтэй бол арай гайгүй хурдаа

хасаж явдаг. Мэдэгдээгүй, чимээгүй өнгөрсөн. Харин хүмүүсийг хараг гэж бодоод өдөржин зам дээр нь байлгаад орой нь замаас гаргаж хаясан.

Бэлчээр хоёр талдаа, малаа зөндөө дайруулсан, эзэн нь олдоггүй. Өдрийн цагаар нэг хонио дайруулаад нэг хүн баригдаж тодруулсан, гэхдээ мөнгө аваагүй. Анх Говийн зам байхад бол дор бүр бүртгүүлдэг байсан, сүүлдээ учир нь олдохоо байсан.

Нутгийн малчидтай хийсэн ярилцлагаас

Малчид малаа хариулахдаа морь, тэмээгээр биш машин, мотоцикл ашиглах болсон нь орон нутагт нийтлэг болсон. Малаа мотоцикл, машинаар малладаг учраас хэрэв хангалттай хэмжээнд замыг намасгаж гарам гаргаагүй бол гармаар гарахад бэрхшээлтэй болдог байна.

Хоёрт, нүүрс тээврийн жолооч нар зам дагуух малчдын худгаас ундны болон ахуйн зориулалтаар ус авдаг байна. Ингэхдээ засмал замаас гарч замгүй газраар малчдын худаг руу ирдэгээс болж хөрс эвдэгдэж түйрэн үүсдэг байна. Түүнчлэн, малчдын худгийг эвдэх, худгийн хажууд машинаа угаах, мал хуй үргээдэг байна. Ялангуяа, худгийн орчимд хөрсний эвдрэл элэгдэх үүсгэх байдал олон газар байна. Тухайн автомашин, жолоочийн харъяа аж ахуйн нэгж тодорхой бус учраас гомдол гаргах боломж байдаггүй өнгөрдөг байна.

Гуравт, зам дагуу хог хаягдал их учраас малын эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж байна. Жолооч нар гялгар ууттай хог, хуванцар сав, ариун цэврийн цаас зэрэг хог хаях нь их байдаг, түүнээс мал идэх тохиолдол их гардаг байна.

Нөлөөллийн менежмент

Олон улсын болон Өмнийн говийн бүс нутаг дахь уул уурхай, дэд бүтцийн төслүүдийн жишиг болгон баримталж ирсэн бодлогоор тухайн төслийг бүтээн байгуулах, түүний дараа олборлолт, тээвэрлэлт зэрэг ашиглалтын үйл ажиллагаанаас болж биет ба биет бус нөлөөлөлд орох өрхүүдийг тодорхойлж, нөхөн олговор олгох, амьжиргааг нь урт хугацаанд дэмжих хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна. Биет нөлөөлөл тухайн уурхай, үйлдвэр, дэд бүтцийн төслийн улмаас айл өрх нэг байршлаас нөгөө рүү нүүн шилжих шаардлага үүсч, түүнээс үүдсэн өмч хөрөнгийн ба бусад хохирол, алдагдал юм. Энэ нь гол төлөв үнэлэгдэж, орлуулагдаж эсвэл нөхөн төлөгдөж болдог биет эд хөрөнгийг хамардаг. Жишээ нь, малчин өрх уурхайн эдэлбэр газарт өвөлжөө бууцтай байсан бол түүнийг нүүлгэн шилжүүлэхдээ өмнөхөөс дордуулахгүй байхуйц бэлчээрийн газар, өвөлжөө бууц, шинэ газар дасан зохицох, эрсдлийг давахад зориулсан дэмжлэг, бусад тогтвортой амьжиргааг дэмжихэд зориулсан нөхөн олговрын хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг. Үүнийг Ханбогд суманд үйл ажиллагаа явуулж буй Оюу Толгойн уурхай болон Тавантолгойн бүлэг ордоос олборлолт хийж буй Энержи Ресурс компанийн Ухаа Худгийн уурхай олон улсын зохих стандартын дагуу хэрэгжүүлсэн байдаг. Монгол улсад энэ талаарх хууль эрх зүйн зохицуулалт, нарийн шаардлага хэм хэмжээ байдаггүй учраас тухайн компанийн бодлого, нийгмийн хариуцлага, хөрөнгө оруулагчдын шаардлага зэргээс болж ялгаатай хэрэгжиж байна.

Уурхай, үйлдвэр, дэд бүтцийн төслийн нөлөөллийн улмаас газраа чөлөөлж, нүүн шилжих шаардлага үүсээгүй боловч төслийн улмаас байгаль орчин, нийгмийн олон янзын нөлөөлөлд өртөж, түүний улмаас амьжиргааны нөөц бололцоо нь хумигдаж, амьжиргааны эх үүсвэрээ алдах

эрсдэл байдаг. Оюу Толгой, Энержи Ресурс компаниудын хувьд энэ нөлөөллийн бүсийг төслийн онцлог, компанийн бодлого, нөлөөллийн үнэлгээний дагуу өөр өөрөөр тогтоосон байдаг. Энержи Ресурс компанийн нөлөөллийн бүсийн хамрах хүрээтэй холбоотой, нөлөөллийн бүсийн өрхүүдтэй гэрээ хийх, нөхөн олговор олгосонтой холбоотой маргаан, санал гомдол одоог хүртэл байна.

Зураг 20. Цанхи уурхайн баруун хойд талд нутагладаг малаа усалж буй малчин

Энержи Ресурс компани нь Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банкны шаардлагын дагуу Ухаа худаг уурхайн Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийж, түүний дагуу 13 малчин өрхөд үзүүлэх нийгмийн нөлөөллийг бүүруулах, заримыг нь нүүлгэн шилжүүлэх, мониторинг хийх, малчдын амьжиргааг дэмжих хөтөлбөр хэрэгжүүлж иржээ.⁷¹ Тус компанийн мэдээлснээр Орон нутгийн хамтын ажиллагааны хэлтэс 4 ажилтантай, орон нутагтай харилцах асуудлыг хариуцан ажилладаг байна. Орон нутагтай харилцахдаа олон талын төлөөллийг оролцуулсан Орон нутгийн сайн дурын зөвлөл байгуулан ажилладаг, ус, агаарын чанарын мониторинг хийдэг, орон нутагт, нөлөөллийн бүсд нээлттэй хэлэлцүүлэг зохион байгуулдаг гэж мэдээлсэн. Тус компани орон нутгийн иргэдээс ирсэн санал гомдлыг өөрийн ажиллах журам бүхий Өргөдөл гомдол барагдуулах комиссоор дамжуулж 30 хоногийн дотор шийдвэрлэж, хариу мэдээлдэг байна.

Ухаа худаг уурхай анх байгуулагдахад 20 гаруй өрх нүүлгэн шилжүүлэлтэнд хамрагдсан. Бууц барьж өгөх, ус гаргаж өгөх зэрэг асуудлыг шийдсэн.

Мал идээшихгүй байна гэдэг асуудал гарч байсан. Уурхай төвхнөөд ирсэн хойно тэр хүмүүс уурхайн хавиар нутаглаж л байгаа. Ногоо байгаа газраа малаа идээшлүүлээд явж байна.

Уурхайн зүгээс айл өрхүүдийг нүүлгэх машин тэрэг, бензин шатахуун гаргаж өгсөн. Боллоцооны байсан гэж дүгнэж болно.

⁷¹ EBRD. Project complaint mechanism. Energy Resources Phase II. Compliance review report. March 2017.

Энержи анх байгуулагдахад нөлөөллийн бүсийн цөөхөн айлд бууц барьж өгч байсан. Анх эхлэхдээ бол сайхан эхэлж байсан. Гэхдээ бусад уурхайг бодвол Энержи харьцангуй гайгүй, бусад уурхайг бол мэдэхгүй сүүлийн жилүүдэд бол байхгүй болсон.

Энержи Ресурсаас уурхайн нөлөөллийн хэсэгт байсан тодорхой хэмжээний бууц хороотой айлуудад нөхөн төлбөр олгож, бууц хороо олгож тэр тал дээр нилээн ажилласан.

Малчидтай хийсэн ярилцлагаас

Эрдэнэс Тавантолгой компанийн хувьд уурхайн хөрсний овоолго хийх газар өвөлжөө бууц нь байсан айлуудыг нүүлгэн шилжүүлсэн, ингэхдээ нүүлгэсэн боловч худаг барьж өгөөгүй, мөнгийг нь дутуу өгсөн гэсэн гомдол гардаг байна.

2014 онд Дэлхийн банкны санхүүжилтээр хийсэн Цанхийн зүүн уурхайн Нүүлгэн шилжүүлэлтийн төлөвлөгөөг шинэчлэхэд зориулсан судалгаагаар Эрдэнэс Тавантолгой компаниас нөлөөллийн менежментийг сайжруулах зөвлөмжийг дэвшүүлсэн байна. Уг судалгаанд дурдсанаар Зүүн Цанхийн уурхайн лицензийн талбайд өвөлжөөтэй 4 өрх, зунлан, намаржааны газартай 2 өрх, Зүүн Цанхийн уурхайн талбайгаас 5 км радуистай нөлөөллийн бүс тогтоовол өвөлжөө, хаваржаатай 5 өрх, зунлан, намаржаатай 15 өрх, нийт 26 өрх хамрагдаж байна. Эдгээрээс зөвхөн уурхайн лицензийн талбайд өвөлжөө нь байсан 2 өрхтэй гэрээ хийж, нүүлгэн шилжүүлж, нөхөн олговрын гэрээ байгуулсан байна. Эрдэнэс Тавантолгой компани бусад айл өрхүүдийн тухайд биет ба биет бус нөлөөллийг тогтоох, нүүлгэн шилжүүлэх, нөхөн олговор олгох, амьжиргааг дэмжих арга хэмжээ аваагүй байна. 2014 оны судалгаагаар 2010 онд Цанхийн уурхайн нөлөөлөлд өртсөн 15 айл бүгд уурхайн тоос, дуу чимээ, хөрсний эвдрэлийн нөлөөллөөс холдон нүүсэн байдалтай байсан.

Эрдэнэс Тавантолгой компанийн гэрээ хийж нүүлгэн шилжүүлсэн 2 айлын хувьд нүүлгэн шилжүүлэх гэрээний агуулга, нөхөн олговрын хүрээ, хэмжээг сонголтгүйгээр тулгах замаар хийснээс өөрсдийн эд хөрөнгийн бодит үнэлгээ, амьжиргаанд учрах эрсдлээ тооцуулах боломж олгоогүй гэж үздэг байна. Түүнчлэн, гэрээний дагуу хүлээсэн зарим үүргээ компани биелүүлэлгүй өдийг хүрсэн гэж гомдол гаргасан байна. Нүүлгэн шилжүүлсэн нэг айлд өвөлжөө барьж өгсөн боловч худаг гаргаж өгөх үүргээ биелүүлээгүйн улмаас шинэ газар өвөлжих боломжгүй болсон байна. Эрдэнэс Тавантолгой компанийн хувьд дотоод зохион байгуулалтын хувьд нүүлгэн шилжүүлэлтийн асуудалд явцуу байдлаар хандаж олон улс ба үндэсний компаниудын сайн жишиг, түршлагын дагуу хийх бүтэц зохион байгуулалт, хөрөнгө санхүүг шийдвэрлээгүй байна.⁷² Уг судалгаанд Эрдэнэс Тавантолгой компани нэн яаралтай нөлөөлөлд өртсөн малчин өрхүүдийн судалгаа, үнэлгээ, нөхөн олговор, амьжиргааг дэмжих хөтөлбөр бловсруулж, сумын удирдлагатай хамтран хэрэгжүүлэх шаардлагатай болохыг анхааруулж, тодорхой төлөвлөгөөний, зохион байгуулалтын санал зөвлөмж дэвшүүлсэн байна. Гэвч өнөөдрийн байдлаар Эрдэнэс Тавантолгой компанийн зүгээс энэ талаар авч хэрэгжүүлсэн бодлого, арга хэмжээ алга байна. Үндсэндээ төрийн өмчит компани түрэмгийлсэн байдлаар малчдад ханддаг, малчид энэ компаниас нөхөн олговор, дэмжлэг туслалцаа авах боломжгүй гэдэг цөхөрсөн хандлага давамгайлж байна.

⁷² Бодлогын судалгааны хүрээлэн.

Энержи Ресурс компани Гашуунсүхайтын авто замыг барихдаа замын нөлөөлийн бүсийг 500 м ба 5 км-ээр тогтоож, биет ба биет бус нөлөөллийн бүсийн айл өрхүүдэд чиглэсэн хөтөлбөр хэрэгжүүлжээ. Малчдын өгүүлснээр зарим айлуудыг нүүлгэн шилжүүлж өвөлжөө барьж өгөх, худаг гаргаж өгөх арга хэмжээ авч байжээ. Түүнчлэн, малчид нүүн шилжихгүйгээр шинэ худаг гаргуулах байдлаар тохиролцож байсан нь цөөнгүй байна. Зам баригдсаны дараа компанийн зүгээс өвлийн цагт малын өвс тэжээл өгөх, худаг ус, тоосны асуудлаар уулзах зэрэг арга хэмжээ авдаг байсан байна. Замын нөлөөлөлд орсон айлуудад уурхайн кэмпэд ажиллах, замын арчилгаа, хяналтын цалинтай ажил хийх зэргээр амьжиргааг дэмжих бодлого хэрэгжүүлж иржээ.

Харин Гашуунсүхайт замыг төрийн мэдэлд шилжүүлж Гашуунсүхайт авто зам компани хариуцах болсноор замын нөлөөллийн бүсийн айлууд орхигдсон гэж малчид хэлж байна. Зам дагуух хөрсний эвдрэл, тоосжилт, мал дайрагдах, жолооч нар худаг усны орчынм хөрс эвдэх, бохирдуулах зэрэг асуудлаар малчидтай уулзах, зөвлөлдөх, тодорхой арга хэмжээ аваагүй байна.

Хөндөгдөж буй эрхүүд, нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Анхаарах шаардлагатай нөлөөлөгч хүчин зүйлс, үйл ажиллагаа, эрсдлийн талаарх дүгнэлт

Хөндөгдөж буй эрх: Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
				16.2-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх нь хүмүүс өдөр тутмын амьдралдаа амь бие, эрүүл мэнддээ халтай аливаа нөлөөлөлд өртөхгүй байх, түүнээс ангид байх боломжийг хэлнэ. Орчны бохирдол гэдэгт агаарын, усны, хөрсний гэх мэт органик бохирдлоос гадна дуу чимээний, хог хаягдлын, гэрлийн гэх мэт хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй органик бус бохирдлыг хамааруулдаг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Эрдэнэс Тавантолгойн Цанхийн уурхайн эдэлбэр газрын тойруулан үхсэн суваг шуудуу нь бороо хуртай үед усаар дүүрч, түүнээс ус уухаар очсон мал унах, шаварт шигдэх байдлаар үхэх, гэмтэх тохиолдол гарч байна. Уурхайн орчимд олон тооны эзэнтэй, эзэнгүй нохой байдаг нь малчдад эрүүл мэнд, эд хөрөнгийн эрсдэл учруулж байна. Зам дагуух хөрсний эвдрэл, тоосжилт, мал дайрагдах, жолооч нар зориулалтын бус замаар явах, худаг усны орчим хөрс эвдэх, бохирдуулах асуудал гарч байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Ундны ус болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх	
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 2010 оны 7 сарын 28-ны 64/292-р тогтоол
Тухайн эрхийн товч тайлбар	

Хүн бүр хангалттай хэмжээнд, аюулгүй, бие махбодийн хувьд хүртэх боломжтой усыг хүртээмжтэй байдлаар хувийн болон гэр бүлийнхээ хэрэгцээнд хэрэглэх эрх юм.
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт
Улаан нуур нь ухсан хонхор, нүх, овоолго, олборлолт зэрэг уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас 22 сайрын 10 сайрын ус хурах талбай эвдрэлд өртөж, Цанхийн уурхайн хөрсний овоолго Улаан нуурын уурхайн талаас ирэх тэжээгдлийн урсацыг хааж шууд нөлөөлсөн байна. Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр Өмнөговь аймгийн зүүн бүсийн ихэнх сумдын хувьд худгуудын тоо нэмэгдсэн бол Цогтцэций сумын хэмжээнд малчдын худгийн тоо сүүлийн жилүүдэд огцом буурсан байна.

Хөндөгдөж буй эрх: Эд хөрөнгө өмчлөх эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	17-р зүйл			16.3-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Хүн бүр хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлөх ёстой.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
2010 онд Цанхийн уурхайн нөлөөлөлд өртсөн 15 айл бүгд уурхайн тоос, дуу чимээ, хөрсний эвдрэлийн нөлөөллөөс холдон, өвөлжөө, хаваржаагаа орхин нүүсэн байдалтай байна. Нүүрс тээврийн жолооч нар зам дагуух малчдын худгаас ундны болон ахуйн зориулалтаар ус авдаг байна. Ингэхдээ малчдын худгийг эвддэг, худгийн хажууд машинаа угаадаг байна.				

Хөндөгдөж буй эрх: Өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
				16.12-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Аливаа хүн төр, нийгмийн болон иргэдийн нийтлэг эрх ашигт хохирол учруулахаар оршин байгаа зөрчил, дутагдлыг арилгуулах буюу нийгмийн хэв журам, хууль зөрчсөн асуудлын талаар, мөн өөрийн болон бусдын эрх, эрх чөлөө зөрчигдсэн тохиолдолд өргөдөл гаргах эрхтэй, нөгөө талаас уг гомдол, өргөдлийг шийдвэрлэх, хариу өгөх үүргийг төрийн байгууллага, албан тушаалтан хуулиар хүлээдэг.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Төрийн өмчит компани түрэмгийлсэн байдлаар малчдад ханддаг, малчид энэ компаниас биет ба биет бус нөлөөллийн нөхөн олговор, дэмжлэг туслалцаа авах боломжгүй гэдэг цөхөрсөн хандлага давамгайлж байна. Малчид малаа дайруулсан тохиолдолд хэнд хаана хандахаа мэдэхгүйгээр хохирч үлддэг.				

Хөндөгдөж буй эрх: Өөрийн үзэл бодолтой байх, түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх, мэдээлэл авах эрх				
Хүний эрхийн үндэсний ба олон улсын баримт бичгүүд дэх заалт	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт	Монгол улсын үндсэн хууль
	19-р зүйл	19-р зүйл		16.16-р зүйл
Тухайн эрхийн товч тайлбар				
Энэ эрхэнд төрөл бүрийн мэдээлэл болон үзэл санааг улсын хил хязгаарыг үл харгалзан амаар, бичгээр эсхүл хэвлэлийн буюу уран сайхны аргаар эсхүл өөрийн сонгосон бусад аргаар эрж хайх, хүлээн авах, түгээх эрх чөлөө багтана.				
Нөлөөлөл, эрсдлийн талаарх дүгнэлт				
Өнөөгийн байдлаар энэ бүс нутагт хамгийн их ус ашиглаж буй Энержи Ресурс компанийн Нүүрс угаах үйлдвэрийн газрын доорх ус ашиглалт, түүнээс орчмын усны хүртээмжид үзүүлж буй нөлөөллийн талаарх мэдээлэл дутмаг байна. Эрдэнэс Тавантолгой компани нөлөөллийн бүс дэх малчдын худгийн усны түвшин, усны чанарын хяналт шинжилгээ хийдэг боловч хэмжилт хийх тогтсон цаг байдаггүй, иргэдийн оролцоо байхгүй, иргэдэд эргэж мэдээлэл өгдөггүй байна.				

Хөндөгдөж буй хүний эрхэд үзүүлж нөлөөллийн эрчим, эрэмбэ

Эрэмбэ	Хөндөгдөж буй эрхүүд	Н	Х	С	М
I	Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх	2	3	2	3
	Мэдээлэл авах эрх	1	3	2	3
II	Ундны ус болон ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах хүний эрх	1	3	2	2
	Өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх	2	1	3	2
	Эд хөрөнгө өмчлөх эрх	2	1	2	2

Дараах шалгууруудын дагуу 1-3 хүртэлх эрэмбээр үнэлсэн.

Н - Нөлөөллийн ноцтой байдал (1-3)

Х - Нөлөөлийн хамрах хүрээ (1-3)

С - Эрхийг сэргээх боломж (1-3)

М - Эрхийн зөрчил ойрын хугацаанд дахин үүсэх магадлал (1-3)

Зөвлөмж

- Мэргэжлийн байгууллагаас тоосжилтыг олон цэгт, тогтмол, ил тод байдлаар мониторинг хийж, тоосжилтын тархалт, тоосонцорын агууламж, байгаль орчин, эрүүл мэндийн нөлөөллийг тодорхойлох
- Суваг шуудууг байгуулахдаа энэ эрсдлийг тооцох, огцом хазгай, бороо хураар шавар үүсэх буюу мал шаварт шигдэх, мал унахаас сэргийлсэн байдлаар засах

- Тавантолгойн бүлэг уурхайн төлж буй ус ашигласны төлбөрийн зохих хэсэг зориулалтын дагуу сум орон нутгийн усны нөөцийг нэмэгдүүлэх, малчдын худаг, уст цэгүүдийг нэмэгдүүлэх, сайжруулахад зарцуулах
- Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулах хөтөлбөр хэрэгжүүлэх
- Зам дагуух малчид гомдол саналаа илгээх, шийдвэрлүүлэх механизм бий болгох
- Эрдэнэс Тавантолгой компанийн Цанхийн уурхайн 2015-2017 оны Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд Улаан нуурын талаарх орон нутгийн удирдлага, нутгийн иргэдийн илэрхийлсэн санал гомдлын дагуу авах арга хэмжээ авах
- Цанхийн уурхайн биет ба биет бус нөлөөлөлд өртсөн малчдын судалгааг гаргаж, нөхөн олговор болон тогтвортой амьжиргааг дэмжих шаардлагатай хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх

8. Оролцогч талуудын хэлэлцүүлэг

Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүрээнд Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний урьдчилсан тайланг орон нутгийн засаг захиргаа, иргэд, бизнесийн байгууллага зэрэг оролцогч талуудад танилцуулах, цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар зөвлөлдөх, санал зөвлөмж боловсруулах зорилго бүхий олон талт үүлзалт, хэлэлцүүлгийг 2018 оны 6 дугаар сарын 29–ний өдөр Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын төвд зохион байгуулсан.

Энэхүү олон талт хэлэлцүүлэгт ХНХЯ, Цогтцэций сумын ИТХ, ЗДТГ-ын дарга, ажилтнууд, Авто тээврийн үндэсний төв, Эрдэнэс Тавантолгой, Энержи Ресурс болон Тавантолгой ХК, Гашуун сухайт авто зам, нүүрс тээвэрлэгч компаниудын удирдлагууд, Цогтцэций, Ханбогд, Баян-Овоо сумын Засаг захиргаа, иргэд, малчдын төлөөлөл, Цогтцэций сумын жижиг, дунд бизнес эрхлэгчид, хэвлэл мэдээллийн ажилтнууд оролцож, тус тусын байр сууриа илэрхийлж, санал солилцсон.

Хэлэлцүүлэгт Эрдэнэс Тавантолгой, Энержи Ресурс болон Тавантолгой ХК-ийн шийдвэр гаргах эрх бүхий удирдах ажилтнууд оролцож, эдгээр компани байгалийн баялгийг зохистой ашиглах, байгаль орчны холбогдох хууль тогтоомж, стандартуудыг мөрдөж, байгаль орчинд учирч болзошгүй нөлөөллийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг авч ажиллаж буй талаараа товч танилцуулсан.

Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний урьдчилсан тайлангийн гол дүгнэлт, санал зөвлөмжийг судалгааны багийн ахлагч доктор Д.Бямбажав танилцууллаа. Үнэлгээний тайланд байгаль орчин, орон нутгийн түншлэл, хөдөлмөрийн харилцаа, иргэдийн эрүүл мэнд зэрэг өргөн хүрээтэй, олон асуудалд холбогдох хүний эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилтийг тусгаж, зохих санал зөвлөмжийг боловсруулсан байна. Танилцуулга мэдээлэл сонссоны дараагаар оролцогчдын дунд хэлэлцүүлэг өрнүүлэв. Энэ хэсэгт

1. Монгол Улсын хууль тогтоомж, байгаль орчны нарийвчилсан үнэлгээ, менежментийн төлөвлөгөөний хэрэгжилт;
2. Тавантолгойн уурхайн үйл ажиллагаанд холбогдох хог хаягдал, усны хэрэглээ, хөрсний элэгдэл, авто замын эвдрэл, олон салаа зам, сумын төв дэх тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний эрчим, тоосжилт, улмаар түүний улмаас хүний эрүүл мэндэд гарч буй сөрөг нөлөөлөл, өвчлөл;
3. Уул уурхайн компаниудын тээвэрлэлтийн гэрээ, нүүрс олборлох, худалдан авагч компаниудын үүрэг хариуцлага, жолооч нарын эрүүл мэнд, гэр бүл, нийгмийн асуудал, хөдөлмөрлөх эрх, хариуцлага сахилга бат, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын байцаагч нарын хүрэлцээ;
4. Төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа, мэдээллийн уялдаа холбоо, гааль, цагдаагийн зэрэг байгууллагад холбогдох гомдол санал, хүнд суртал чирэгдэл;
5. Цогтцэций болон бусад сумын иргэд, малчдын эрүүл мэнд, уул уурхайн компаниудын ажилтнууд, бусад хөдөлгөөнт хүн амд үзүүлэх эмнэлгийн тусламж үйлчилгээний чанар, хүртээмж, хүн амд гарч буй өвчлөл, эмчилгээ, хүнсний аюулгүй байдлын хяналт;
6. Малчин өрх, мал аж ахуй эрхлэхтэй холбоотой хүний эрхийн асуудлууд, тухайлбал бэлчээрийн доройтол, худаг усны түвшин доошлох, усны хомсдол, нүүлгэн шилжүүлэлт, нөхөн олговор болон компаниудад гаргасан санал хүсэлт, гомдлын шийдвэрлэлт, хариу

өгөх механизм зэргийн талаар иргэд, төрийн албан хаагчдын зүгээс гомдол санал гаргаж, зарим шүүмжлэл хэлсэн болно.

Цогтцэций сумын Засаг дарга О.Бадарч “Үнэлгээний зөвлөмжид дараах 4 асуудлыг тусгах саналтай байгаа илэрхийллээ. Үүнд:

- Сум дундын эмнэлгийн статусыг дээшлүүлэх
- Нүүрс тээврийн замын эхлэл буюу уурхай хоорондын 10 км авто замыг барих
- Агаарын бохирдлын төлбөрийг орон нутагт үлдээх
- Орон нутагт асуудлаа шийдвэрлэх хамтын удирдлагын тогтолцоог байгуулах зэргийг онцлон дурдсан болно.

Хэлэлцүүлгийн явцад Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй байгаль орчин, нийгмийн нөлөөлөл, хөдөлмөрийн харилцаа, иргэдийн эрүүл мэнд зэрэгт холбогдох хүний эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилтийг хангах, төслөөс үүдэлтэй байгаль орчинд, хүн амын бүлгүүдэд учирч болохуйц сөрөг нөлөөллийг бууруулах, нөхөн сэргээх талаар олон тооны санал дэвшүүлж, харилцан ярилцсан юм.

Уул уурхайн компаниуд нь талуудын үүрэг хариуцлагыг тодорхой тусгасан тээвэрлэлтийн гэрээ байгуулж ажиллах, ингэснээр жолооч нарын хувийн хариуцлага бус, компани хариуцлага хүлээдэг тогтолцоотой болох, уул уурхайн компаниуд тулгарсан байгаль орчны болон нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх хамтын сан, хамтын зөвлөлтэй болох, байнга зөвшилцөх замаар сангийн хэмжээг өргөтгөх, Цагаан овоо багийг нүүлгэн шилжүүлэх, сумын төвийг чиглэсэн то оврын тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн, тээвэрлэлтийг хязгаалах, шинэ маршрутаар явуулах, сум, багийн төвийн орчинд мод тарих, цэцэрлэгжүүлэх, залуучууд руу хандсан нийгмийн шинжтэй хөрөнгө оруулалт, бүтээн байгуулалт хийх зэрэг саналууд гарч, тухай бүрд тайлбар мэдээлэл өгч, хэлэлцүүлэг өрнөсөн.

Хэлэлцүүлгийн төгсгөлд хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний гол үр дүн нь нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаанд гарч буй хүний эрхийн сөрөг нөлөөллийг бууруулах зорилгоор оролцогч талууд хоорондын зөвшилцлийн механизм бүрдүүлэх тухай Үнэлгээний тайланд гаргасан саналыг талууд бүгд дэмжиж, хамтран ажиллахаар санал нэгдсэн болно. Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаанд байгаль орчны, хог хаягдлын, тээвэрлэлтийн талаар нэгдсэн хяналт, мониторингийн тогтолцоотой болох, тулгарч буй бэрхшээл, саадыг шийдвэрлэх хүчин чармайлтыг хамтран гаргах, шаардлагатай төсөв, хөрөнгийг дундын санд төвлөрүүлж, хамтарсан шийдвэр гаргаж хэрэгжүүлж ажиллаж байх нь хамгийн зөв шийдэл гэдэгт санал нэгдлээ. Үүний зэрэгцээ зөвхөн дээрх 3 компани төдийгүй тус ордтой холбоотой ханган нийлүүлэлт хийж буй шатахуун түгээх, тээвэрлэлт, хүнсний үйлчилгээ зэрэг бусад компанийг нийгмийн хариуцлагын бодлогын хүрээнд татан оруулж, хамтран ажиллах нь зөв гэсэн байр суурийг оролцогчид илэрхийлсэн болно.

Гэхдээ оролцогч талуудын зөвшилцлийн механизм бүрдүүлэх нь бүх талуудын хүчин чармайлт, харилцан ойлголцол, хөрөнгө оруулалт шаардах тул энэ ажлыг ХЭҮК болон Өмнөговь аймгийн Засаг даргын тамгын газар хамтран дундын мэдээлэл харилцаа, зохицуулалтыг хийж, эхлэлийг тавьж өгөхийг хэлэлцүүлэгт оролцогчид хүссэн болно.

“Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ”

9. Ерөнхий дүгнэлт, зөвлөмж

Ерөнхий дүгнэлт

Тавантолгойн бүлэг ордоос БНХАУ руу экспортлох нүүрсний хэмжээ 2010 оноос асар хурдацтай нэмэгдсээр байна. Өнгөрсөн хугацаанд нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны улмаас байгаль орчин, нийгмийн өргөн хүрээтэй, ноцтой нөлөөллүүд үүсч буйг орон нутгийн иргэд, удирдлага, олон улсын болон үндэсний байгууллагууд, судлаачид баримтад үндэслэн анхааруулж ирсэн билээ. 2016 оны 2 дугаар сараас нүүрсний үнэ огцом өсч, нүүрсний экспортын хэмжээ хурдацтай нэмэгдэв. Гэвч өмнөх судалгаанд анхааруулж байсан байгаль орчин, нийгэм, хүний эрхэд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх асуудал огт шийдвэрлэгдээгүй төдийгүй 2016 оноос улам даамжирч, ноцтой үр дагаварт хүрчээ.

Тавантолгойн бүлэг уурхайн олборлолт, тээвэрлэлтэд оролцогч төр, хувийн хэвшлийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа нь эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, амьд явах, хөдөлмөрийн таатай нөхцлөөр хангуулах, мэдээлэл авах, гомдол саналаа шударгаар шийдвэрлүүлэх зэрэг хүний эрхийг ноцтойгоор зөрчсөн, улмаар дээрх эрхийн зөрчлүүд цаашид даамжрах хандлагатай байна.

Үүнд:

- Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн замд дунджаар тооцвол өдөрт 4-5, 1 сард 125 орчим осол гарч, сар бүр 1 хүний амь нас хохирч байна. 2010-2018 онд Гашуунсүхайтын нүүрс тээврийн замд гарсан зам тээврийн осол болон бусад хүний үйл ажиллагааны улмаас наад зах нь 50 гаруй хүний алтан амь үрэгдсэн байна.
- Нүүрс тээвэрлэлтийн ажилд оролцож буй уул уурхайн компаниуд (Энержи Ресурсаас бусад), нүүрс худалдан авагч тал (БНХАУ-ын нүүрсний компани, борлуулагч, тээвэрлэгчид), тээврийн аж ахуйн нэгж нь тээвэрлэлтийн асуудалд холбогдох хууль (Иргэний хууль, Авто тээврийн тухай хууль), дүрэм, журам, стандартыг мөрдөх ажлыг биелүүлэхгүй байгаагийн улмаас хөдөлгөөний аюулгүй байдал болон хөдөлмөрийн аюулгүй байдал алдагдаж, жолооч нарын эрүүл, аюулгүй орчинд хөдөлмөрлөх, амьдрах эрх ноцтой зөрчигдөж байна.
- Цогтцэций сумын төвийн орчмын иргэдийн хувьд хамгийн тулгамдаж, санаа зовниж буй асуудал нь уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй тоосжилт, агаарын бохирдол юм. Гэвч Тавантолгойн ордод олборлолт хийж буй уул уурхайн 3 том компани агаарын чанар, тоосжилтын хэмжилт хийхдээ олон улсын ба үндэсний стандартыг баримталдаггүй, хэмжилтийн агуулга, хүрээ, аргачлал, үр дүнгийн ил тод байдал нь хангалтгүй байгаа нь эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах,

цаашлаад амьд явах эрхэд сөргөөр нөлөөлж байгааг анхаарах шаардлагатай байна. Тоосжилтыг бууруулах, хяналт шинжилгээг сайжруулах, мэдээллийг ил тод болгох талаар өнгөрсөн хугацаанд аж ахуйн нэгжүүдийн зүгээс ямар ч дорвитой арга хэмжээ аваагүй байна. Энэ хүрээнд уурхайн болон замын дэд бүтэц барьж байгуулах, бусад аргачлал, технологийг сайжруулах ажлууд төлөвлөсөн боловч хэрэгжилт маш удаашралтай байна.

- Эрдэнэс Тавантолгой компанийн Цанхийн уурхайн шууд нөлөөлөлд орсон Баруун Цанхийн уурхайн хөрсний овоолгоос 1-1.5 км орчим зайтай, уурхайгаас ачилт, тээвэрлэлт хийх тээврийн хэрэгслүүдийн зогсоолоос 0.6-1 км орчим зайд байрлах Цагаан-Овоо багийн төвийг нүүлгэн шилжүүлэх, иргэдийн эрүүл мэнд, өмч хөрөнгийг хамгаалах, шаардлагатай нөхөн олговор олгох, тогтвортой амьжиргааг дэмжих цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэлгүй ирснээс оршин суугчдын эрүүл мэнд, амь нас, өмч хөрөнгө, амьжиргаанд учирч буй хохирол нэмэгдсээр байна.
- Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсэд ажиллаж, амьдарч буй хүмүүсийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах наад захын орчин, нөхцөл бүрдээгүй байна. Эмх замбараагүй замын хөдөлгөөн, асар их тоосжилттой орчин, нүүрсний түйрэм, хөдөлгөөнт хүн амын хяналтгүй, албан бус суурьшил бүхий энэ бүсэд хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө хохирох эрсдэл асар өндөр байна. Иймд энэ бүс, түүнд байрлах гаалийн хяналтын талбай, нүүрс шилжүүлэн ачих газруудыг хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хөдөлмөрлөх эрхийг хангасан, эрчим хүч, усан хангамж, эрүүл ахуй, ариун цэврийн байгууламж бүхий хүнд ээлтэй орчин бүрдүүлэх хүртэл үйл ажиллагааг нь түр зогсоох шаардлагатай байна.
- Тавантолгойн уурхайн тоосжилт, Цогтцэций сумын хүн амын өсөлт, түүний дотор нүүрс олборлолт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаанд оролцогч хөдөлгөөнт хүн амын өсөлтөөс сумын хэмжээнд эрүүл мэндийн үйлчилгээний ачаалал нэмэгдсэн боловч хүний нөөц, төсөв хөрөнгө хүрэлцээгүйн улмаас чанартай, хүртээмжтэй эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэхэд хүндрэлтэй болсон байна.
- Эрдэнэс Тавантолгой компанийн уурхайн орчмын ба Гашуунсүхайтын зам дагуух малчдын амьжиргаа, хүн ба малын эрүүл мэнд, аюулгүй амьдрах орчинд үзүүлж буй нөлөөллийн талаар авах арга хэмжээг маш хангалтгүй байдлаар хэрэгжүүлж ирснээс олон арван малчид арга барагдан нутгаасаа холдон нүүж “дүрвэх” байдалтай байсаар байна. Энержи Ресурс компаниас бусад компанийн хувьд малчдын гомдол саналаа хүлээн авах, шийдвэрлэх, хариу өгөх тогтолцоо дутагдалтай байна.
- Цогтцэций сум Тавантолгойн бүлэг уурхайн олборлолт, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагааны байгаль орчин, нийгмийн ноцтой нөлөөллийн төвд байгаа хэдий ч нөлөөллийг бууруулах, нөхөн сэргээх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай төсвийн нэмэлт эх үүсвэргүй байна. Агаарын бохирдол, усны хүртээмжийн талаар

сумаас арга хэмжээ авахад хуулиар тогтоосон уурхайн нөлөөллийн бүсэд зарцуулагдах ёстой ус ашигласны төлбөр, агаарын бохирдлын төлбөрийн зохих хувийг орон нутгийн мэдэлд шилжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байна.

- Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх, экспорлох үйл ажиллагаанд төрийн өмчит 1 уурхай, орон нутгийн өмчит 1 уурхай, хувийн хэвшлийн 1 уурхай, 130 гаруй нүүрс тээврийн компаниуд, олон арван ханган нийлүүлэгч аж ахуйн нэгжүүд оролцож, үүнээс өргөн хүрээтэй, давхардаж хуримтлагдсан байгаль орчин, нийгмийн, хүний эрхийн сөрөг нөлөөлөл үүссэн байна. Монгол Улсын холбогдох хуулийг мөрдөж, үйл ажиллагаандаа тэргүүн туршлага нэвтрүүлсэн аж ахуйн нэгжүүд байгаа боловч хуримтлагдах нөлөөллийг бууруулахад нийт нөлөөлөгч талууд, ялангуяа 3 уурхай, томоохон тээвэрлэгч ба ханган нийлүүлэгч компаниуд, төр, орон нутгийн холбогдох байгууллагуудын ойлголцол, ажлын үялдаа холбоо, хамтын хүчин чармайлт хэрэгтэй байгааг оролцогч талууд хүлээн зөвшөөрч байна.
- Агаарын тухай хууль нь Улаанбаатар болон аймгийн төвүүдийн агаарын чанартай холбоотой асуудалд төвлөрч, аж ахуйн нэгжийн үүрэг, хариуцлага, орон нутгийн нөлөөллийн бүсүүдийн асуудлыг орхигдуулсан. Уг хууль болон байгаль орчны хуулиудад тоосжилтыг хянах, бууруулахад чиглэсэн аж ахуйн нэгжийн үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлсон журам байхгүй байна.

Ерөнхий зөвлөмж

Дээрх нөхцөл байдлыг харгалзан “Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ”-ний энэхүү тайланд дараах хүний эрхийн зөрчлүүдийг онцлон дурдаж, эдгээр эрхийг хүндэтгэх, хангах, хамгаалах, сэргээх талаар зохих арга хэмжээг яаралтай авч хэрэгжүүлэхийг зөвлөж байна. Үүнд:

- Тавантолгойн бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэхтэй холбоотой үйл ажиллагааны улмаас хүний эрх зөрчигдөж байгаа асуудлыг УИХ-ын Хүний эрхийн дэд хороогоор хэлэлцүүлж, хүний эрхтэй холбоотой зөрчлийг арилгах ажлын явцын талаар улирал бүр тайлагнах үүргийг Засгийн газарт үүрэг болгох;
- Монгол Улсын холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм журам, стандартыг мөрдөхгүй, хуулиар хүлээсэн үүргээ биелүүлэхгүй байгаагийн улмаас хүний амь нас, эрүүл мэнд, хөдөлгөөний аюулгүй байдалд хохирол учруулж, хүний эрхийн зөрчил гаргасаар буй тус бүлэг ордоос нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаа эрхэлж буй байгууллага, аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагааг зогсоох шаардлагыг хүргүүлэх, улмаар одоогийн нөхцөл байдлыг шийдвэрлэхэд чиглэсэн өргөн цар хүрээтэй, харилцан уялдаатай арга хэмжээг төрийн холбогдох байгууллага, уурхайн компаниуд, бусад аж ахуйн нэгжүүд авч хэрэгжүүлэхийг даалгах, хэрэгжилтийг үнэлэх;

- Хүний эрүүл, аюулгүй орчинд ажиллаж, амьдрах наад захын нөхцлийг хангах хүртэл Цагаан хадны гаалийн хяналтын бүсийн үйл ажиллагааг зогсоох, мөн Хөдөлмөр, эрүүл ахуйн стандартыг мөрдөөгүй, мөрдөхөөс татгалзсан тээврийн байгууллагууд, нийтийн хоолны газар, засвар үйлчилгээний газрын үйл ажиллагааг түр зогсоох, холбогдох Зөрчлийн болон холбогдох хуулийн дагуу арга хэмжээ авах
- Энэхүү танилцуулж буй Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх, нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагаанд гарч буй хүний эрхийн сөрөг нөлөөллийг бууруулах зорилгоор Оролцогч талуудын зөвшилцлийн механизм бүрдүүлэх, байгаль орчны, хог хаягдлын, тээвэрлэлтийн зэрэг асуудлаар хамтарсан хяналт, мониторингийн тогтолцоотой болох, тулгарч буй бэрхшээл, саадыг шийдвэрлэх, шаардлагатай төсөв, хөрөнгийг дундын санд төвлөрүүлж, хамтарсан шийдвэр гаргах зэргээр хамтын хүчин чармайлт гаргах
- Оролцогч талуудын зөвшилцлийн механизм бүрдүүлэхдээ тус ордод олборлолт хийж буй уурхайн 3 компани төдийгүй тус ордтой холбоотой ханган нийлүүлэлт хийж буй шатахуун түгээх, тээвэрлэлт, хүнсний үйлчилгээ зэрэг бусад компани, оролцогч талуудыг бүрэн хамруулж, уг зөвшилцлийн механизмын дундын мэдээлэл харилцаа, зохицуулалтыг Өмнөговь аймгийн Засаг даргын тамгын газар, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс хамтран хэрэгжүүлэх:

“Тавантолгойн бүлэг ордын нүүрс олборлох, тээвэрлэх үйл ажиллагааны хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ”

**Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын захиалгаар
Бодлогын Инновацийн Хүрээлэн гүйцэтгэв.**

2018 оны 10 дугаар сарын 18-ны өдөр

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН